

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**GÜNEY SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA GÖKYÜZÜ VE YER
ALTI İLE İLGİLİ MİTOLOJİK UNSURLAR**

**Veysel GÜRTÜRK
1530205126**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Halil Altay GÖDE**

ISPARTA- 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Veysel Gürtürk	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
Tez Başlığı	Güney Sibirya Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yeraltı ile ilgili Mitolojik Unsurlar	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 21/10/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Halil Altay Göde SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üy. Mehmet Özçelik SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. M. Sürur Çelepi Pamukkale Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Güney Sibiry Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Veysel GÜRTÜRK

21.10.2019

(GÜRTÜRK, Veysel, *Güney Sibiry Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Güney Sibiry bölgesinde teşekkül eden Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanları Türk destan geleneği açısından önemli bir yere sahiptir. Türk tarihinin, kültürünün yüzyıllarca hüküm sürdüğü ve hâlâ bu zenginliğin yaşatıldığı Güney Sibiry bölgesi, destancılık geleneğinde de önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede yer alan destanlarda özellikle mitolojik öğelerin zenginliği dikkat çeker. Bilindiği üzere mit/mitoloji kavramı insanların hayatı anlamlandırmaya başladığı ilk andan itibaren vuku bulan bir var olma gayesinin tezahürü olarak karşımıza çıkar. Mitolojik unsurların ön plânda olduğu Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanlarında da kahramanların gökyüzüne ve yer altına yaptıkları yolculuklar ve bu yolculuklar esnasında karşılaştıkları durumlar çalışmanın temel yapısını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Destan, Mitoloji, Evren Tasarımı, Erlik, Ülgen

(GÜRTÜRK, Veysel, *South Siberia is at the Turkish epics mythologic items about sky and underground*, Master's Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva epics consisting in Southland Siberia have an important position in terms of Turkish epic tradition. Southland Siberia where Turkish history and culture reigned for centuries and this beauty has still been sustained has an important position at epic tradition. The epics in this area wealth of mythologic items draw attention, especially. As is known myth/mythologic concept has come across with us as a manifestation occurring a purpose of existing since right from the start time when people had begun the explanation of the meaning of the life. At the Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva epics which are prioritised the mythologic items, the travels of heroes to sky and underground and situations coming across by heroes are too in the meanwhile there these travels constitute the basic structure of the study.

Key Words

Epic, Mythology, Universe Design, Erlik, Ulgen

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
TEŞEKKÜR	viii
ÖN SÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE EVREN TASARIMI

1.1.Gökyüzü	16
1.2.Yeryüzü	20
1.3.Yer Altı	24

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA GÖKYÜZÜ VE YER ALTI İLE İLGİLİ MİTOLOJİK UNSURLAR

2.1. Gökyüzü	27
2.1.1. Ülgen/Gök Tanrı	29
2.1.2. Ak / Gök.....	34
2.1.3. At/ Kanatlı At.....	69
2.1.4. Ay.....	76
2.1.5. Gök Boğa	78
2.1.6. Gökkuşağı	85
2.1.7. Güneş	86
2.1.8. Kutsal Ağaç.....	89
2.1.9. Yıldız	93
2.2. Yer altı	94
2.2.1. Cadı.....	96
2.2.2. Cehennem / Yer altı	98
2.2.3. Erlik	114

2.2.4. Erlik'in Yardımcıları.....	126
2.2.5. Fare	139
2.2.6. Kara.....	139
2.2.7. Kara At.....	147
2.2.8. Kara Boğa	148
2.2.9. Kara Köpek	150
2.2.10. Kara Kuzgun	153
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA	160
ÖZ GEÇMİŞ.....	166

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayı
Ss.	: Sayfa sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Vesaire
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

TEŞEKKÜR

“Güney Sibiry Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar” adlı tez çalışmamda, noktasından virgülüne emeği geçen, sürekli olarak özveriyle bizleri çalışmaya teşvik eden, bu uğurda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Halil Altay GÖDE, Dr. Mehmet ÖZÇELİK, Doç. Dr. Mehmet Sürur ÇELEPİ ve Arş. Gör. Nezih TATLİCAN hocalarıma, emektar anneme ve sevdiklerime teşekkürü borç bilirim.

ÖN SÖZ

“Güney Sibirya Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar” adlı çalışmamızın merkezindeki Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanlarında karşımıza çıkan tanrısal unsurlar; Erlik (yer altı hâkimi, tanrısı) ve Ülgen (gökyüzü hâkimi, tanrısı) etrafında, kahramanların karşılaştıkları durumlar mitolojik açıdan tespit edilip, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Aynı zamanda destanlarda yer alan kahramanların gökyüzüne ve yer altına yaptıkları yolculuklar, bu yolculuklar esnasında karşılaşılan durumlar mitolojik bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yeryüzünde merkez kahramana yardımcı olan unsurların yanında karşıt güç oluşturan unsurlara da değinilmiştir. Destanlarda yer alan gökyüzüne ait; ülgen, güneş, ay, ak, kanatlı at vs. yer altına ait; erlik, kara, cehennem vs. gibi unsurların destan içerisindeki oluşumları, ortaya çıkış nedenleri mitolojik bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında, destan ve mitin Türkler açısından tarihi ve kültürel önemine değinilmiş ve bu bağlamda çeşitli kaynaklardan alıntılar yapılmıştır. İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, destanların mekânsal anlamda anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak açısından, Türklerde evren algısı üzerine değerlendirmelerin yapılması uygun görülmüştür. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise gökyüzü ve yer altı ikileminde meydana gelen olaylar, kahramanlara yardımcı olan kişiler, kahramana kötülük yapan unsurlar mitolojik öğeler göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, kısaca bahsetmek gerekirse; Türk destan geleneğinin temel yapı taşlarından olan mitoloji kavramının gökyüzü ve yer altındaki tezahürü ve bu bağlamda kahramanın yaptığı yolculuklar ve karşılaştığı durumlar belli bir perspektif çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmamız, aşağıdaki kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır:

İbrahim DİLEK- Altay Destanları 1-2-3.

Emine GÜRSOY NASKALİ- Maaday Kara Destanı.

Ekrem ARIKOĞLU- Hakas Destanları 1.

Ali İLGİN- Hakas Destanları 2.

Erhan AKTAŞ- Hakas Destanları 3

Gülsüm KİLLİ YILMAZ- Hakas Destanları 4 Altın Taycı Destanı.

Ekrem ARIKOĞLU- Tuva Destanları.

Metin ERGUN- Tıva Kahramanlık Destanları 1.

Metin ERGUN- Tıva Kahramanlık Destanları 2.

Metin ERGUN- Şor Kahramanlık Destanları.

GİRİŞ

Türk kültürü ve tarihi, destan geleneği açısından çok zengin bir birikime sahiptir. Asırlar boyu verilen mücadeleler Türk kültürünün hâkim olduğu birçok bölgede destan/destancılık geleneğinin oluşumuna doğrudan kaynaklık etmiştir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde destanlar dil, kültür, edebiyat ve tarih gibi birçok bilim dalıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. Dil, din, bayrak, vatan gibi birçok birleştirici unsurun vücut bulduğu destanlar, millî şuurun ortaya koyduğu en önemli kültürel hazine kaynaklarından biridir.

Fuad Köprülü; “Millî Destan”ın doğması için, bir kavmin medeniyet bakımından, epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiselerle karşılaşmış olması lazımdır. O zaman o kavmin içinden yetişen halk şairleri bu vak’aları ayrı ayrı “Parça Episode”ler halinde terennüm ederler. Göçler, sonra meydana çıkan hâdiseler, bütün mâzisini şâirlerin şifahi rivâyetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni birtakım “Parçalar”ın daha meydana gelmesine yahud bu gibi muhtelif menkıbeleri bir “Kahraman” etrafında tolayan yeni “Daire (cycle)”ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medenî seviyesi yükselerek, muhtelif âmiller tesiriyle, siyasî ve içtimaî bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman “Destânî” bir ruha malik olan bir halk şâiri bu dağınık parçaları “Dâire”ler halinde toplar; bu dâireleri de birbirine bağlayarak umumî “Millî Destan”ı vücûde getirebilir. Böyle olmakla beraber bu kavmin bu “Destan” devrini geçirdikten sonra da kısmen halk arasında yaşayan ve kısmen vaktiyle halk arasında yaşayı sonradan kitaplara geçmiş olan parçaları birbirine kaynaştırarak birleştirir. “Millî Destan”ı ilmî usullerle toplayıp diriltmek imkânı da vardır. Meselâ Finlilerin “Kalevela”sını “Lönnort” işte bu şekilde toplayıp ortaya koymuştur.” (Köprülü, 1980: 41-42) düşüncelerini ortaya koymuştur.

Köprülü’nün Türk destanları tasnifine yer vermek çalışmanın seyri açısından önemli olacaktır. Fuad Köprülü, Türk destanlarını coğrafi ve tarihî dairelere göre sınıflandırmıştır.

Coğrafi sınıflandırma:

1. “Altay-Yeniseyi” sahası henüz iptidâi Türk dinini muhafa eden Şamânî “Altay-Abakan” kabilelerine mensuptur ki, bunlar göçebe olmakla beraber, yine yerleşmiş haldedirler. İşte bunlar bize millî destanın en eski parçalarını,

yâni “Esatîrî” mahiyette olan parçalarını ve Kozmogoni-Tekevvün-i âlem” (Kâinatın yaradılışı) hakkında “Ustûre”leri vermektedir.

2. Saha “Moğolistan”, “Kazakistan” ve “Türkmenistan” bozkırlarında yaşayan “Karakırgız”, “Kırgız-Kazak” ve “Türkmen” kabilelerine mensutur ki, bunlar, göçebe Türklerin medenî seviye bakımından oldukça ilerlemiş ve İslâm Medeniyeti tesirine kuvvetlice girmiş bir tipini teşkil ederler; bunların sakladıkları meselâ “Mana” ve “Koroğlu” gibi kıymetli destan parçaları eski “Usturevî” mahiyetini kaybetmiş olup sadece “Menkıbevî-Tarihî” bir mahiyet saklamaktadır.
3. “Tarım-Sır-Derya” sahası, eski Oğuzların ve “Tu-kiie” siyâsî heyetinde bulunan meselâ “Karluklar” gibi zümrelerin eski sahası olup, burada vaktiyle teşekkül eden destan parçaları medenî âmiller tesiriyle kitaplara girerek yavaş yavaş hatıralardan silinmiş “Menkıbevî-Târihî” mahiyette mahsullerdir. (Köprülü, 1980: 43-44)

Tarihî sınıflandırma:

1. Eski Türk veya “Hiyung-Nu” dâiresi,
2. “Gök Türk” veya “Tu-kiie” dâiresi,
3. “Uygur” dâiresi. (Köprülü, 1980: 45)

Yukarıda yer verilen tasnifler, (coğrafi, tarihî) destanın millî hafızadaki zeminini oluşması bakımından önemlidir.

Destanlar, toplumların özellikle de uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların, hem “millî hafızası” hem de “millî şuuru”nu ihtiva eden mirastır. Çağdaş Türk boyları, bu özgün mirası, kendi yönlerini belirlerken, önemli kararlar verirken, kendilerini yetiştirirken ve Atatürk’ün belirttiği “muâsır medeniyetler seviyesine ulaşırken” kullanabilirler. (Reichl, 2011: V).

Destanlar, sadece birer öykü ve övünme kaynağı değil, bir toplumun sanat ve edebiyat hazinelerinin sergilendiği müzelerdir. Destanlar, yalnızca tarihte yaşamış veya yaşadığına inanılan kahramanların yaptıkları işler, gösterdikleri başarılar, fethettikleri ülkeler ve kazandıkları zaferlerden bahsetmezler. Destanlarımızda, göçler, yenilgiler, ihanetler, dostluk ve düşmanlıklar gibi, Türk boylarının çeşitli dönemlerde yaşadığı acılar, sıkıntılar ve sevinçler de geniş ölçüde yer almıştır. (Reichl, 2011: V) Destanların

toplum için çok büyük önem teşkil ettiği ortadadır. Bu bakımdan değerlendirilecek olursa destanlar, çok boyutlu kültürel mirasın merkezi konumundadır.

Destanlar sadece geçmişî yansıtan bir ayna değil, aynı zamanda geçmişle gelecek arasında kurulmuş ve her basamağı belli bir dönemin hatıralarıyla süslenmiş bir sanat merdiveni olarak da görülebilir. (Reichl, 2011: V)

Bilindiği üzere destanların tür, şekil ve tasnif problemleri neredeyse yeryüzündeki bütün çalışmalarda karşılaşılan bir durumdur. Türk destan geleneğinde de karşılaşılan bu problemi Özkul Çobanoğlu şöyle açıklamıştır:

Türkiye sahası edebiyatında “destan” terimi ile “Oğuz Kağan Destanı” gibi millî destanları, “Âşık Garip Destanı” gibi halk hikâyelerini, “Destan-ı Kırk Haramî” gibi manzum masalları, “Destan-ı İmam Ali” gibi biyografik dinî romanları, Dâstân-ı Yûsuf Aleyhisselâm” gibi dinî hikâyeleri, “Risaletün Nushiye” gibi fikrî ve tasavvufî eserleri, “Kabusnâme” gibi mensur edebî eserleri, “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman” gibi manzum ve “Tacü’t-Tevârih” gibi mensur tarihleri “Düstarnâme” gibi vakayinameleri, toplumu etkileyen ve büyük facialı olayları ve âşıklarca uygun bulunan konuda meydana getirilen uzun hacimli şiirleri karşılamıştır. (Çobanoğlu, 2011: 14)

Özkul Çobanoğlu’nun yapmış olduğu bu açıklamadan sonra bazı araştırmacılarca yapılan destan tanımlarını, destana bakış açılarını, destan ve mit ilişkisini ve destanın toplumsal işlevini vermeye çalışacağız.

Saim Sakaoğlu’na göre destan; “Destan, sınırları geniş, çerçevesi zor tayin edilebilen bir kavram olup Türkçemize girdiğinden beri çok çeşitli ve değişik manalarda kullanılmıştır. Bugün, kullanılan en yaygın larşılıkları; milletlerin en büyük kahramanlık hikâyelerini dile getiren epik karakterli eserlerle, Türk halk edebiyatında koşma tarzında kafiyelenen ve hane sayısı ondan fazla olan şiirlerdir.” (Sakaoğlu vd., 2006: 68).

Metin Ekici’ye göre destan; “bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık

konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya edebî yaratmalardır.” (Ekici, 2002: 18)

Destanlar, milletlerin kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. Öyleyse destanları zengin olan toplumların tarihleri de o ölçüde muhteşemdir. Bu açıdan baktığımızda Türklerin tarihi pek çok destanî hikâyelerle doludur ve bunların da büyük bir kısmı gerçekleri yansıtır. Zaten destanların en önemli hususiyeti, içerisinde milleti yakından ilgilendiren yaşanmış olaylara yer verilmesidir. (Gömeç, 2015: 9).

Toplumlari derinden etkileyen olayların usta çitak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılması, millet olma bilincini oluşturunanın yanında, kültürel değerlerin de bir bakıma taşıyıcılığına katkıda bulunur. Böylece üzerinden asırlar geçen toplumlar destan/destancılık geleneğiyle millî kimliklerinden bir şey kaybetmezler. Destanlar; edebî, tarihî, felsefî, kültürel, toplumsal ve bunun gibi birçok ögeyi içerisinde barındıran millî unsurların zenginliğiyle dikkat çeker.

Özkul Çobanoğlu ise; yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öyküleri “epik destanlar” olarak adlandırmaktadır. (Çobanoğlu, 2011: 16)

Güney Sibirya Türklerine ait destanlarda karşımıza çıkan evren tasarımı dikkat çeker. Özkul Çobanoğlu’nun yaklaşımında olduğu gibi evren, kaostan kozmosa, karmaşadan düzene doğru bir evrilme geçirir. Bu konu ile ilgili ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı değerlendirmeler yapılacaktır.

Epik destanlar erken dönemlerde öğretici (didactive) ve bilgilendirici (informative) işlevlere ağırlık verirken daha sonraları eğlence başta olmak üzere (entertainment), sosyal kutlamalara (social celebrations) yöneldikleri görülür. Bununla birlikte destanlardaki en eski dönemlerden itibaren var olan ritüelleri canlandırma ve toplumsal değerleri ihtiva güncelleştirerek aktarma işlevlerinin yakın zamanlara kadar devam ettiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle epik destanlar bir toplumun hayatında önemli bir rol oynamış veya oynamış kabul edilen kahramanların kültleşmeleri ve

onlarla ilgili ritüelistik fonksiyonları haiz, “gerçek”liğine inanılarak anlatılan anlatılardır. (Çobanoğlu, 2011: 16-17)

Destanların sosyal ve kültürel zeminini; doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözelimi bir ada, bir tür bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatan mitler oluşturmaktadır. (Tatlıcan, 2013: 6)

Destan ile ilgili olarak, araştırmacıların yapmış oldukları tanım ve yaklaşımlara yer verdikten sonra çalışmanın merkezi konumunda olan mit/mitoloji kavramını tanımaya çalışacağız. Bütün dünya milletlerinin kullandıkları “Mitoloji” kelimesi, Yunanca, bir nevi masal, hikâye demek olan “*Mythos*” ile, söz anlamına gelen “*Logos*” kelimelerinden yapılmıştır. Mitoloji; çok eski zamanlarda gelmiş ve yaşamış olan ulusların inandıkları Tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden “Mit” (Mythe) ler ve hikâyelerdir. Aynı zamanda Mitoloji; gerçek hataya uymayan bu efsanevî hikâyelerin, masalların nasıl doğduğunu, nasıl geliştiğini, güzelleştirdiğini, ifade ettikleri anlamı, inancı ve bu alanda yetişen bilginlerin düşüncelerini bildiren bir ilimdir. (Can, 2016: 17)

Evrenin sırrını, bilinmeyen yönlerini tartışma ve sorgula merhalesinde mit/mitoloji önemli yer teşkil etmektedir. Geleneksel insanların dünya görüşleriyle çok yakından ilişkili olan evrendoğum, aynı zamanda onların evrenle olan ilgi ve alakalarını ortaya koyar. Mitlerin üzerinde durduğu evrendoğumun amacı, varoluşun ilk sebebi ve nasıllığını betimlemektir. (Taş, 2011: 14) Nitekim yokluktan var olma fikri insanoğlunu, evreni sorgulamaya yöneltmiştir. Bu bağlamda kozmogonik düşüncelerin mitsel yapılarla olan bağlantısı, evrende var olma, insanoğlunun aidiyet duygusu mitolojinin ortaya çıkmasını zaruri kılmıştır.

Yapısı ne olursa olsun mit her zaman bir teamül ve yalnızca insanların gerçekleştirdikleri (kutsal olan ya da olmayan) eylemler açısından değil, insanın paylaştığı ortak kader açısından da bir örnek oluşturur: Genelde gerçek yaşamdan alınan bir örnektir. "Tanrıların başlangıçta yaptıklarını yapmamız gerekir;" böylece tanrıların yaptığını insanlar da yapmış olacaktır. (Eliade, 2003: 398)

Yaşanan yanıyla göz önüne alındığında mit, bilimsel bir merakı gidermeye yönelik bir açıklama değil ama bir ilk gerçeği yeniden yaşatan bir anlatıdır ve derin bir

dinsel gereksinim, tinsel özlemleri, toplumsal türden baskı ve buyrukları hatta bir takım pratik istekleri karşılar. İlkel uygarlıklarda, mitin vazgeçilmez bir işlevi vardır: İnanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlâk ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir. Rite ilişkin törenlerin etkililiğini kesin olarak sağlamayı üstlenir ve insanın uyması için yarar sağlayıcı kurallar sunar. Demek ki mit, insan uygarlığının temel ögesidir; boş bir olaylar dizisi değildir, tersine sürekli başvurulacak yaşayan bir gerçekliktir; soyut bir kural ya da imgeler gösterisi değil; ama ilkel dinin ve pratik bilginin gerçek bir düzenlemesidir. (Artun, 2015: 12)

Türk yaratılış mitlerinde daima iki zıt kavram birlikte yer almıştır: iyi-kötü, güzel-çirkin, güçlü-güçsüz. Ancak öyle bu iki temel zıtlık, yaratılış mitlerinde birbirleriyle yoğun bir mücadele içindedir. Hiçbiri diğerini yenemez ve ilk andan itibaren bu iki güç birlikte var olmuşlar ve olmaya devam etmektedirler. Evrenin ve insanın yaratılışını içeren yaratılış mitlerini farklı Türk boylarına göre ayırmak mitolojinin araştırma alanına girer. (Alp, 2009: 28-29)

Bilim insanları uğraştıkları alanlara göre mitolojiye farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bu da bize “mit” kavramının ne kadar geniş ve yoruma açık bir alan olduğunu göstermektedir. Mit/mitoloji kavramını tanıdıktan sonra yine bu alan da çalışma yapan bilim adamları tarafından, mit/mitolojiye yüklenen işlevlere kısaca yer vermek, çalışmanın mahiyeti açısından önemli olacaktır.

Türk mitolojisi araştırmaları üzerine önemli çalışmaları olan Bahaeddin Ögel’e göre; mitoloji araştırmalarının konusu yalnızca kahramanlık destanlarından ibaret değildir. Şu nokta çok önemlidir: Mitoloji deyiminden büyük araştırmacılar, “Yalnızca bir milletin veya akraba toplumlara ait efsanelerin, bir bütün halinde incelenmesi”ni anlamışlardır. Mitoloji araştırmaları, din tarihi incelemeleri ile de yakından ilgilidir. Fakat mitoloji, yalnızca bir din tarihi de değildir. (Ögel, 2010: V-IV)

Joseph Campbell, “Yaratıcı Mitoloji” adlı çalışmasında mitlerin toplumsal hayattaki işlevlerini dörde ayırır, bunlar:

a. Metafizik-Mistik Yönelim:

Yaşayan bir mitolojinin ilk işlevi, hakkıyla yerine getirdiği dinsel işlev, Rudolf Otto’un Kutsalcılık Düşüncesi’nde verdiği tanımla, bireyde huşu, itaat ve saygı deneyimi uyandırıp besleyecek olan nihai gizem, aşkın adlar ve biçimleri var etmesidir.

b. Kozmolojik Yönelim:

Mitolojinin ikinci işlevi ortaya kozmoloji, bir evren imgesi koymaktır ve biz bugün bu amaç için elbette arkaik metinlere değil bilimsel metinlere bakıyoruz. Ve burada evren imgesinin dönüşümündeki ana bunalımların en özet, en temel incelemesi artık bize tanınmış, sahiplenilmiş ve mitos-şiiirsel imgelemce özümlemiş gerçek dünyayı anımsatmaya yetiyor.

Kozmoloji, ister mekân veya zaman, üstelik fizik veya biyolojik yönüyle olsun mucizevî bir evren imgesi oluşturur. Çünkü mutlak bilinmezlikle karşı karşıya kalmaktan korkanların sığınabileceği, kendilerinin ve komşularının bulunmuş doğruyu sonuna kadar sahip oldukları bilgiyle güvende olacakları kesin, sarsılmaz bir yetke artık hiçbir yerde yoktur.

c. Toplumsal Yönelim:

Mitolojinin üçüncü geleneksel işlevi kurulu düzenin geçerliliği ve korunmasının sağlanmasını içeren ahlaki, toplumsal alanda da durum daha rahatlatıcı değildir.

d. Psikolojik Yönelim:

Mitolojinin dördüncü işlevi, geleneksel sistemlerde kendini Nietzsche'nin belirttiği şu veya bu yetkeye adanması hatta tamamıyla feda etmesi öngörülen bireyin merkezileşme ve uyum kazanmasıdır. (Campbell, 2003: 614-629)

Mircea Eliade'ye göre; "Mitler aynı zamanda insana, yapmaya hazırlandığı şeyin daha önce gerçekleştirildiği konusunda güvence verirken, girişimin sonucuyla ilgili olarak aklına gelebilecek kuşkuları kovmasında da yardımcı olmaktadır." (Eliade, 2001: 180-181). Eliade'nin de ifade ettiği gibi mitler, insanlara toplumsal hayatta önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Bronislaw Malinowski'ye göre ise; "Mit'in ilkel kültürlerde vazgeçilmez bir işlevi vardır; o, inancın ifadesidir, onu derinleştirir ve şifreler; ahlâkı korur ve ona güç verir, ayinin üretkenliğine kefil olur ve insan için örnek olacak pratik kuralları içerir. Böylece mit insan uygarlığının temel bir parçası olur; o, değersiz anlatı değil, zor elde edilen aktif bir güçtür, entelektüel bir açıklama ya da canlandırma değil, ilkel, inancın ve ahlâkî bilgeliğin bildirgesidir." (Malinowski, 2000: 99)

Mitler birtakım değişikliklerle günümüzde hâlâ yaşamaya devam eder. Bu ürünler arasında törenler en fazla dikkatimizi çeken ürünlerdir. Törenlere dünyanın her yerinde her zaman büyük bir önem verilmiş, güzel sanatların bazı dalları törenlerden süzülerek bugüne kadar gelmişlerdir. Müzik, dans, resim sanatı vd. gibi. Bunlardan başka hikâyeciliğinde mitik törenlerden geldiğini ve bu yüzden kutsal sayıldığını biliyoruz. (Artun, 2015: 4).

Şinasi Gündüz'e göre;

Öncelikle mitoslar kutsalı, metafizik âlemi anlamaya/algılamaya yöneliktir. İnsnalar mitoslarla tecrübe dünyasına egemen olmakla birlikte onun dışında olan kutsalları; tanrısal varlıkları, varlığı kabul edilen ruh, hayalet ve benzeri doğaüstü varlıkları, metafizik yapıdaki çeşitli üstün değer ve ilkeleri, ilâhî âlem ya da algılamaya yönelik temayülleri ifade ederler.

İkinci olarak; mitoslar kişinin çevresini tanınmasına, madd âlemi ve günlük yaşantımızda cereyan eden olayları algılayıp bunların menşesini, neden ve nasıllığını bilmesine yöneliktir.

Mitosların üçüncü temel özelliği insanın çeşitli beklentilerine, istek ve arzularına cevap vermesi, bunları tatmin edici bir nitelik taşımasıdır. Bu yönüyle mitoslar bir taraftan insanların güncel yaşantılarındaki davranış biçimlerini, geleneksel değerlerini, ritüellerini ve sosyal yapılanmalarını haklı gerekçelere oturtma görevini üstlenirken, diğer taraftan kişinin ölümsüzlük, kötülüğün son bulması, mutlak huzur, barış ve refahın sağlanması gibi arzu ve istençlerinin ifade edilmesini sağlar.

Son olarak mitoslar, toplumsal yapıda mevcut olan hiyerarşik yapının ve bu yapıdaki çeşitli güç ve sınıfların birbiriyle ilişkisinin yansımasıdır. (Gündüz, 1998: 26-28)

Mitoloji'nin işlevi hakkında yapılan tasniflere bakıldığı zaman, aslında toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olduğu kanaatine varırız. Çalışmamızın giriş kısmında da bahsettiğimiz gibi aslında mitoloji, insanoğlunun hayatı anlama, kendini tanıma yolunda ilkel toplumların kurucusu olduğu bir yaratmadır. Varlığı henüz tam olarak bilinmese de aslında mitler, Türk topluluklarında öteden beri var olan fakat yeterli derece araştırılmamış bir alan olarak kalmıştır.

Şor, Teleut, Kaçın, Hakas gibi Sibiryâ Türklerinde de avcılar akşamları toplandıklarında mitsel hikâyeler anlatmak ritüel özelliklere sahip geleneksel bir icra

bağlamıdır. Hatta sırf bu amaçla aylarca sürecektir ava giderken yanlarında profesyonel hikâye anlatıcıları götürürler ve ona da avdan eşit hisse verirler. Çünkü hayvanların doğal koruyucuları olan “tayga eezi” (tayga iyisi/sahibi) denilen ormanın ruhu ve diğer kutsal ruhlar onları sonuna kadar dinlemeyi çok sever. O mutlu edilir ve dilerse avcılara daha çok av vererek avın bereketli geçmesi sağlanır. (Artun, 2015: 6)

Altay, Hakas, Şor ve Tuva halklarının eski zamanlardan bu yana evrenin sırrını anlama ve tetkik etme yolunda ulaştıkları sonuç, onları “Kamlık” ismini verdikleri bir inanç sistemine götürmüştür. Bugün Şamanizm olarak da anılan Kamlık inancı; “ruhlar ve insanlar arasında iletişim sağlayan birinin varlığına olan inanın adıdır”. (Yuguşeva, 2001: 202-210) Gök Tanrı inancının bir tezahürü olan kam/şaman gibi ruhanî yönleri güçlü olan din adamları, gökyüzü ile yeryüzü arasında bağlantıyı sağlaması bakımından önemlidirler.

Bu da bizi Güney Sibiry Türk’lerindeki inanç sistemine göre gökyüzünde ve yer altında çeşitli tanrı ve olağanüstü güçlerin varlığına götürür. Destanlarda yer alan kahramanların, gökyüzüne ve yer altına yaptığı yolculuklar sırasında karşılaştığı iyi ve kötü ruhların varlığı, bu durumu önemli ölçüde destekler.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere gökyüzü ve yer altı ikileminde; Ülgen, Erlik ve bunlara yardımcı olan iyi ruhlu ve kötü ruhlu unsurlar, yine bunların gökyüzü ve yer altındaki mücadeleleri Güney Sibiry Türk destanlarının karşımıza çıkan ve konumuzu da yakından ilgilendiren bir boyutudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE EVREN TASARIMI

Türklere ait mitolojik anlatılarda, evren tasarımı dikkat çeker. Bu anlamda, evreni oluşturan unsurlara açıklık kazandırmak, çalışmamızın verimliliği açısından önemli olacaktır. Dilimize, bazılarınca evrendoğum olarak çevrilmiş olan kozmogoni, Yunanca “kozmos” ve “goneia” kelimelerinden oluşmuştur. “kosmos” kelime anlamı olarak evren, dünya ve âlem manalarına gelirken, “goneia” kelimesi doğuş, ortaya çıkış anlamlarını içerir terim olarak ise evrendoğumla ilgili mitik anlatılar veya öğretilerdir. (Taş, 2011: 13)

Çağdaş anlamda kozmogoni, kozmik nesnelerin ve sistemlerin ortaya çıkışını araştıran astronominin bir bölümü olup konusu, evrenin ortaya çıkış ve evrimi problemlerini bir bütün olarak araştırmaktır. (Taş, 2011: 13)

Her milletin ya da kavmin kendine has kozmik algısı olduğu gibi Türklerin de kendine has yaratılış efsaneleri ve evren anlayışları mevcuttur. (Arslan, 2000: 580) Genelde evrenin ortaya çıkış problemi, mitlerde/efsanelerde işlenmiş olup, mitlerin ilk kısmını oluştururlar. Mitlerdeki dünya görüşleri arasında kozmogoninin özel bir yeri vardır. (Taş: 2011: 14) Öteden beri birçok kavim ve kültürle iç içe yaşayan, etkileşim halinde olan Türklerin, evrenin oluşumu hakkında zengin mitolojik kaynaklara sahip oldukları bilinmektedir.

Mitolojik manada evrenin yaratılması, genişlemesi veya daha ileri giderek, insanın tabiatı keşfetmesi, kozmogoni ile ilgili olduğu gibi, her türlü yapma eylemi de, kozmogoni ile ilgilidir. Çünkü kozmogonik varoluş, her türlü yapma eylemine örnek oluşturacak ilk modeldir. Zira kosmos, her türlü yaratıcı durumun, hem de her yaratılışın ideal ana örneğidir. (Taş: 2011: 15)

Tarihî şartların sonucuna bağlı olarak geniş bir coğrafyaya dağılmış ve çeşitli kültürel çevrelerle etkileşim içine girmiş olan Türklerin yaratan, yaratılan, yaratılış, kader, kâinat, dünya vb. varlık ve objeleri algılayışlarıyla ilgili görüşlerinin, kısacası mitolojilerinin temel unsurlarının ortaya çıkarılabilmesi için önce her boyun bu hususlardaki görüşlerinin tespit edilmesi, sonra da bu tespitlere bağlı olarak mukayeseli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Türk mitolojisinin temel prensiplerinin ortaya çıkarılması, ancak bu tarz çalışmaların sonucunda mümkün olabilir. Aksi takdirde mukayeseye dayanmayan çalışmalar, araştırmacıyı yanlış sonuçlara götürebilir. Çünkü ana

gövdeden ayrılan her Türk grubu, tarih boyunca bulunduğu coğrafyadaki kültür ikliminden etkilenmiş, çeşitli dinlere girmiş ve o din ve kültürel çevrelerden bazı unsurları benimseyip özümsemiştir. (Lvova vd.2013: 3) Bu da bizi Türk tarihini, kültürünü, konumuzun merkezi olan mitolojik yapıyı araştırmada, bir bütünün parçalarını bir araya getirme ve mukayeseli bir incele yapmaya teşvik eder.

Türklerin türeyiş efsanelerini anlamlandırabilmek için, onlardaki gök-kutsal ve ruh-insan-evren tasavvurlarına bakmak gerekir. Kutsal ruh kavramı Türk inanç sisteminde vazgeçilmez bir unsurdur. Teogoninin sınırları dahilinde gökte, yeryüzünde ve yeraltında bulunan kutsal ruh, Tanrı'nın yeryüzünü ve ilk yaratmayı gerçekleştirdikten sonra göğe çekilirken, yerine bazı kutsal ruhları bırakmasının iz düşümü olarak varlık gösterir. Bütün kutsal ruhlar ve onların etkilerini teogoni içerisinde değerlendirdiğimizde karşımıza ağaç, dağ, mağara, orman, su ateş, evliya/ata ruhları, taş, kaya gibi unsurlar ortaya çıkar. Bunlar teogonik özellikler taşıyan unsurlar olarak mitolojide önemli yere sahiptirler. (Yonar, 2015: 101-102)

Kozmogonik eylemlerde öncelik sırası tanrılara verilmiştir. Bu eylemin başlatıcısı genelde tek bir tanrıdır. O, kaostaki dinginliğe, belirsizliğe ilk hareketi verendir. Bu nedenle çoğu mitolojilerde ilk eylemi başlatan tek bir varlıktır. Her ne kadar bu tek varlığın yanında, onun yapıp etmesi için bir takım unsurlar söz konusuysa da, ilk hareket tanrıdan veya tanrısal olarak kabul edilen bir varlıktan gelir. Daha sonra ortaya çıkan tanrılar veya tanrısal varlıklar, yaratma evreleri neticesinde ortaya çıkan unsurların (toprak, su vs.) Tanrısallaştırıldıkları sezgisini veriyor. (Taş, 2011: 17)

Tanrıların doğuşu, oluşumu olarak açıklanabilecek olan teogoni kapsamında, Türk mitolojisinde görülenler bütün Türk boylarında ve Türk asıllı toplumlarda tek örnek olarak tespit edilmemiştir. Farklı toplumlarda farklı adlarla ve işlevlerle kutsal ruhlar sistemi görülmüştür. Bütünü kapsayıcı şekilde, bunlar gökte, yeryüzünde ve yer altında bulunmalarına göre sınıflandırılabilir. (Kaya, 2015: 32).

İslâmiyet'ten önce varlığını sürdüren Türk topluluklarının evrenin yaratılışı ile ilgili öne sürdükleri efsaneler dikkat çekicidir. Özellikle “Orhun Abideleri”nde geçen şu bölüm, o dönemde evrenin yaratılışı ile ilgili öne sürülen önemli bir yaklaşımdır;

“Üze kök tengri asra yagız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış.” (Ergin, 1970: 51) (Üstte mavi gök/gökyüzü, altta/aşağıda yağız yer yaratıldıktan sonra, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış).

Abidelerde yer alan bu ifade de görüldüğü üzere önce gökyüzü ve yer altının oluşumu ardından bu iki katman arasında insanoğlunun yaratılışı söz konusudur. Yukarıdaki ifadelerden yola çıkacak olursak, bu yaklaşım ilk yazılı kaynağımız olan Orhun Abidelerinde de evrenin üç boyutlu oluşunu destekler niteliktedir.

Kaos hakkındaki mit, Irk Bitig’de daha açıklıkla ortaya konmaktadır: “Yukarısı yanıp sönüyordu. Aşağıda kül idi, vahşi hayvanlar, kuşlar ve insanlar yollarını şaşıyorlardı. Bu durum üç yıl devam etti ve Gökyüzünün lütfu ile sona erdi. (Taş, 2011: 44)

Günümüzde bilimsel anlamda kozmogoni, kozmik nesnelerin ve sistemlerin ortaya çıkışını, evrenin meydana gelişini ve evrimi araştıran asrtonominin bir bölümüdür. Tarihî dönemlere, halk kültürüne bakıldığında, kozmogonik bilgilerin mit ve efsanelerde dile getirildiği görülür. Özellikle mitlerin başlangıç bölümleri, geleneksel toplumların dünya görüşüne uygun olarak kozmogonik açıklamalara ayrılmıştır. Kozmogonik mitlerde evrenin, kozmik unsurların, dünyanın, yeryüzü şekillerinin oluşumu anlatılır. (Kaya, 2015:104).

Kozmogonik eylemlerde, kosmos var edilirken, bir takım unsurlar kullanılır. Bu unsurlar genelde toprak, hava, ateş, su ve bazen de beşinci herhangi bir unsur. Bu unsurlar, kaosta iken birbirinden ayrı değildir. Onlar ilk kozmogonik eylemde birbirinden ayrılarak, kozmogonik ilk temel eylemi meydana getirirler. (Taş, 2011: 20)

Bu bölümde, evrenin yaratılışı ile ilgili olarak öne sürülen bazı yaklaşımlara atıfta bulunmak çalışmamızın verimliliği bakımından önemli olacaktır. Kozmogonide evrenin bir anda, bütünsel olarak yaratılması söz konusu değildir. Genel olarak bir takım unsurların birleşmeleri veya ayrışmaları farklı varlık türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu şekilde bir evrendoğumunu biz Antik Yunan düşüncesinde de görmekteyiz. (Taş, 2011: 21)

Altay mitolojisinde yaratılıştan önce uçsuz bucaksız bir okyanus vardı. Yakutlar ise kâinatın ezeli ve kadim olduğuna inanmışlardır. Yakutlara göre ilk insan, gökten inen bir yaratıktan türemiştir.(Arslan, 2000: 581)

Sibirya’nın kuzeyindeki halkların bir kısmı insanların ikamet ettiği yeryüzünün gökten inmiş olduğuna inanmaktadır. Gök’ün Tanrısı (Gök Tanrı) yeri göklerin yukarısından indirdi. Bazen şöyle ya da böyle gökten yere düşme şeklinde olan yer’in bu inişine Türk boyları arasında çok rastlanmaktadır.(Arslan, 2000: 581)

Bugün elimizde mevcut olan Türk mitolojileri çok çeşitli alanlarda mevcut olmakla birlikte kozmogonik anlayışı en geniş olarak ortaya koyan mitolojiler V.Radlov ve Verbitskiy tarafından derlenen Altay yaratılış efsanesi ve Seroşevskiy'in derlemiş olduğu Yakut yaratılış efsaneleridir. (Taş, 2011: 90)

W.Radloff'un varyantında yaratma şu sırayı takip etmiştir: Kayra Kan

Birinci gün, ışığı,

İkinci gün, göğü,

Üçüncü gün, toprağı ve bitkileri,

Dördüncü gün, ayı, güneşi, yıldızları,

Beşinci gün, balıkları ve kuşları,

Altıncı gün, ise hayvanları ve insanı yaratır,

Yedinci gün, dimiurgun dinlenme günüdür. (Bayat, 2007: 95)

Araştırmacılarca derlenen bazı yaratılış mitleri:

W.Radloff'un tespit edip derlediğı Altay efsanesine göre; “evvelce ancak su vardı. Yer, ay, güneş ve gök yoktu. Tanrı ile bir kişi vardı. Bunlar Kara Kaz şekline girip su üzerine uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Kişi rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve Tanrı'nın yüzüne su serpti. Bu “kişi” kendinin Tanrı'dan büyük olduğunu sandı. Suyun içine daldı. Boğulacak gibi oldu. Sonra da Tanrı'dan yardım istedi. Tanrı ; “yukarı çık” dedi. Sudan çıktı. Tanrı şöyle buyurdu; “sağlam bir taş olsun”. Suyun dibinden taş çıktı. Tanrı ile Kişi taşın üzerine oturdular. Tanrı, Kişiye “suya dal ve toprak çıkar” dedi. Kişi toprak çıkardı ve Tanrı'ya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak “Yer olsun” dedi. Böylece yer yaratılmış oldu.” (Arslan, 2000: 582)

Türk mitolojisinde karşılaştığımız yaratılış efsaneleri için İsmail Taş'ın şu düşünceleri önemlidir; ‘evrendoğum’dan önce bir takım ön varlıklar mevcuttur. Nitekim rasyonel olarak da bu böyle kabul edilir. Bu ön varlıkların birisi genelde etken, diğeri ise, edilgen veya durağandır. Etken olan varlık Türk mitolojilerinde ‘Ülgen’ veya ‘Kayra Han’ dır. Bunlar ise Tanrı'dır. İkinci ön varlık ise durağan bir varlık olarak verilen ‘su’ dur. (Taş, 2011: 93) Bu da bize yaratılış efsanelerinin tamamen rastlantı sonucu oluşmadığını, bir takım ön hazırlık safhalarından geçtiğini gösterir.

“Önceleri yalnız büyük tanrı Kara Han vardır. Kara Han'ın karşısında sudan başka bir şey yoktur. Kara Han ilk insanı yarattı, ama bu insan hileci ve hâindi. Sular

üzerinde uçmaya başladı. Sonra Kara Han onun yaşaması için suların dibinden bir yıldız çıkardı, insana yıldızdan bir avuç toprak almasını, bunu suyun üzerine serpmesini bildirdi. İnsan yıldızdan bir avuç toprak aldı. Bir avuç da gizlice kendisi için ayırdı, ağzına sakladı.

Kara Han'ın emri ile insan toprağı suyun üzerine serpti. Bu toprak büyüyerek ada oldu. Öbür taraftan insanın ağzındaki toprak da büyümeye, ağzına sığmamaya başladı. Ağzı parçalanacaktı. Kara Han bunu sezdi, ona: (Tükür!) dedi. O da tükürdü bundan da dağlar meydana geldi.

Kara Han bu adaya bir çam dikti. Bu çamın dokuz dalı vardı.

Bundan sonra Kara Han bunları kendi hâline bıraktı. Yukarı da on yedi kat göğü yarattı. On yedinci katta kendisi, on altıncı katta oğlu Ülgen oturdu. Yer altında yarattığı âlemde de öbür oğlu Erlik'i oturttu".(Uraz, 1994: 16)

Yukarıdaki yaratılış mitinde görüldüğü üzere Kara Han, gökyüzünde oğlu Ülgen'i, yer altında ise diğer oğlu Erlik'i görevlendirmiştir.

“Önceleri yalnız büyük tanrı ile bir de su vardı. Tanrı suya bir beyaz kuğu kuşu gönderdi, bir ağız dolusu toprak getirmesini söyledi. Kuğu kuşu suya daldı, dibe indi. Oradan toprak aldı. Kuğu, suyun üzerine çıkınca toprağı üfledi. Bunlar toz hâlinde sulara düştü. Bu tozlar büyüyerek yayıldı. Toprak meydana geldi. Bu topraklar düz bir alan hâlinde idi. Tanrı bu defa ikinci bir kuğu kuşu gönderdi. O da toprağı gagaladı. Bundan da dağlar, yükseklik ve derinlikler oldu. Bu arazi üzerinde bir bitki yoktu. Bu hâl şeytanın hoşuna gitmedi. Şeytan da bataklıklarla ormanı yarattı.”(Uraz, 1994: 17)

“Büyük ak yaratıcı Ürüng-Ayng-Toyon, ta başlangıçlarda büyük denizin üzerinde yükseklerde durup dururken, su üzerinde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu: - Sen kimsin, diye. Köpük baktı, Tanrı'ya dedi: - Ben bir şeytanım, ta su dibinde yerde yaşarım. Tanrı döndü şeytana: Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer! Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak! Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti, Sonra şeytan göründü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kata toprağı baktı. Takdis ettiği toprağı, elinden suya attı. Sonra şeytan düşündü, şu Tanrı'yı ben nasıl suya batırayım da, suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada toprak nasıl olduysa başladı büyümeye, etrafa yayılmaya. Sertleşti, katılaştı, denizin büyük kısmı hemen toprakla doldu.” (Ögel, 1995: 448)

Bu mitolojinin değişik şekillerde derlenenleri de vardır. Bazı Türk mitolojilerinde Tanrı ve Tanrı'nın sudan toprak getirmesi için gönderdiği ikinci varlık, kaz veya ördek şeklinde temsil edilir. (Taş, 2011: 94)

“Henüz ne Gök ne de Yer vardı. Sadece Ülgen vardı. O uçsuz-bucaksız deniz üzerinde oradan oraya koşturuyor ve denizi dalgalandırıyor. Denizde tutunacak sert bir yer de yok idi. Bu sırada Ülgen kendi içinden bir ses işitti: “Aldında tut aldında tut: Önünde yakala önünde yakala!” Bu cümleyi telaffuz etti, fakat bununla birlikte elini uzattı ve kendi önüne daldırdı. Elini sudan çıkarınca, bir de ne görsün, elinde bir taş vardı. O “aldında tut aldında tut,” demeye devam ederek bu taşın üzerine oturdu. Bir taraftan da şöyle düşündü: “Yaratmak ne? yaratmak nasıl acaba?” Bu arada sudan Ak Ana çıktı ve şöyle dedi: “Yaratmayı düşündüğün zaman sadece şöyle de: ‘Ettim putti’: ‘Yaptım oldu’. Nitekim böyle de olacak. Ancak şu şekilde söyleme: “Etkenim putneri” : “Yaptığım olmadı”. Bunu söyledikten sonra Ak Ana kayboldu ve bir daha hiç kimseye görünmedi... Bundan sonra Ülgen, kendi içinden bir düşünce geçirir ve şöyle der: “ E! Er putsın er putsın!” : ‘Yer olsun yer olsun.’ Böyle deyince yer yaratıldı. Ülgen yukarıya bakınca “Tengere putsın”: “Gök yaratılsın”, der ve bunun üzerine Gök yaratılır. Ülgen, bütün her şey yaratılıncaya kadar telaffuza devam eder...” (Taş, 2011: 97)

Yukarıda bahsettiğimiz, çeşitli araştırmacılarca derlenen yaratılış mitleri, genel olarak üç boyutta karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inanç ve düşünüş sisteminde âlem, “Hayat Ağacı” vasıtasıyla birbirine bağlanan üç katmandan (üst-orta-alt) oluşmuştur. Bu eski tasavvur, diğer pek çok Türk topluluğunda olduğu gibi Tıva Türklerinde de kendisini korumuştur. Tıva Türklerinin destanlarına göre, “yukarı âlem/gök”, “orta âlem/yeryüzü” ve “alt âlem/yerlatı” adları verilen üç katmandan oluşan “âlem”in en üst tabakasında, yani üst âlemde Kurbustu ya da Kurbustu-Haan ve halkı; orta âlemde hanlar, hanların ulusları ve bahadırlar; alt âlemde ise Erlik (Erlik-Haan) ve halkı yaşamaktadır. (Ergun, 2005: 64)

Seçtiğimiz bu yaratılış mitleri, Türk kültüründeki evren algısının mitolojik boyutta yorumlanmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle evrenin oluşumu üzerinde duran bu mitolojik anlatılar; gökyüzü, yeryüzü ve yer altında bağlamında, bu boyutlara ait tanrılar/tanrısal unsurlara da yer vermektedir. Bu üç boyutlu âlemin yaratılışı, tanrı/tanrısal unsurların vasıflarına göre bu katmanlara yerleştirilmesi, destanlardaki

mitolojik yapının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim evrenin bu üç boyutu ve bu boyutlara ait olağanüstü güce sahip varlıkların verdikleri mücadeleler, yaptıkları yolculuklar mitolojik zenginliği ortaya koymaktadır.

1.1.Gökyüzü

Birçok ilkel medeniyette olduğu gibi Türklerde de “gökyüzü” kutsallığıyla bilinir. Mitoloji ilminde, Tanrı ve kutsal ruhların mekânı olarak bilinen gökyüzü bu bakımdan birçok destan ve masalda kendine yer edinmiştir.

Gökyüzünün bu yüceliğini oluşturan ve bir bakıma kutsal sayılan “güneş, ay ve yıldızlar” Türk kültüründe ve yaşama biçiminde önemli bir yer teşkil etmiştir. Bahaeddin Ögel’in “Türk Mitolojisi II” adlı eserinden de yararlanarak bu kavramları tanıtmak yerinde olacaktır.

Güneş; Türklerin düşüncesinde güneş her zaman birinci sırayı almıştır. Çünkü Türkler her çağda, güneşli yerlerde yaşamışlardır. Hunlarda, “ hem güneşe hem de aya ayrı saygı gösteriliyordu. Kurbanlar da veriliyordu. Güneş doğunun ay ise batının sembolü idi. Ancak sonradan belgeler çoğaldıkça, “güneşe üç kez diz çökerek, selâm verildiğini görüyoruz. Ayrıca çadırın kapısı da doğuya doğru açılıyordu. (Ögel, 1995: 187)

Bizim de çalışma sahamıza ait “Altay destanlarında ise biraz daha değişikliklere uğruyordu: Teleüt Türklerine göre: Ay kuzeyin; güneş de güneyin sembolü idiler. Çünkü gök kartalı’nın sol kanadı güneşi, sağ kanadı ise ayı gösteriyordu. Bununla beraber kartalın başı doğuya bakıyordu. Ay, karanlıklar ile geceler diyarı olan kuzeyin; güneş de aydınlığın, gündüzün, dolayısıyla, güneyin sembolü idi. Bu durum Göktürk düşüncesine de yakındır.” (Ögel, 1995: 187)

Güneşin oluşumu ile ilgili Altay türeyiş destanlarında; ay ile güneşin, kendilerinin ayrı bir güçleri yoktu. Bunlar yalnızca Tanrının verdiği ışıkla sıcaklığı yansıtıyorlardı. Bir maden parçası olan ayna gibiydiler. Ögel’in yer verdiği gibi “Türk Gelenekleri ile Destanlarında Güneş” adlı çalışmasında: güneşten türeme, güneşe karşı ant içme, güneş bayramı, güneşe selam, güneşe karşı saç tarama, güneş ve ok ile yay ile ilgili çeşitli inanışlar hâkimdir.

Ay: “İnsanoğlu parlak gecelerde aya bakmış ve uzun uzun düşünmüştü. Ayın üzerindeki lekeler için, hayal kuran insanlar, onlar için şiirler yazmış ve efsaneler düzmüşlerdir. Eski Türklere göre, ay ile güneş insanlara iyilik getiren ve onları koruyan,

iki kutlu ve güçlü varlık idiler. Ay ile güneş insanoğlunu her zaman gözaltında bulundurur. Ve onları kötü yola sapmadan korurlardı. Altay Türklerinin aşağıdaki masalı bu inanın bir öğreneğidir.

“Yeryüzünde insanları yiyip bitiren bir dev (yelbegen) varmış. Tanrı bu devı öldürmeği düşünmüş. Güneş: ben sıcak ve ateşim ile devı öldürebilirim. Ancak, insanları da yakabilirim, demiş ve vazgeçmiş.

Ay ise: “İnsanlar benim soğuşuma dayanabilir. Bunun için ben devı öldürebilirim”, demiş ve yeryüzüne inmiş. Bir ağaç üzerinde böğürtlen yiyen devı, ağaçla birlikte alıp, gökyüzüne çıkmış. Bunun için dolunay, dev ile ağaç, ayın yüzünde görünürler.” (Ögel, 1995: 198)

Yıldızlar: Türkler de yıldız bilgisi çok önemli rol oynamıştır. Geceleri, vakti öğrenmede yıldız bilgisi tek yol ve çaredir. Eski Anadolu köylerinde, yıldız bilgisi ile saati bile tespit etme, mümkündü. Yönleri ve yolu bulma da, ancak yıldızları iyi bilme ile mümkündü. Özellikle savaşçı kavimler için bu çok önemli idi. Ayrıca yıldızlar kendi başlarına bir âlem ve güzelliştir. Bundan dolayı insanoğlunun gönlünü çalmıştır.

Güneş, ay, yıldız kültürleri, Gök Tanrı’ya bağlı olarak düşünölmüştür. Bunlara saygı gösterildiğiyle ilgili kayıtlar, Çin kaynaklarında da yer almıştır. (Kaya, 2015: 37)

Araştırmacıların yapmış olduğu tespite göre İslami dönemle birlikte Türklerin bazı gök cisimlerine vermiş olduğu adlar şunlarıdır:

1. Güneş-Kün
2. Ay
3. Jüpiter (Müşteri): Ongay
4. Mars (Merih) Ootyultuz (Ateş-Yıldız): Bakır Sokum ve Kürüd
5. Merkür (Utarid): Suv Yultuz
6. Satürn (Zühal): Sekentir ve Sarıg Orungulug
7. Venüs (Zühre) : Erlic (Erclig)
8. Antaras: Sin
9. Kutup Yıldızı: Altun Kazgug veya Temür Kazgug
10. Süreyya Takım Yıldızı: Ülker
11. Büyük Ayı Takım Yıldızı: Yitiken (Taş, 2011: 221)

Tanrısal ikâmetgâhlar; katlara ayrılmış göklerdeir. Başka bir deyimle gökler; büyük tanrılarla iyi ruhların, perilerin ve meleklerin kâinatın çapında bir apartmanı

hâlinededir. (Uraz, 1994: 87) Türk destanlarında ve birtakım anlatılarda yeryüzü ve yeraltının menşei hakkında birçok rivayet olmasına karşın “gökyüzü”nün yaratılışı bir sır olarak kutsiyetini korumuştur. Altay destanlarında karşımıza çıkacak olan Ülgen de bu kutsal mekânın kurucusu olarak bilinmektedir. Fakat “bazı efsanelerde Ülgen’in büyük Tanrını kendisi olmadığı görülmektedir. Nasıl Sibiry’a’nın kuzeyinde oturan Yakutların bir Ak-Yaratıcısı ve bir de bunların yardımcıları var idiyse, Ülgen’de yardımcı ve ikinci derecede bir yaratıcı olarak görülüyordu. (Arslan, 2000: 584)

Şamanlara göre gökler on yedi kattır, bu mekân; aydınlıklar içerisindeki cennetler âlemdir burada tanrılar ikamet etmektedir. Yeraltı ise dokuz tabakaya ayrılır, orası karanlıklar diyarı ve cehennemler bölgesidir. Ölen günahsız kişilerin ruhunu göklerdeki cennetlere hâkim olan iyilik tanrısı Ülgen’e götüren “Yayuci” ile günahkârları yeraltında oturan kötülük tanrısı Erlik Han’a götüren “Körmös” ler vardır. İlk Uygur Hanları Kül Bilge ve Moyun Çur birer Şamanist’tir (Artun, 2015: 44).

İyiliğin sembolü olarak bilinen gökyüzünün hâkimi olan Ülgen, destanlarda kahramanlara yol gösteren, koruyan ve onları tehlikelere karşı uyanan bir rol üstlenmiştir. Zıttı olan Erlik’ten yeryüzündeki canlıları koruması ile bilinir. Tüm bu anlatılan vasıflar doğrultusunda Ülgen, Altay halkı ve Sibiry’a bölgesinde yaşayan Türk toplulukları tarafından büyük bir saygı görür. Altaylılar ateşi Ülgen yaratmış diye, ateşe çöp atmaz, ocağa tükürmez, üstünden geçmezler. Anadolu’da da bu ateşe saygı inancı, hâlen sürdürülmektedir. (Yuguşeva, 2001: 208)

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi bugün hâlâ Anadolu’da ateşe saygı inancı devam etmektedir. Her ne kadar bilinçli bir olay olmasa da gelenek haline gelmiş olan bu durum, Türk inanç sisteminde asırlardır devam etmektedir.

Ülgen’in her zaman yanında olan ve ona hizmet eden yardımcıları bulunur. Bu ruhlardan öne çıkanlar; Yayık, Suyla, Karlık, Utkıçı’dır. Ailesi geniş bir tanrıdır. Karakuş Han, Karşıt Han, Pura Han, Burça Han, Yaşıl Han, Erkanım Han, Baktı Kan adında hepsine Akkızlar, Ağgızlar veya Kıyanlar denen dokuz kızı vardır. Ayrıca, Altaylılarca ve Altay çevresince inanılan, göğün üçüncü katında May-Ata adında bir oğlu, May-Ana adında da bir kız vardır. Karısı hakkında pek bilgiye rastlanmaz ve olaya belirsizlik hâkimdir. Karısının adı hakkında Ülgen Ana, Taz Kaan gibi isimler atfedilir. (Çoban, 2013: 196).

“Gökyüzünün yaratıcı olduğuna inanılan Ülgen’in yedi oğlu vardır. Onlar farklı farklı boyların koruyucuları olarak geçiyorlar. Bu boyların halkı, bu ruhları yüksekte tutup saygın davranırlar. Onların isimleri;

1. Karşıt
2. Pura-kan
3. Cecil- kan
4. Burça-kan
5. Kara-kuş
6. Paktı-kan
7. Ar-kanım’dır.

Karşıt bunların en büyüğü ve ruhların en duygusalıdır. Kamlar en çok ona kam duasını edip dilenirler. Karşıt ise, çeşitli istekler içi yere inip, istekleri yerine getirmeye çalışır. Ülgen’in kızları da vardır. Ama isimleri belli değildir.” (Yuguşeva, 2001: 208-209)

Ülgen’in en büyük yardımcısı “Utkuçu”dur. O yeryüzünde olup bitenleri Ülgen’e anlatır. Yukarıdan aşağıya Suyla’ya, Karlık’a, Cayık’a haber getirir. Kam, dilek dualarında önce Ülgen’in yardımcılara seslenir. Onların gücü yetmezse Ülgen’e dua okur. (Yuguşeva, 2001: 209)

Altay destanlarında kahraman uzun yolculuğa çıkacağı zaman ya da savaşa gideceği zaman Ülgen’e dua eder. Soyunun devamı ve obasının sıhhati için yine Ülgen’den yardım bekler.

Altaylılar her vadiyi, dağı, nehri ruhlu olarak görürler. Hatta yerli halk nehir (su) ruhundan çok korkar. Güneş battıktan sonra, nehirden su alınmaz. Eğer su alınacaksa, çok sessiz ve suyun aktığı yöne doğru alınır. Bir de bir çeşit dua okurlar. Yani nehir ruhunu rahatsız etmemek için Anadolu’da çeşitli yerlerde bu inanç hâlâ sürdürülmekte. Anadolu’da suya tükürülmez, çöp gibi şeyler atılmaz derler. Bu ruhları herkes göremez “Köstökçi” dediğimiz insanlar görür. Bu ruhlar ayı, geyik, kurt şeklinde görünür. Yerli halk bu ruhlardan çok korkar ve eskiden beri hangi yerin ruhu iyi, hangi yerin ruhu kötü olduğunu bilirler. Dolayısıyla, kötü ruhun bulunduğu vadiye, dağ eteğine yerleşmezler. Böyle yerlerden geçerken saygı dualarını okuyarak geçerler. (Yuguşeva, 2001: 209)

Bir başka rivayete göre “Altaylıların büyük tanrısı Kara Han ile Ülgen Şamanlarca on yedi kat kabul edilen göklerin üst katlarında oturur. Göktürk’lerin,

Yakutların, Akkatların ve Elamlıların büyük tanrıları da bu katlarda yerleşmişlerdir.” (Uraz, 1994: 88)

“Mitolojilere göre, perilerle meleklerin bulundukları yerler; gökler âlemi ile dünya üzerindedir.” (Uraz, 1994: 110) Yine gökyüzünde yaşayan canlılar ölümsüzlüğü ile bilinir.

1.2.Yeryüzü

Türk inanç sisteminde, yeryüzünün yaratılışı ile ilgili birçok efsane vardır. Ancak İslamiyet’in kabulüyle birlikte yeryüzünün yaratılışı, ilk insanlar olan Âdem ve Havva kıssalarıyla anlatıla gelmiştir. Çalışmanın bu bölümde İslamiyet’in kabulünden önce ortaya atılan efsaneler de verilmeye çalışılacaktır.

Gökyüzü ve yer altı arasında ihya edilen yeryüzünün vasıflarından bahsetmek gerekirse, Altay inanç sistemine göre; yeryüzü canlıların yaşamlarını sağlamaları için Tanrılar tarafından yaratılan bir mekân olarak kabul edilir. Yine İslamiyet ve Altay inanç sistemine göre yeryüzü, iyiliğin ve kötülüğün karşı karşıya geldiği bir imtihan yeridir.

Bilindiği gibi W.Radloff tarafından derlenen yaratılış efsanesinde Tanrı mekânında yaratılan Törüngey (Âdem) ile Eje (Havva) yasaklı meyveyi yedikleri için günah işleyerek yeryüzüne gönderilmiştir. Görüldüğü gibi ilk günahlarını işleyen insanoğlu, iyi ve kötü halleri nedeniyle Tanrı tarafından yeryüzüne, yani imtihan yerine gönderilmiştir.

Evrenin üç önemli unsurundan biri olan ve yeryüzünün oluşumunu sağlayan toprak, Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. İslam kaynaklarında ve Türk inanç sisteminde insanın yaratılışına ham madde olarak kaynaklık eden toprak, yüklendiği bu vasıf bakımından da önem arz eder. Yine ölen canlıların toprağa gömülmesi, Anadolu’da ve birçok Türk kavminde “toprak ana” motifinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm sayılan bu özellikler nedeniyle toprak kavramı, Türk kültüründe kutsal bir yere sahiptir.

“Zîra bu cismi Çalap dört nesneden

Eyledi kim kâyim oldu bu beden

Odı suyu toprağı katdı yile

Dördi bir yirde bu cism oldu bile

Kendü emrinden bu cisme virdi cân

Cism anuñla zinde oldı bî-gümân

‘Akı hem ol câna yoldaş eyledi

Nefsi dahı bile koldaş eyledi

Degme birsi işine kâyim-durur

Kim bu cism anuñ-ıla dâyim-durur.” (Yavuz, 2000 I/1: 130)

Garib-nâme’den alınan beyitlerden de anlaşılacağı üzere Allah insanoğlunu; su, ateş, toprak elementlerini yele vererek yaratmıştır. Bu unsurların yanında insanoğlunun yaratılışını tamamlayan asıl öğeler ise “akıl ve can”dır. İnsanın ölümünün ardından bile akıl ve can daim olandır.

“Padişah’ın hikmeti gör neyledi;

Ateş, su, toprak ve yele söyledi.

Getirdi toprağı çekip besmele,

Kendi de hazırda orda heybetle.

Toprakla sudan yaratıp bir cisim,

Verdi bu cisme Âdem diye isim!...

Toprakla geldi bize dört nitelik:

Sabır, hoş huy, tevekkül ve yücelik.”(Avşar, 2013: 19-20)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Yûnus Emre “Risaletü’n-Nushiyye” adlı eserinde Allah’ın insanoğlunu ateş, su, toprak ve bunları yele vererek yarattığından bahseder. Toprakla birlikte insan dört nitelik kazanır, bunlar: sabır, temiz huy, tevekkül ve yüceliktir. Yukarıda bahsedilen eserlerden alınan beyitlere bakacak olursak, toprak âdemin yaratılışında en önemli unsurların başında gelir. Ve bu elementin yeryüzüne ait olması yeryüzünü önemli kılar.

Mitolojilerde toprak, kozmogonik unsur ve tanrıça olarak algılanmasının yanı sıra insanı yaratmak için kullanılan madde olarak da karşımıza çıkmaktadır. İnsanı yaratmak için kullanılan bu hammadde bazen doğrudan toprak bazen çamur, kil veya balçık gibi toprağın bir türevidir.(Çağlar, 2008: 151)

İnsanın yaratılışı ile ilgili mitlerden birkaçı şöyledir:

1. “Altaylılara göre; önce yalnız Kara Han ile sular vardı. Büyük tanrı tek başına canı sıkıldığı için bir insan yarattı. Bu insanın kanatları vardı, suların üzerinde uçuyordu. İnsan buna kanaat etmedi, yükseklerde uçmak istedi. Kara Han onun maksadını anladığı için kudretini aldı. Kanatları işe yaramadı,

suya batmağa başladı. Bunun üzerine Kara Han’a yalvardı, o da acıdı, her hassayı yeniden ona verdi, ama uçmak kudretini vermedi. O halde bu insan için kara lâzımdı. Kara Han gene düşündü. Yıldızlardan bir avuç toprak suların üzerine serpti. Böylece karalar oldu.

Kara Han ada şeklinde türeyen bu ilk karaya dokuz dallı bir çam dikti, her birinin altında birer adam daha yarattı. Bu dokuz adamdan dokuz ırk türedi. Bu insanlara iyi yolu göstermek için de (Yayık)’ı yarattı.” (Uraz, 1994: 124-125)

2. “Yine Altaylılarla Yakutların bir inanışa göre; Kara Han’ın oğlu büyük tanrı Ülgen, insan vücutları yarattı, bunların canı yoktu. Can vermek için Kara Han’a bir kuzgun gönderdi. Kara Han, Ülgen’in yarattığı insan için istenilen canı verdi. Kuzgun da canı gagaları arasında sıkıştırarak geri döndü. Yol uzundu. Kuzgun acıktı. Uçarken yeryüzünde bir deve leşi gördü. İştihası onu leşe doğru sürüklüyordu. Fakat kuzgun leşten uzaklaştı, yoluna devam etti. Biraz gittikten sonra gözüne yerde bir at leşi göründü. İştihası kabaran kuzgun kendini tuttu, leşin yanından geçti.

Son kuvvetini vererek uçan kuzgun bu defa bir inek leşi gördü. Bu leş kuzgunu daha çok kendine çekti, kuzgun: (Ah ne güzel) dedi. Bunu derken gagalarını açınca can bir çam ormanının üzerine düşerek ağaçlara dağıldı. Bunun içindir ki çamlar kışın, yazın yapraklarını dökmez, canlı dururlar.

Kuzgun havada uçarken, gecenin yarısında Erlik Han yer altından çıktı. Yeryüzünde bir saray gördü, yavaş yavaş yaklaştı. Bu sarayda Ülgen’in insan cesetlerinin yattığını anladı.

Bu cesetleri Erlik’in fenalıklarından korumak için Ülgen bir köpeği bekçi koymuştu. O zaman köpekler insanlar gibi tüysüzdü. Erlik, köpeğe: (Beni bu saraya bırakırsan sana kürk veririm. Daha üşümezsin. Hem sana öyle bir yemek veririm ki, bu yemeği yersen bir ay açlık duymazsın.) dedi.

Köpek bu sözlere kandı. Erlik’i saraya cesetlerin yanına bıraktı. Erlik, kendi canından üfledi: (Bunların hepsi benim gibi olacaktır) dedi. Cesetler canlandı. Bunlar erkek ve kadın idi.

İşte yeryüzünde insanlar böyle türedi.

Yakut'ların bir efsanesine göre de; ilk insan yarı at, yarı insan şeklinde gökten inmiştir.”(Uraz, 1994: 125-126)

3. “Bir başka efsânede de; büyük tanrı yeryüzünde bir insan yarattı. Bu insan erkekti. Bir gün bu insan uyurken şeytan onun göğsüne dokundu. Bunu üzerine kaburgalarından bir kemik büyüyerek yere düştü.

Bundan da bir kadın meydana geldi.

Ama yine Altaylı'lara göre böylece yaratılan ilk insanlardan erkeğin adı Törüngey, kadının adı da Eje'dir.”(Uraz,1994: 126)

Celili Arslan'ın “Türk Yaratılış Mitolojilerindeki Farklılıklar (Farklı Unsurlar)” makalesinde değindiği yaratılış miti ise şöyledir:

“Kil'den meydana gelen ilk insanın erlik adını alması ve Tanrı ile rekabete girmesi Altay mitolojisinin yerli motifleridir. Tanrının ilk olarak yaratmış olduğu insanı beğenmeyerek, yeniden yedi insan yaratması, Yakut Türklerinin yaratılış mitolojisine benzer. İnsanlarının etlerinin topraktan ve kemiklerinin de kamıştan yaratılmış olması yine bir mitoloji motifidir. Altay yaratılış mitolojisinde ise (Potanin) insanın eti toprak, kemikleri ise taştan yaratılmıştı. (Kadın da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirilmişti.) Tanrı, insanların boynuna kamıştan bir düdükle üflemek yolu ile can ve ruh vermişti. (Arslan, 2000: 584)

Kozmogoniyle ilgili mitolojilerde yer, kökeni oluştursa da genelde edilgen bir roldedir. Yerle ilgili mitler den çok önce, yer dinsel planda varlığı olan bir canlıydı. Yer, ilkel topluluğun inanışında, doğrudan bir değere sahipti; enginliği, sağlamlığı, bitki örtüsünün ve canlılarının çeşitliliğiyle, canlı, etkin ve kozmik bir bütün oluşturunuyordu. Yerin ilk kez dinsel bir değer kazanması "belli belirsiz" olmuştur; aslında yere kutsallığını veren yer katmanı olmamış, çevresindeki kozmik ortamda kendini gösteren tüm hiyerofanileri “toprak, taşlar, ağaçlar, sular, gölgeler vb” tek bir bütünde topladığı için kutsallık kazanmıştır. (Eliade, 2003: 245-246)

Görüldüğü gibi yeryüzünün oluşumu ve insanlığın yaratılışı ile ilgili, İslam kaynaklarında ve Türk inanç sisteminde çeşitli anlatılar vardır. Bizim ele alacağımız konu açısından yeryüzü önemli bir mekandır. Destan kahramanlarımızın doğumundan ölümüne kadar yaşadıkları bu katman, aynı zamanda hem iyiliğin hem de kötülüğün çatıştığı yer olarak bilinir.

1.3.Yer Altı

Evrenin son ve en alt katmanı olan yer altı, Türk destan geleneği açısından kötülüklerin kaynağı olarak bilinir. Anadolu’da bu anlayış yaygındır. Kutadgu Bilig, “bu bir avuç kara topraktan vazgeç ”, diyerek dünya toprağının faniliğinden söz açıyordu. Ayrıca ister iyi ol ister kötü ölünce toprak olursun... iyi ad bırak diyordu. (Ögel, 1995: 255)

Altay destanlarında yeraltı ruhları bir kötülük sembolüdür. Tepegözde bir yeraltı ruhu olmalıydı. Altay destanına göre “Ölülerin Hanı, İrle-Han’ın kızı, bir Siyah Tilki donuna bürünüyor ve yiğitleri yeraltına çekerek, başlarına büyük felaketler getiriyordu. (Ögel,1995:264)

Kamlar, yeraltına açılan bir delik veya kapıdan geçiş yaparlar. Birçok destanda yer alan mağara motifi de aslında yeraltı dünyalarına açılan kapılar olarak tasavvur edilmiştir. Destanlarda da kahramanlardan bazılarının benzer şekilde bir kuyuya atılarak veya aniden açılan bir delik vasıtasıyla yeraltına indiğine şahit olunur. Er Töştük Destanı’nda kahraman yeraltına açılan bir delik vasıtasıyla iner:

“...Cadı feryat eder, Çal Kuyruk onu ayaklarının altında çiğner, cadı evdeki kara taşı tepikleyip yerin altına giriverir. Er Töştük de arkasından yerin altına dalar.” Yeraltı diyarına inmek, yer üstüne çıkmaktan daha zordur. Her şaman yeraltı âlemine inmeyi göze alamaz. Çünkü orası yer üstü âlemine göre çok daha tehlikeli bir mekândır. Destanlarda yer üstüne çıkan kahramanlardan çok yeraltı âlemine inen kahramanlara rastlanılmasının nedeni maceranın zorluğunda saklıdır. Kahraman kötü ile mücadele etmekle mükellef olduğundan olağanüstü bir seyahat yapacaksa yeraltı âlemini seçmelidir. (Düzgün, 2012: 37)

Bizim ele alacağımız (Güney Sibirya Türk Destanlarında) kahraman, kaçırılan çocuğunu, kardeşini veya eşini aramak için yeraltına iner, buranın hâkimi konumunda olan Erlik ve onun yardımcısı olan kötü ruhlarla savaşıır.

Yeraltının hâkimi konumunda olan Elik’ten bahsetmek gerekirse; “Erlik, Kuday (Tanrı) tarafından üç kat yerin altında ki, ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünyaya gönderilir. Eğer Tanrı’ya karşı düşmanlık beslemez, insanlara fenalık etmezse tekrar Tanrı’nın yanına gidebilecektir. Eje (Havva) ile Törüngey (Âdem)’de yasaklanmış meyveyi yedikleri ve Tanrı’ya âsi oldukları için Tanrı mekânından, yani cennetten

çıkarılmışlar, çeşitli haklardan (ölümsüzlük, Tanrı tarafından beslenme, vs.) mahrum edilip çeşitli yükümlülüklerle dünyaya gönderilmiş, düşürülmüşlerdir.

Fakat ileride Tanrı'nın affına mazhar olan Erlik, daha sonra davasını sürdürdüğü için sonsuza dek karanlık dünyaya gönderilecektir.” (Aça, 2004: 9)

Yukarıdaki mitik anlatıda da gördüğümüz gibi ödüllendirme ve ceza yöntemi evreni katmanlara ayırmıştır. Ve bunun sonucunda yeryüzü imtihan yeri olurken, yer altı ise daima kötülüğün sembolü haline gelmiştir. Mitolojik inanca göre yer altı kendi içinde katlara ayrılır. Murat Uraz'ın çalışmasında yer alan bu katlar şöyledir:

“Yakın doğu milletlerinden gelen ve Türk'ler arasında yerleşen mitolojik bilgilere göre, yer ile göğün arası beş yüz yıllık yoldur. Be ara hava ile doludur. Bu mitolojik bilgilere göre yer altı yedi tabakadır:

Birinci tabakanın adı *Demkâ'*dır. Çok fena kokulu bir yerdir. Orada bulunanlara Berşem denir. Onlara hem hesap hem azap var.

İkinci tabakanın adı *Celde'*dir. Orada cehennemlikler için her türlü azap hazırdır. Oradakilere Tams denir. Bunlar birbirini yerler.

Üçüncü tabakanın adı *Arka'*dır. Orada katır büyüklüğünde akrepler vardır ki kuyrukları kısarak kuyruğu kadardır. Her birinin kuyruğu üç yüz boğumludur ki bunların içi öldürücü zehirlerle doludur. Orada bulunanlara Kubs denir. Toprak yer, şebnem içerler.

Dördüncü tabakanın adı *Harba'*dır. Orada dağlar gibi ejderhalar vardır. Kurukları zehirlidir. Eğer her birinin zehri okyanuslara bile karışsa, deniz hayvanlarının hepsi ölür. Onlara Celham denir. Gökleri, ayakları yoktur. İki kanatları vardır, uçarlar.

Beşinci tabakanın adı *Melsâ'*dır. Oradakilere Mahttat denir. Hesapsız derecede çokturlar, birbirini yerler. Orada öyle büyük taşlar vardır ki bu taşlar günah sahiplerinin ayağına bağlanarak cehenneme bırakılırlar.

Altıncı tabakanın adı *Secin'*dir. Cehennemliklerin günah defteri buradadır. Onlara da Kutata denir. Kuş şeklindedirler. Elleri adam eli, kuyrukları inek kuyruğu, ayakları da koyun ayağı gibidir. Melekler gibi yemez, içmezler, uyumazlar, aralarında kadınlık ve erkeklik yoktur. İşleri güçleri Tanrı'ya ibâdetir.

Yedinci tabakanın adı *Acba'*dır. Orada bulunanlara da Cüsum derler. Kısa boylu, hebeşî siyahtır. Elleri, ayakları vahşi hayvan pençeleri gibidir. Ye'cüc ve Me'cüc'ü bunların helâk etmesi ihtimali vardır. Şeytan da orada bir taht üzerinde oturur. Maiyeti

etrafına dizilir, her biri yeryüzünde insanlara yaptıkları fenalıkları ve hileleri anlatırlar.” (Uraz, 1994: 93-94)

“Erlik Türk mitolojisinde Şeytan’ın kendisidir. (Bazılarında insan olduğu ibaresi bulunmaktadır.) Erlik başlangıçtan beri Gök Tanrı Ülgen ile beraberdir ve ebediyete kadar beraber kalacaktır. Türk yaratılış mitolojilerinde Tanrılara çoğu zaman bir insan şekli ve şahsiyeti verilmiştir. Erlik her zaman kendi, istek ve yaratılışı gereği kötü şeyleri seçer ve kötü işleri yağmayı tercih eder.

Bilgisizdir, yıkıcıdır, karıştırıcıdır. Düzen, sulh ve sükûn istemez. İradesi yoktur ve iradesizliğin timsalidir. Sonsuz karanlıkların bağrından kopup gelir ve kuzeydeki karanlık ülkeler onun yurdudur.” (Arslan, 2000: 584)

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA GÖKYÜZÜ VE YER ALTI İLE İLGİLİ MİTOLOJİK UNSURLAR

Şamanist dünya görüşünde evren; gök, yer ve yer altı olmak üzere üç bölümden oluşur. Gök, aydınlık âlemdir; iyilik, güzellik ve mutluluk bu âleme ilişkin kavramlardır. Yeryüzü insanların yaşadığı alandır. Yeraltı, karanlık âlemdir; kötülüklerin, çirkinliklerin, bahtsızlıkların yaşandığı bir yerdir. Bu anlamda cehennemle özdeşir. (İndirkaş, 2007: 28)

Tıpkı, alpların yaşadığı orta âlemde olduğu gibi, alt ve üst âlemlerde de hanlar (Kurbustu-Haan, Erlik-Haan, vd.), hanların halkları, bahadırlar, hayvan sürüleri yaşamaktadır. Destanlardan “Han Şilgi Attıg-Han-Hülük” te obası üst âlemin bahadırı Deer oğlu Demir-Möge tarafından yağmalanan obanın intikamını almak için üst âleme çıkmak ve orada mücalede etmek zorunda kalır. (Ergun, 2005: 65)

Tıva/Tuva destanından alınan yukarıdaki parçadan da anlaşılabacağı üzere, evren üç aşamadan oluşmaktadır. Kahramanlar bu üç (gökyüzü, yeryüzü ve yer altı) tabaka içerisinde mücadelelerini sürdürmektedirler.

Çalışmanın bu bölümünde tespit etmeye çalıştığımız Altay, Hakas, Şor, Tıva/Tuva destanlarındaki mitolojik unsurlar, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.1. Gökyüzü

Türk düşüncesinde kutsal ruh ile gök arasında ciddi bir bağ mevcuttur. Gök kelimesi, ‘Tengri’ kavramı ile ilişkili olarak günümüze kadar gelmiştir. Tenri kelimesinin etimolojisiyle ilgili açıklamalarda Göktürklerin göğü bir kubbe olarak tasavvur etmeleri etkindir. (Yonar, 2015: 102)

Üç katmanlı evren tasarımı “tengri, gök, gökyüzü, mavi gök, yukarı dünya” vb. şekillerde adlandırılan ve “yaratıcı, koruyucu ruhların ve tanrıların” bulunduğu âlem” olarak algılanan bu en üstteki katman, aynı zamanda onu tasarlayan insan için, gerekli ideal donanımların edinilebileceği birinci kaynaktır. (Tatlıcan, 2013: 37)

Altay mitolojisinde gökyüzünün çeşitli basamak veya tabakalarında çok sayıda tanrı ve ruh yaşamaktadır. Mitlerin bu varlıklara adanan merasimlerin incelenmesi, Altaylılarda Üst Dünya genel tanrılar panteonunun şekillenme sürecinin tamamlandığını

göstermektedir. Altay boylarının birçoğu Üst Dünyanın baş tanrısı olarak Ülgen'i sayarlardı. Gökyüzünde (Üst Dünya) Ülgen'in oğulları ve kızları yaşamaktaydı. Onların dışında şamanların yardımcıları sayılan olağanüstü varlıklar Cayık, Suyla, Karlık ve Utkuçı yaşamaktaydı. (Alekseyev, 2013: 42)

Şaman, Üst Dünya'da yaşayan tanrı ve ruhların bazılarının kendi ataları olduğunu söyler: Gök Abayoş, Gök Kızıgan, Gök Tumat, Han Kayrakan, Kara Kunduz, Yada, Yeksey Meksey ve Totoy. Sonuncusu Mundus ve Tölös boyları arasında Yıldırım ve Yağmur tanrısı olarak bilinmektedir. (Alekseyev, 2013: 46)

Ülgen, göğün hâkimi olduğundan göksel (meteorolojik) olayların da kaynağıdır. Diğer mitolojilerde olduğu gibi baş tanrı olarak yıldırımlara sahiptir, silah olarak kullanır. Yıldırımların düştüğü yer kutsallık kazanır. Yıldırımlarını ise Türkler tarafından çok önem verilen silah olan yay ile gönderir, yıldırımlar ok görevi görür. (Çoban, 2013: 195).

“Arı-Haan” daki orta dünyanın ağaç gövdesindeki urdan doğan mitolojik kahramanı Arı-Haan ile evlenen yukarı âlemin kadını Aldın-Dangına'dan özellikle bahsetmek gerekmektedir. Kurbustu-Haan tarafından orta âleme indirilen ulus arasında yer alan ve gökten inen yaşlı ve kutlu bir at tarafından geleceği önceden bildiren Aldın-Dangına, yalnız bodur ağacın gövdesindeki urdan doğan Arı-Hann'a çalışması ve obasını ilini koruması gerektiğini öğretir. Bu noktada, Aldın-Dangına, şahsında ilk insanı temsil eden Arı-Haan'ın medenileşmesi, orta âlem şartları altında gelişmeye yatkın normal bir insan olarak hayat sürmesini öğütleyen ve öğreten medenileştirici, eğitici bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Arı-Hann'ı ilk insan Törüngey (Âdem) olarak nitelendirecek olursak, Aldın-Dangına'yı da kutlu ağaç vasıtasıyla yukarı âlemden orta âleme indirilen Arı-Haan'dan sonra yaratılan ya da orta âleme indirilen Eje (Havva) olarak nitelendirmemiz mümkün olacaktır. Sadece bu tespitler bile “Arı Haan”ın Türk yaratılış mitlerinin Tıva Türklerindeki bir uzantısı ya da kalıntısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. (Ergun, 2005: 68-69)

Tıva kahramanlık destanında da görüldüğü üzere ilk insanın yaratılışı ile Âdem ve Havva'nın yaratılışı arasında önemli bir benzerlik söz konusudur.

İyiliğin sembolü olarak nitelendirilen “gök” aynı zamanda Tanrıların ve birtakım üstün güçlere sahip olan iyi ruhlu yaratmaların mekânı olarak bilinir. Evrenin yukarısını oluşturan gök, moral açıdan iyi, dolayısıyla tanrıların yaşadığı yer, Yeraltı ise moral

açından kötü, dolayısıyla tanrıların karşısı olan varlıkların yaşadığı yer olarak betimlenmiştir. (Taş, 2011: 22)

Göğün Türkler tarafından kubbe şeklindeki tahayyülünü Oğuz Kağan Destanı'ndaki evren tasavvuru da ortaya koymaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda göğün şekli yay gibidir. Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türk'ün görmüş olduğu rüyada yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanır. Yani bu suretle yayın kavsi, göğün kavsini baştanbaşa tamamlamış olur. (Tatlıcan, 2013: 37)

2.1.1. Ülgen/Gök Tanrı

Altay Şamanistlerinin yeryüzü ile göğün yaratıcısı hakkındaki miti koruyarak, eski Türklerin ona sitayiş ettiklerini kanıtlamakla kalmayıp, bir de yaratıcını adını vermektedirler: Ülgen. Altay-Sayan Şamanistlerinde Ülgen'in yanı sıra Tengri adının da hem gökyüzü hem de yüce Tanrı anlamında kullanılmaktadır. Altay Şamanistleri Ülgen ile Tengri'yi özdeşleştirmemişlerdir. Bunlardan birincisi, onlar için gerçek bağımsız tanrı iken, ikincisinin adını ise soyut yüce tanrı hakkında anı gibi yaşatmışlardır (Patapov, 2012: 289).

Ülgen insanların koruyucusu ve iyiliğin sembolü olarak Kayra Han tarafından yaratılmıştır. Kayra Han evrenden önce de vardı. Ama Ülgen evren ile birlikte var olmuştur, evrenin içini var eden ve düzenleyen Ülgen'dir. Türk mitolojisinin tektanrıcılıktan çoktanrıcılığa doğru gittiği görüşüne göre Ülgen, Kayra Han'ın iyi ve merhametli yönünü yansıtmaktadır. Gerçekten de Kayra Han giderek daha belirsiz olmuş ve Ülgen ile özdeşleşmiştir (Çoban, 2013: 195).

Hükümdar, en büyük Tanrı sayılan gök tarafından tayin edilir ve dünyayı idare eder, halkın faydası için çalışır, bunu yapmadığı takdirde, halk isyan eder ve göğün seçtiği başka bir hükümdar gelir. Burada halkın faydasına çalışması için gök tarafından seçilip tayin edilmesi, hükümdarın devlet mekanizmasının bir aletinden başka bir şey olmadığını gösteriyor. (Taş, 2011: 37-38)

Yukarıdaki teoriden de anlaşılacağı üzere yönetim sistemleri, Tanrı ve onun kutsayıp gönderdiği kişiler üzerine kuruludur. Halk, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmediğini düşündüğü kişileri isyan ederek yönetimden uzaklaştırır ve gök tarafından başka bir hükümdar gönderilmesini ister.

Şor kahramanlık destanlarında, diğer Sibiry Türk topluluklarının destanlarında da görüldüğü üzere, Tanrı (Ülgen, Kuday, Üç Yaratıcı, Dokuz Yaratıcı), Şeytan (Erlik)

ve yeraltı ruhları önemli bir yer işgal etmektedir. Kimi zaman, destan kahramanlarını göğün katlarından yere indiren; Tanrı, kimi zamanda evlenecek kızları için gökte yarışlar düzenler, alpların kıyasıya mücadele etmelerine vesile olur. (Ergun, 2006: 68)

Hem Orta Türkçe'sinde hem de Çağdaş Türk lehçelerinde **uülgen, ülgen**, kelimeleri yaş, deniz, sulu yer anlamını bildirir. Orta Asya'da geniş bir şekilde yayılan ve yeşillik, orman, gençlik, su koruyucusu olan **Öleng/ Uleŋg** mitolojik varlığı, **Ülgen** teonimiyle izah edilebilir. M. Seyidov bu benzerlikten yola çıkarak şöyle yazar: Ülgen adındaki **ü** sesinin **ö** sesine dönüşmesi mümkündür. O halde Ülgen'i Ölgen olarak da tasavvur etmekte mümkündür. Bu ad **ül-gen, öl-gen, öl/ül** ve **gan/gen** terkiplerinden oluşmuştur. **Öl/ül** su, **gan/gen** ata demektir. (Bayat, 2007: 323)

Etnografya literatüründe, Ülgen'in sadece yeryüzü ile göklerin değil, güneşin ayın, gök kuşağının ve şimşegın hatta ateşin yaratıcısı olduğu ve ona ancak belli yaş, cinsiyet ve renkte olan atların kurban edildiği hakkında çok sayıda materyal bulunmaktadır. (Patapov, 2012: 289)

Altay mitolojisine göre Ülgen Ay'ın ve Güneş'in arkasında, yıldızlardan yüksekte bulunan altın kapısı ve altın tahtı olan altın bir sarayda yaşardı. Ülgen'in yaşadığı bölge yedi veya dokuz engelin arkasındaydı. Bu mitolojik bölgeye ancak erkek şamanlar ulaşabilirdi, fakat onlarda beşinci engel olan Kutup Yıldızına kadar ilerleyebilirlerdi ve orada Ülgen'in elçisi Utkuçı tarafından karşılanırdı. (Alekseyev, 2013: 42)

Şamanlığın Türkler arasında geniş yayılmasıyla Altay-Sayan halklarında (Altaylılar, Tuvalar, Hakaslar, Şorlar, Kumandinler, Teleütler, Beltirler, Sagaylar vb.) en yaygın ve meşhur tanrı seviyesinde Bay Ülgen gelmiş oldu. Zamanla Ülgen, Gök Tanrı inancını sıkıştırmaya ve onun yerini almaya başladı. Gök Tanrı ile hiçbir ilişkisi olmayan ve Gök Tanrı'ya sunulan kurban merasimine katılmayan Şamanlar, Ülgen'i onun yerine geçirmekle bu ruha sunulan kurban merasiminin de baş yöneticisine çevrilmiş oldular. (Bayat, 2007: 304)

Ülgen, Erlik'in zıttı konumunda olup gökyüzünün hâkimi konumundadır. İyiliğin sembolü olarak bilinir. Türk destanlarında kahramanların yeryüzünde ve yeraltında yaptıkları mücadelelere müdahil olan Ülgen, bu bakımdan kahramanların yegâne hamisi konumundadır. Çeşitli nedenlerle üst âleme çıkmak ve mücadele etmek durumunda kalan bahadırlar, başta kadınlar olmak üzere, üst âlemin birçok

kahramanının yardımını görmektedir. Bahadırlar, üst âlemden sadece insanlardan değil, üst âlemin bazı hayvanlarının da (üst âlemden orta âleme indirilen yaşlı at, gölün gök boğası, yavru dorumlar, saksağan ve kuzgun) yardımlarını görür. (Ergun, 2005: 71)

Bizim ele aldığımız Altay, Hakas, Şor ve Tıva/Tuva destanlarında Erlik ve Ülgen'in mücadeleleri genellikle yeryüzünde gerçekleşmektedir.

Eski Türk yazıtlarında ilahi bir varlık olarak telakki edilen kültlerden biri de Umay kültürüdür. Umay her ne kadar Tengri kadar olmasa da insan ve canlılara etki etme açısından önemlidir. Umay'ın eril veya dişil bir varlık olduğunu gösteren açık bir emare yoktur. Ancak Kül Tigin Yazıtı'nda kağanın 'göge benzer' olduğu gibi imparatoriçenin de Umay'a benzerliğinden söz edilmektedir. Buradan hareketle onun dişiliği ve üretici bir kült olduğu üzerinde durulabilir. (Taş, 2011: 58-59)

Erlik Biy'in elçisi,

Ülgen Biy'in uşağı

Yeraltından çıktı. (Dilek, 2007a: 127).

Ay Sologoy lo Kün Sologoy destanına ait parçada, diğer alıntılardan farklı olarak kahraman hem Erlik hem de Ülgen'e bağlı bir konumdur. Uşak kelimesi ile Ülgen'in Erlik'e karşı üstünlüğü anlaşılabilir.

Eşi Altın Çaçak

Üç göğün dibindeki

Tanrı **Ülgen**'in kızıymış. (Dilek, 2007a: 345).

Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında, kahramanın eşi Altın Çaçak'ın Ülgen'in kızı olması dikkat çeken bir unsurdur.

Yukarda duran Yedi Tanrıdan

Üç kat fazlayım" demiş.

Yerin Huda'sı Yedi Erlikten,

Yedi kat fazlayım!" diyor.

Böyle bağırıp dururken

Korkusuz Ay Huucın,

Yağmur başlamış.

Gök gürlemiş gibi, (Arıkoğlu, 2007a: 611).

Bu duran Ay Huucın'ı

Kim meydana getirdi?"

Yedi Tanrının küçüğü:

"Ben yarattım" demiş (Arıkoğlu, 2007a: 615).

Sahipsiz ses duyulmuş:

"Ay Huucın, dönüp git!"

Korkusuz Ay Huucın

Dönüp gelmiş... (Arıkoğlu, 2007a: 617).

"Ay Huucın" destanında Tanrı ya da Yedi Tanrı, yukarıda duran yaratıcı ya da yaratıcılardır. Destanda geçen "yukarıda duran Yaratıcı", "Yaratıcının gönderdiği at", "Yaratıcı kulunu kızıl konur at", yukarıda duran Yaratıcım", "Tanrını yarattığı alp", "Yedi Tanrı", "Tanrı'dan ceza gelir", "Ulu Huday'dan kismetim" gibi ibarelerden de anlaşılacağı üzere, yaratılış ve kader olguları doğrudan doğruya yukarıda duran Tanrı (Uluğ Huday), ya da Tanrılarla ilişkilendirilmektedir. Yer Tanrısı Yedi Erlik'e karşı amansız mücadeleler yürüten destan kahramanları, yukarıda duran Yedi Tanrı'ya karşı saygılı davranmak durumundadırlar. Onların yukarıda duran Yedi Tanrı'ya karşı kibirlenmeleri, üstünlük duygusu benimsemeleri, ne insanlar ne de Yedi Tanrı tarafından hiçbir şekilde tasvip edilmemekte, bu durumda yukarıda duran Yedi Tanrı'nın gazabının kaçınılmaz olduğuna inanılmaktadır. (Ergun, 2010: 55-56)

Kendisini yukarıdaki Yedi Tanrı ile yer altındaki yedi Erlik'ten üstün gören Ay Huucın, yukarıdaki Yedi Tanrı tarafından cezalandırılmak için göğe kaldırılır. Yer yarılr, yıldızlar kayar, kadınları ve güzelleri yıkılıp kalır, Han göğün bağrında bir şey gürleyip uğuldar, Ay Huucın'ı koltuğundan tutup göğe kaldırır. Altı kat ak bulutun üzerine kaldırılan Ay Huucın'ı takip ederek yakalayıp yere indirmek isteyenler bunda başarılı olamazlar. Han Mirgen'in iki çocuğu, göğe kaldırılan Ay Huucın'ı bulmak için akkuş donuna girerek göğe yükselip Ay Huucın'ın "Kök Haya" yanında durduğunu görürler.

Bu sırada kibrinden dolayı Ay Huucın'ı cezalandırmak isteyen Yedi Tanrı'dan altısı Tanrı'dan üstün olduğunu söyleyen Ay Huucın'la ala kula ata yerin ve göğün çeyreğini yüklemek, Ay Huucın'a kızarmış sacayağı takmak gerektiğini, eğer dediği gibi bir yiğit ise yerin ve göğün çeyreğini kaldırması, sacayağının sıcağına dayanması gerektiğini söylerler. Bu sözlerden sonra Yedi Tanrı'nın en küçüğü devreye girer. Bu

Tanrı, sadece Ay Huucın ile üç kulaklı ala kula atı yaratan Tanrı'dır. Altı Tanrı'ya yeryüzündeki her şeyi yarattıklarını, kendisinin ise sadece Ay Huucın ile üç kulaklı ala kula atı yarattığını, bu yarattıklarını da çok görmemeleri gerektiğini söyleyerek Ay Huucın'ın Altı Tanrı tarafından bağışlanmasını sağlar. Tanrılar tarafından bağışlanan Ay Huucın, akkuş donundaki iki kardeşle birlikte yeryüzüne inerek normal hayatını sürdürür. (Ergun, 2010: 57)

Gökyüzündeki **dokuz Tanrı**

Dokuz basamak inerek,
Ağaran başlarını salladılar:
“Alp üstünü Altın Saraçı
Neyin acısına koşuyor ki?”-
Dediler. (İlgin, 2008: 129).

Kara Kuzgun destanında yer alan bu parçada, gökyüzüne ait “dokuz Tanrı”, Altın Saraçı'nın düşmanla vereceği mücadele öncesi, gökten dokuz basamak inerek bu olayı hayretle seyretmişlerdir.

Son sözün nedir, dostum? Diye
Sorup durmuş.
Gök Oğlu Demir-Möge ise:
“Söyleyecek sözüm yok,
İsteyecek arzum da yok.
Hüürtün- Kızıl tayganın beyi
Çereen-Demiçi atlı
Han-Buuçu denilen kişinin oğlu
Han-Şilgi atlı Han-Buuday adlı kişi
Beni öldürüp bitirdi!
Gökyüzü atam, neredesin?
Kara yer anam, neredesin?” diye inlemiş.
Böyle deyince
Koca kara bulutlar
Sağa sola hareketlenince:

“Bu kişi andını bozdu,
Ama ben atımı
Çağırıp dilemedim” diye
Han-Buuday düşünövermiş
Kara bulut kararıp gelince,
Gök Tanrı şimşegi çakınca
Han-Buuday şahin çevikliğiyle
Kalkıp kaçiverince
Gök oğlu Demir-Möge’nin üstüne düşmüş (Ergun,
2004:256).

İnsanlara yardım etmek, onların rahat yaşamasını sağlamak Ülgen’in başlıca görevidir. Evrende mutlak bir üstünlüğü vardır. Rakibi kötölük ve yeraltı tanrısı olan Erlik bile ne yaparsa yapsın onu alt edemez. Türk mitolojisinde tasavvurlar iyiliğin zaferi üzerine kurulur şeklinde bir sonuç çıkarılabilir (Çoban, 2013: 195).

Alday-Buuçu destanında da görüldüğü gibi Demir-Möge, Han-Buuday karşısında Gök Tanrıdan aman diler ve bu duası geri çevrilmez. Demir-Möge’nin, “Gökyüzü atam, nerdesin? Kara yer anam, nerdesin?” haykırışları sonucunda Gök Tanrı şimşegi çakar ve Han-Buuday bulunduğı yerden şahin çevikliğiyle uzaklaşır ve şimşek Demir-Möge’nin üzerine düşer.

2.1.2. Ak / Gök

Türklerin İslamiyet öncesi inanç sisteminden günümüze kadar olan süreçte göge olan hayranlıkları ve sonsuz saygınlığını görmek mümkündür. Çünkü “Gök Tanrı” inancının da etkisi ile göge aklık, temizlik, saflık, duruluk, iyilik gibi sıfatları verilmiştir.

Beyaz rengin dünya genelinde çeşitli mitoloji ve kültürlerden doğan en genel anlamları, aydınlık, ışıık, güneş, hava, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükemmellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal yetkinliktir. Beyaz ren Türk mitolojisi ve kültüründe en yaygın olarak yer bulan bir renktir. Aslında onun bu yaygınlığı muhtemelen gök renginin yerine geçerek onu ikinci planda bırakılmasından kaynaklanmış olabilir. Bu belki de Gök Tanrı kavramının yerini birçok Türk topluluğunda görülen Ülgen’in almasıyla ilgili olabilir; yani aslında ikinci derecede bir tanrı olan Ülgen daha sonra Gök Tanrı’nın yerini tutmuştur. (Çoruhlu, 2010: 211)

Göğün kendisini doğrudan doğruya bir aşkınlık, güç ve kutsallık olarak ortaya koyduğunu görmek için mitsel kıssalara bakmaya gerek yoktur. Yalnızca göğ bakmak bile ilkel insana dinsel duygular verir. Elbette bu tür bir deneyim ille de gökyüzü "doğacılık" gerektirmez. İlkel zihniyet için doğa her zaman "doğal" değildir. "Göğ bakma" deneyiminin, bizim anlayamayacağımız bir biçimde günlük yaşamında sürekli olarak mucizelerle karşılaşmaya açık olan ilkel insan açısından anlamı farklıdır. Göğ bakmak aydınlanmak demektir. Gök ilkel insana gerçekte nasılsa öyle görünür: sonsuz ve aşkın. Gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği "bambaşka bir şeyi" mükemmel bir biçimde temsil eder. Aşkınlığının simgesi sonsuz olmasından kaynaklanır. (Eliade, 2003: 61).

Kalan üç kardeşi

Sırtlarından tutarak

Alıp **ak göğ** çıktı, (Dilek, 2002: 51).

Er Samır destanına ait bu parçada, gökyüzüne ait önemli unsurlar göze çarpmaktadır. Bunlar; ak, gök ve bulut unsurlardır. Kahraman kurtardığı kişileri alarak Ülgen'in mekânına, ak göğ çıkmaktadır. Kurtuluşun anlatıldığı bu parçada iyiliğin sembolü olan "ak"lık dikkati çeker.

Ak; renklerin başıdır, temizlik ve arılıktır. Türk inançlarında özellikle Şamanizm'de, büyüklüğü, adaleti ve güçlülüğü anlatır. Devlet büyüklerinin savaşlarda giydikleri giysilerin renginin adıdır (Aksoy, 2015: 202).

Yer üstünde sel çıkaran,

Gökten taş yağdıran,

Ak Kağan'ın yurdunu

Alt üst etmeyi düşünen;

Gelip bakmış ki, hiçbir şey yok,

Tehdit, işkence edeceği halk yok! (Dilek, 2007a: 135).

Yukarıdaki Ay Sologoy lo Kün Sologoy destanında görüldüğü gibi Erlik, yeryüzünün hâkimi olan Ak Kağan'ın yurdunu talan etmek ister. Ak renginin mahiyeti ise iyilik, temizlik ve saflık anlamına gelir. Ele aldığımız bu parçada, kağan için ön ad

olarak kullanılması bu bakımdan önemlidir. Çünkü Türk destanlarında kağanlar genel itibariyle milletlerinin başı ve koruyucularıdır.

(Kan Altın) Altı köşeli altın kavalı
Alıp çaldı.

Gökyüzünden ak nohut

Yağmaya başladı.

Ak gökten ak para

Saf su gibi döküldü.

Gümüş kavalı çaldı.

Gökyüzünden bereketli su

Dökülüp durdu. (Dilek, 2007a: 364)

Yukarıdaki Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında görülüşü üzere “ak gök” kavramı iyilik, temizlik, saflık ve güzellik üzerine kurulmuştur. Gökten “ak nohut”, “saf su”, “ak para” yağması, gökle ilgili olumlu özelliklerdir.

İki altın **guguk kuşu**

Altın Saraçı’nın yanına,

Uçarak süzüldü.

Hoş ve güzel iki kız,

Kendi bedenlerine dönüşüp,

Kapıyı açıp, selâm verdiler,

Eşikten atlayıp, merhabalaştılar, (İlgın, 2008: 123)

Kahramanların suret değiştirmeleri, hayvan, ağaç vs. şekillerine girebilmeleri, canlarını bir hayvan bilhassa kuş şekliyle saklamaları, bütün kavimlerin masallarında rastlanan ve bütün dünyaya yayılmış, bir motiftir. (Ögel, 1995: 133)

Orta Asya mitolojisinde, genellikle ongun sayılan, göklere ya da yeraltına gitmek için sıklıkla donuna bürünen, yardım alınan ya da koruyucu ruh seçilen kutlu hayvan (Korkmaz, 2008: 105) olarak bilinir.

Eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Ayrı görünseler de, neviler arasında esasta yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir; bir insan, hayvan veya

bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekiller geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler.

İşte dünyanın birçok yerinde meydana gelen efsaneler, masallar ve menkıbelerde yer alan şekil değiştirme motifini inceleyen araştırmacılar, bu motifin insan şuurunun altından ve yaratıcı gücünden çıkan arzuların ifadesinden ibaret olduğunu ileri sürüyorlar ve henüz benliğini bütünüyle hazmedememiş, ferdileşme yolunda bir şahsiyetin hüviyet sembolü olarak yorumluyorlar. Bu yüzden pek çok efsane ve masalda, insan veya hayvan olan insanlara rastlanır. Bu bakımdan şekil değiştirmenin en çok göze çarpan motiflerden biri olduğu rahatça söylenebilir. (Ocak, 2010: 206)

Kara Kuzgun destanında yer alan bu parçada, kuş donuna giren iki kız Altın Sarçın'dan yardım istemektedir.

Altın Harlıh kardeşine konuştu:
“Sevgili kardeşim, HanMirgen,
Evlendiğin eşin Ay Arığ’ı
Büyük eve getirmek nasip olsun.”
Ben, sizlerden önce gidip,
Debdebeli bit toy kuracağım.

Altın guguk donuna girdi,
Kara yerden kanatlanıp,
Gökyüzüne kayd. (Aktaş, 2011: 128)

Şamanizm’in hâkim olduğu eski Orta Asya topraklarında hayvanların iktisadî hayattaki önemli rolü Şamanizm’e de dayanmıştır. Şamanların yaptığı hemen her âyinde mutlaka hayvan yer almaktadır. Bir bakıma Şaman, insan-hayvandır. Düşman ruhlara karşı hayvan kılığına girerek savaşı; gökyüzüne yaptığı seyahati hayvanlar aracılığıyla yapar. (Ocak, 2010: 210)

Yukarıdaki Han Orba destanında, Han Mirgen’in eşi Ay Arığ’ın kurtulmasıyla birlikte, Altın Harlıh bir toy düzenlemek ister. Ve onlardan önce eve varmak için “kuş donu”na girer. Kuş donuna girmek, Türk destanlarında yer alan önemli bir motiftir.

Kara bulutun üstünde
Ak bulutun altında
Çifte kanatlı kara yılan, uçup
Altın Çaçah’ın yanına indi.

Gözyaşına boğuluyor,
Göz suyuna gark oluyor,
Burada demirden bir tabut yapıp,
Altın Çaçah kızın cesedini,
Çifte kanatlı yılana bindirip,
Kendi yurduna gönderdiler. (Aktaş, 2011: 224)

Yılan Türk Şamanizm’inde yer altı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir. Onun genellikler kara yılan olarak anılmasının sebeplerinden biri yine Erlik’le ilgilidir; çünkü Türk Mitolojisinde ak ya da gök renk Gök Tanrı’ya, kara renkse yeri ve yer altı tanrısı Erlik’i temsil eder. Erlik bazı şaman dualarında kara yilandan bir kamçıya sahip olarak tanıtılmaktadır. (Çoruhlu, 2012: 181)

Han Orba destanındaki bu parçada, “çifte kanatlı yılan” tabiri dikkat çekmektedir. Yer altına ve yeryüzüne ait olması gereken bir hayvanın kanatlı olup, gökyüzüne ait olması destanda karşılaşılan önemli bir unsurdur. Kötü tabiatlı olarak bilinen yılanın gökyüzüne ait bir yaratık olması olumlu bir karakter olmasına işaretir.

Gökyüzünün üç katını basıp çıkıp
Üç göğün üstüne
Sıçrayıp yükselivermiş
Oraya varıp yine
Üç yıl boyunca şahlanıvermiş. (Ergun, 2004: 220)

Alday-Buuçu destanında, kahraman Han-Buuday’ın atı Han-Şilgi’nin gökyüzünün üç katını basıp çıkması, üç göğün üstüne sıçrayıp çıkması, onun olağanüstü özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Türklerin siyasî, sosyal, ekonomik hayatlarında son derece önemli bir yere sahip olan at, onların kültürel hayatlarında da mühim bir rol oynamış ve atasözlerinden masallara, halk hikâyelerinden destanlara kadar silinmez izler bırakmıştır. Eski Türk geleneğinde, kahramanların daima atlarıyla birlikte anıldıkları dikkati çekmektedir. Bunun yazılı kaynaklara yansıyan en eski örneklerinden biri Orhan yazıtlarında karşımıza çıkar. Söz gelimi Köl Tigin yazıtının doğu yüzünde yer alan bazı metinlerde, Çinlilere, Yir Bayrkulara, Kırgızlara, Türgişlere karşı savaşımlara giren Kül Tigin’in, bu savaşımlarda bindiği atlarının isimleri de anılmaktadır. (Tavkul, 2007:197) Nitekim

destanlarda, kahramanın yegâne yardımcılarında olan ‘at’ın gökyüzü ile bağlantılı olarak verilmesi bunu destekleyen bir durumdur.

Nereden birisiyle
Evlendirsem acaba? diye düşünmüş.
Düşünüp kalmış da: “ihtiyar biriyim ben
Aklıma-fikrime ne gelir ki” deyip
Üç yıldır açıp tutmadığı
Kutsal kara kitabını
Açıp bakınca
Yukarı dünyada, **üç göğün üstünde**
Han-Hurbustu kağanın
En küçük kızı
Olsa olur gibi,
Olmazsa olmaz gibi gelmiş ona, (Ergun, 2004: 224).

Yukarıdaki Alday-Buuçu destanda, Han-Buuday’ın babası, onu üç göğün üstünde Han-Hurbustu’nun kızıyla evlendirmek ister. Bu durum, Uygurlara ait Türeyiş destanında da karımıza çıkmaktadır. Destanda kral kızlarını normal inanlarla değil, gökyüzüne ait tanrısal varlıklarla evlendirmek ister. Alday- Buuçu da oğlu Han-Buuday’ı gökyüzüne ait bir kızlar evlendirmeyi düşünür. Bu evliliğin gerçekleşmesi için de Han-Buuday birtakım imtihanlardan geçer.

Kadını ise:
“Benim atam niyeti
Böyle kötü kişidir.
Tek kızı bana da
Kıymet vermemektedir.
Bin saf ala boz yolkı sürüsü
Üç göğün üstünde
Polat sert tırnaklı,
Yıllık yerden kokuyu alır,
Aylık yerden sesi duyarmış.
Sen oraya varırsan
genç olsan da bitersin.

Güzel vücudun arılır,
Onun yerine beni alıp
Yerine-yurduna hemen göçüp
Evine dönsen iyi olur” demiş (Ergun, 2004: 258).

Han-Buuday, hanımını alıp yurduna döneceği sırada kızın babası Uzun-Sarıg kağan, Han- Buuday’ı gökyüzüne imtihana gönderir. Han-Buuday zorlu olsa da imtihanları geçmeyi başarır. Görüldüğü üzere gökyüzü, kimi zaman kahramanı korurken, kimi zaman da cezalandırır. Alday-Buuçu destanında ise, gökyüzü karşımıza imtihan yeri olarak çıkar.

Böyle deyince Uzun-Sarıg kağan da:

“Yerine-yurduna göçüp
Gitmen uygundur, oğlum.
Ancak benim durduğum bu yer,
Büyük tehlikede bir yerdir.
Tam kuzey tarafta yerin-göğün,
Ucu-kenarının beyi
Kara-Bula yaratık denilen şey var.
Onun bir yandaki boynuzunu
Koparıp getirip evime asıp verip
Yerine-yurduna göçüp
Gitsen olmaz mı, oğlum” demiş.
...Gerçekten **üç göğün** üstündeki
Korkunç yaratıktır o. (Ergun, 2004: 261)

Yukarıdaki Alday-Buuçu destanında, Han-Buuday gökyüzünün üçüncü katına çıkmıştır. Uzun-Sarıg kağan tarafından imtihana tabi tutulan Han-Buuday, gökyüzünde Kara-Bula adlı yaratığın boynuzunu koparıp getirmekle görevlendirilmiştir.

En küçük kız da,
Babasının taş gök bileyini,
Çıkarıverip:
“**Gökyüzüne** denk,
Gök yalçın kaya olsun!” diye beddua ederek
Atıvermiş.

Gerçekten de gökyüzüne denk,
Gök yalçın kaya
Oluşuvermez mi (Ergun, 2004:292).

En güzel örneği “Dede Korkut Hikâyeleri”nde gördüğümüz bu tip tek gözlü iri yarı bir yaratıktır. Ormanlarda, yüksek dağ ve mağaralarda yaşaması, insan eti yemesi onun başlıca özelliğidir. (İnayet, 2010: 48) Tepegöz’ün kendisine yiyecek getirmesi için esir ettiği üç kız kardeşten en küçüğü, babalarının kendilerine verdiği “taş gök bileyi” için gök yalçın kaya olsun diyerek beddua ederler.

Gökyüzünün “kutsallığı/iyiliği” sembolize etmesi, dünyanın kötülüklerinden uzaklaşmak isteyen birey için hayali bir değer bir mekân olarak algılanmasında etkindir. Nitekim gökyüzünün kutsallığıyla çocuklar arasında kurulan bağlantı da çocuğun iyiliğe yatkın ruhuyla ilintilidir. Çocukların saf ve masum oluşları, onların günahsız doğdukları inancının bir yansımasıdır aynı zamanda. (Kanter, 2009: 304) Destanlarda karşımıza çıkan özelliklerden biri de kahramanların dua veya beddualarının, gökyüzüne ait tanrıları veya tanrısal varlıklar tarafından yerine getirilmesidir. Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında görüldüğü üzere, kız kardeşlerden en küçüğünün yaptığı beddua kabul edilmiştir.

Kuğunun kanadını tutup baktığında
Kanadın ardında, bir sürü
Altın sarı yazı
Yazılmış imiş.
Bora-Şeeley de
Çok bilimli kız imiş.
Heceleyip okuyunca
Üst âlemde üç **göğün** üstünde
Üç kağanın üç altın prensesi
Üç kuğuya dönüşüp
Uçarmış, böyleymiş. (Ergun, 2004:348)

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanı alıntısında, üst âlemin kağanlarının don değiştirerek kuğuya dönüşümü anlatılmıştır. Tıva/Tuva kahramanlık destanlarında, kahramanların kılık değiştirmeleri sıklıkla olmasa da karşımıza önemli bir detaydır.

Şamanist bir dünya algılayışı ile hayatın sırrını çözmek, annesini ve babasını ölümler diyarından yeryüzüne geri getirmek için ve sürüleri kurtarmak için destanın kahramanı yeraltı dünyasına iner. Bu seyrüsefer sırasında sık sık şekil değiştirilir, bazen farklı insan şekillerine, bazen de hayvan şekillerine girilir. Altay fantezilerinde de şekil değiştirme vardır: Mesela, iki sevgili sevdâ cilveleri yaparken kız bir kelebeğe dönüşür, delikanlı da kuş olup peşine düşer; ak denizin sahillerinde kuş, kelebeği yakalar. Bunun üzerine kız balık olup denize dalar, delikanlı da susamuru olup onu yakalar. Sonunda eski şekillerine dönüp gülüşürler (Naskali, 2015: 7).

“Yeraltındaki yedi kuğu

Yedi kuğunun güveyisi

Yer Aynası, yer Kara”

Nerde kaldın, yardım et diye bağırır. Yer aynası, ölmenden önce, yedi kuğu karısı ile onların başı ve kendisinin kaynanası olan sarı tırnaklı, kurşun gözlü, kendir saçlı Tyekçakay’ı yardıma çağırır. (Sever, 1999: 86)

Abakan Tatar’larına ait yukarıdaki destan parçasında ise “kuğu” lar yardımcı unsur olarak göze çarpmaktadır.

Orman gibi koca sadağını

Çapraz asıp

Üzengisini gökyüzünü çınlatıp

Atlanıvermiş.

Göğün basamağı yok

Demir ışığını tartıp

Üç renkli ışığın üstünden

Üst âleme çıkıvermez mi.

Yıllık yerini günlük yerine

Çekip tartıp

Aylık yerini yarım günlük yerine

Çekip tartıp vurup gidermiş (Ergun, 2004: 350).

Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanı alıntısında, kahramanın imtihan için gökyüzüne çıkışı anlatılmaktadır.

Üç **göğün** üstüne

Bir gün koşturup çıkıp gelip de

Bakıp gördüklerinde
Hayvan-kuş denen şey,
Altın-gümüş denen şey,
O âlemde, oluşan
Böyle âlem değil miymiş.
Altın tüylü as-samur ile,
Hayvan-kuş ile oluşan
Böyle âlem imiş.
Akan suyu kutsal kuyu suyu ile
Çıkan otu üzüm-şeker ile oluşan
Böyle âlem imiş (Ergun, 2004: 352).

Mitolojik bilginin yoğun olarak üretildiği çağlarda, insan suyu yaşam ve canlılık kaynağı, kozmogonik ilksel unsur olarak düşünülmüş ve suyla ilgili inanç ve ritüeller üretmiştir. Mitolojik anlatılarda kaosun simgesi olarak nitelendirilen su, çeşitli din ve inanç sistemlerinde kutsallık kazanarak mistik arınmanın temel aracı haline gelmiştir. Hayatı devam ettirmede önemli bir rol üstlenmesinden dolayı birçok kültür, din ve mitolojide suyun kutsallaştırıldığı, yaşam kaynağı olarak nitelendirildiği görülmüştür. Su hemen hemen tüm mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Kozmogonik yaratılışın kaynağı, hayatın başlangıcı, tanrıların cezalandırma yolu gibi özellikler atfedilen su, zaman içinde kült haline getirilerek çeşitli su iyeleri aracılığıyla kutsallığı bu yönüyle devam ettirilmiştir. (Yolcu, 2014: 93-94)

Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan su özellikle mitolojik bağlamda (yaratılışla ilgili mitler) destanlarda kendine büyük yer bulur. Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında, üç göğün üstüne çıkan kahraman, yaşadığı yer ile gökyüzü arasında mukayese yapmaktadır.

Üç gün sonra Ay-Han,
Ay, gün ışıklı altın prensesini
Eşyası-malı ile hazırlamış.
Ulug-Ege-Haan, Ulan-Saygıl prensesini
Eşyası-malı ile vermeye
Hazırlanmış.
Aydın yenisinde, günün yenisinde

Halkın üç kağanı, üç prensesini
Verip göndermiş.
Ay, Hün, Ulug Ege-Haan
Atını malını eyerleyip
Hazırlanıvermişler.
“Yiğit güveyinizi iki göğün üstüne
Dek uğurlarız” diyerek
Birlikte gidivermişler.
Üst âlemin iki **göğünün** üstüne gelip
Diz yerine çadırını kurup
Otlu yerine mallarını salmışlar (Ergun, 2004: 405-406).

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanı alıntısında, kahramanlar eşleriyle birlikte üst âleme yerleşirler. Burada çadır kurup yaşamlarını devam ettirmeleri gökyüzünün bereketi ile yakından ilgilidir.

“Boktu-Kiriş ağabeyim olup dönüşüp
Üst dünyada Ay,Hün, Ulug-Ege Haan’ın
Âlemine varıp
Ulu atış-tutuşu
Kazanıp çıkıp
O üç kağanın
Üç altın prensesini kazanıp getirdim,
Üç altın prenses
Senin prenseslerin olmalı,
Bitmez eti,
Senin etin olmalı.
Ben ise boz tavşan olup
Dönüşüp
Orman arasına giriverdim, ağabey” diye
Yazdıktan sonra
Bora-Şeeley kardeşi, tavşan olup
Dönüşüverip
Ormana koşup gidivermiş (Ergun, 2004: 411).

Tasavvufi ruhun üç derece olarak sınıflandırılması (kötülüğe teşvik eden ruh, suçlayan ruh, huzurlu ruh). Bu sayı aynı zamanda Şiilikteki üçlemeye (Allah, Muhammed, Ali) işaret eder. Kimi Âlevi topluluklarda güneş Muhammed, ay Ali ve Zühre (Çoban, Çolpan) Fatma olarak görülür. Bektaşilikte de erişilmesi gereken üç merteye vardı. Bu tevhidin üç kademesi olarak görülüyordu. Birinci merteye *telkin*, ikinci merteye *libas*, üçüncü merteye ahadiyyat idi. (Çoruhlu, 2010: 221)

Bora-Şeeley, ağabeyi Boktu-Kiriş için gökyüzüne çıkıp tüm imtihanları geçerek üç kağanın prenseslerini alıp getirir. Ardından kahraman boz bir tavşana dönüşerek ormana doğru yönelir. Görüldüğü üzere don değiştirme motifi burada da karşımıza çıkmaktadır.

Demir başlı Demir Han
Boktu-Kiriş'in Bora-Şokar'ını yakalayıp
Yağmalayıp talan ettiği ulusunun arkasından
Koşturup yetip gelmiş.
Bora-Şokar da kaçırıp
Yakalanmadan **üst âleme** çıkıvermez mi.
Arkasından kartala dönüşüp
Sürüp yetip gelince
Şahine dönüşüp

Aldırmadan, yakalanmadan gidermiş (Ergun, 2004: 460).

Bora-Şokar, Boktu-Kiriş'in atıdır. Demir başlı Demir Han, Boktu-Kiriş'i cezalandırarak yerin altına sokar. Çeşitli kılıklara giren Boktu-Şokar, Demir Han'dan kurtularak sahibine yardım için kardeşi Bora-Şeeley'den yardım ister.

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında, kahramanın kılık değiştirerek kartal donuna girmesi dikkat çekmektedir. Türklerin milli simgelerinden olan kartal Şamanist uygulamalarda çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Yakutların en yüksek ruhları taşıdığına inanılan bu hayvan, Gök Tanrı'nın timsali olarak ya da şama ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacının tepesinde tasavvur ediliyordu. Hayvan-ata ya da yardımcı ruhlardan birini temsilen zaman zaman elbisesi üzerinde yer alıyordu. Önemli bir türeme simgesiydi. Özellikle Göktürk ve Uygur devrinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi. Güneşi yanı sıra güç ve kudreti ifade ediyordu. (Çoruhlu, 2010: 154)

“Alt dünyada Boktu-Kiriş’in
Bora-Şeeley kardeşi var.
Onu öldüren kimseleriz.
Sizin gereğiniz yok
Kötülük yapmanızın bir faydası yok” diyerek
Üst âleme bizi
Kovalayıp gönderdi.
Canlıya gereksiz olunca
Analı babalı insanlar,
Ana-bablarına gelmeyip de nereye
Gitsinler?” diye
İtiraf etmişler.
Üst âlemin üç beyi,
İki prensesi böyle
O dünyada suç
İşlediklerinden Dokuz gün boyunca
Dövüp işkence edip
Durmuşlar. (Ergun, 2004: 470-471)

Boktu-Kiriş ve Bora-Şeeley kardeşleri yer altında öldüren iki prenses, üst âlemin üç ulu beyi tarafından gökyüzüne çağrılarak burada cezalandırılırlar. Gökyüzü kötülerin ve kötülüklerin cezalandırıldığı yer olarak bilinir. Üst âlemdeki beyler prenseslerin yaptıklarını cezasız bırakmazlar.

...Uyur uyanık yatarken
Başında bir şey,
Yankılanıp dururmuş.
“Ne oldu?” diyerek
Fırlayıp kalkıverende
Üst âlemdeki
Aldın Noyun kardeşin sesi
Çın çın duyulup
Gelirmiş:
“Alt âlemdeki ağabeyim,

Han Hülük ölü müsün,

Diri misin?

Obanı, yurdunu

Üst âlemden

Gök oğlu Demir Möge

Talan edip yağmalayıp gitti.” (Ergun, 2005: 155)

Yukarıdaki Han-Şilgi Attıg Han-Hülük destanında Han Hülük, gökyüzündeki kardeşi Aldın Noyun tarafından obasının yağmalandığı haberini alır. Han Hülük’ün obasını yağmalayan kişi yine üst âlemde yaşayan Gök oğlu Demir Möge’dir. Kahramana yardımcı olan kişi (kardeşi Aldın Noyan) üst âleme ait bir unsurken, kahramanın obasını yağmalayan kişi (Gök oğlu Demir Möde) de aynı şekilde üst âleme ait bir unsurdur. Burada dikkat çeken özellik, üst âlemin hem iyiliği hem de kötülüğü bir arada bulundurmasıdır.

Han Hülük oradan ayrılıp,

Demir Möge’nin obasının avlusunun

Yanına gelip Han Şilgi atını,

Boz at tezeğine

Büyüleyip dönüştürüp,

Kalpak taşın altına koyup,

Kendisi kuru dalları dikene

Dönüşüp,

Altın-gümüş kuyunun yanına

Sürünüp gider imiş. (Ergun, 2005: 161).

Büyünün amacı olumlu da olabilir olumsuz da olabilir. Örneğin; ak büyü yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, avı bereketli kılmak, kötülükleri önlemek, şeytanı kovmak vb. amaçlar için bazı dualar okunarak yapılan uygulamalardır. Kara büyü ise; bir kimsenin başına felaket ya da ölüm getirmesi beklenen uygulamalara verilen addır (Altun, 2015: 31).

Han Hülük, obasını yağmalayan düşmanlarla mücadele etmek için gökyüzüne çıkar. Burada dikkat çeken unsur, kahramanın atını büyü yoluyla boz at tezeğine dönüştürmesidir. Bu unsur, Tıva/Tuva kahramanlık destanlarında sıkça rastlanılan bir durumdur. Zor durumda kalan kahramanın, ona yardımcı olan unsurların don

değiştirmeleri ve böylelikle oluşabilecek tehlikelerden kurtulma ya da kendilerine avantaj sağlamaları bu destanların önemli bir özelliğidir. Yukarıdaki destandan da anlaşılacağı üzere, Han Hülük’ün yaptığı bu büyü ak büyü olarak nitelendirilebilir.

Han Hülük atına binip,
Dümdüz kuzeye gitmiş.
Yedi nehri geçip,
Yedi kırı geçende,
Yedi sakarlı küren geyik,
Otlanıp dururmuş.”
Koku alıp uzaklaşmışlar,
Han Hülük yollarını kesip,
Sarı sırtın arkasından nişan alıp,
Yatırıvermiş.
Yedi geyik art arda geçerken,
Baksa ki ne sonuncu geyiğın,
Karnı şişik imiş,
“Ölüm sırrı burada mıdır acaba” diyerek,
Atıp karın tüylerini yolanda,
Karnımı delip geçende,
Kalpak kara şey,
Çıkıp düşmez mi? (Ergun, 2005: 166).

Han Hülük, gökyüzünde Demir Möge’nin dokuz canını almak isterken, sonuncu geyiğın karnının şişik olduğunu görür. Han Hülük geyiğın karnındaki “kalpak kara” şeyi çıkarır,

On yedi yıldır taşıdım durdum,
Otlayanda otuma doymaz,
İçende suyuma kanmaz,
Sürünüp yaşardım ben. (Ergun, 2005:166).

Demir Möge’nin zulmünden kurtulan geyik Han Hülük’e şu duayı eder:

Şansı yürüsün, deyip,
Alkışlayıp dua edip, gidermiş. (Ergun, 2005: 166)

Geyik, dünyadaki pek çok toplumda olduğu gibi, Türk toplumlarında da hem kutsal ve insanlara yardımcı olan hem de kutsal olduğu için kötülük yapana uğursuzluk getirebileceğine inanılan bir hayvandır. İç Asya Neolitik kültüründe kişinin ve toplumların yaşaması için temel unsur manganin olarak görülen geyik toplumsal, siyasi ve kültürel değişimlere paralel olarak, antik kültürdeki önemini zamanla yitirmiştir. Özellikle M.Ö. birinci yüzyılın sonunda Bronz çağına sona ermesi, hayvancılık ekonomisine geçilmesi ve devletleşme ile birlikte, kurt, at, yırtıcı kuşlar, keçi, koyun ve inek gibi bazı hayvanlar sadece ekonomik olarak değil, kültürel olarak da büyük önem kazanmışlardır. Geyik ya bu hayvanlarla eşdeğer görülmüş ya da özellikle kurdun ve atın karşısında ikinci planda kalmıştır. (Dalkesen, 2015: 59)

Yedi sayısı; yaratılış destanında sıklıkla görülmekte ve buna göre Tanrı Ülgen'in yeryüzünde önce yedi kişiyi yarattığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Tanrı Ülgen'in katına ulaşabilmek için yedi engeli aşmak gerektiği, Tufan'ın olacağını önceden bildiren Gök tekenin, dünyanın çevresinde yedi kez dolaştığı da dile getirilmektedir. Ayrıca Şaman davullarındaki yedi motifi de dikkat çekmektedir. Bu motife göre, dış çemberde yedi küçük çıkıntı, içteki çemberde ise yedi noktada çıkıntı ve sekizinci noktada da bir kuş bulunmaktadır. Bu çıkıntıların sırasıyla, gök tanrısının yedi oğluna gönderme yaptığı ifade edilmektedir. (Küçük, 2013: 103)

Tesadüfen tepenin önüne baksa ki,

Gök ipek donlu kişi,

Uyuyup yatarmış.

“Bu ne biçim yaratık?” diyerek,

Yanına yürüyüp gelende,

Bahadırın biri yatıp uyurmuş.

Eri uyandırıp sormuş,

“Haydi söyle, neren gelip

Burada yatıp uyursun?”

Üst âlemdeki Gökoğlu

Demir Möge'nin kardeşi,

Kök Bora atlı

Ködelgey Mergen denilen birisiyim. (Ergun, 2005: 178).

Üst âlemden yer altına inen Ködelgey Mergen adlı kahraman yurdunu yağmalayan Han Hülük'ü cezalandırmak için onun eşi olan Say Kuu kadın ile iş birliği yapar.

Han Hülük sekiz terki ganimetini,
Kesip indirip,
Otağa girivermiş.
Ne yapsam, ne etsem,
İyi olur?" demiş,
Say Kuu kadın buna:
"Üst âlemde dümdüz kuzey tarafta,
Yetmiş yıllık yerde
Üç taylık Sagaan İngil'in
Sütünü getirirsen,
O bir ilaç olacaktır." Demiş.
Yiğit er Han Hülük bey,
Aydın yenisinde, günün erkeninde,
Üst âleme uçarcasına
Koşturup gitmez mi.
Üst âleme koşturup varıp,
Uzun kara çadırdan,
Sefil sarı kadıncağızın yanına
Girmiş.
Yaşlı kara nine de:
"Zavallı Han Hülük,
Bu sefer ne tür iş için
Gidiyorsun oğlum?" diye sormuş. (Ergun, 2005: 187).

Kardeşinin iyileşmesi için, Say Kuu kadın tarafından verilen görevleri yerine getirmesi gereken Han Hülük, bu sefer gökyüzüne çıkarak buradaki üç aylık Sagaan İngil'in sütünü getirmesi gerekmektedir. Kahramanın yardımına yaşlı kara nine yetişir. Han-Şilgi Attıg Han-Hülük destanında yaşlı kara nine, Han Hülük'e yol gösterici bir konumdadır.

Han Hülük kendisine dönüşüverende,

Üç **ak deve** ayağa kalkıverip:

“Han Hülük’ü tekmeleyip yere sokalım”

Deyişerek ayaklarını kaldırmışlar.

Birincisi durup:

Nereden gelin nereye giden

Canlısın sen?” diye sormuş.

“Biricik kardeşim Şogjaan Mergen hastalanmış,

Sizin sütünüzü almaya

Geldim” demiş.

Bize rast gelişin

Senin şansındır.

Bizim analarımız olsaydı,

Seni öldürürlerdi.

Bizim analarımız şimdi,

Yemek aramaya gittiler,

Neredeyse gelirler.

Onlar gelse seni öldürürler,

Yedi nehri geçip

Yedi sırtı aşıp,

Orada gizlenip saklan.

Biz analarımızı emince

Sütü ağzımızda tutarız” demişler. (Ergun, 2005: 189-190).

Diğer birçok hayvan gibi deve de Türk mitolojisinde alp simgesi ya da bir ongundu. Özellikler buğra denilen erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak kabul ediliyordu. Çeşitli tasvirlerde örneğin Selug Petrogliflerinde ve Akbeşim eserlerinde devenin töz olarak tasvir edildiğini görüyoruz. Tespit edilmiş bazı Şamanist tasavvurlarda Altaylı kamlar tarafından, savaş ilahı Kazıgan Tengere, kırmızı yularlı erkek deve sırtında bir ilah olarak çağırılır. (Çoruhlu, 2010: 167).

İslamiyetten sonraki minyatürlerde deve çoğu kere alegorik olarak kullanılmıştır. Kelile ve Dimne’deki bir hikâye bu konuyla ilgilidir. Bu hikâye dünya nimetlerine kapılıp ahireti feda eden bir insan tasvir edilmektedir. Bu konunun yer aldığı bir minyatürde, kızgın bir deveden kaçan adamın kurtulmak için kendisini bir kuyuya

sarkıtması tasvir edilmektedir. Bu resimde deve adamın tutunduğu dalı kemiren, fareler, kuyudaki yılan, ejder ve kuyunun kendisi dünyevi zevkleri ve ölümü temsil etmektedir. Sonunda adam nefesine yenilmekte ve kuyuya düşmektedir. (Çoruhlu, 2010: 168).

Han Hülük, Han Şilgi atının da yardımıyla üst âleme doğru yol alır. Kardeşinin iyileşebilmesi için deve sütü bulmak zorundadır. Han Hülük, üç ak deve ile karşılaşır ve onlardan yardım ister, develer Han Hülük’e yardım eder. Bu canlıların gökyüzünde yer almaları (ak deve) ve kahramana yardım etmeleri üst âlemin iyiliği temsil ettiğinin göstergesidir.

Han Hülük ise,
“Ne olursa olsun,
Mutlaka başarıım ben” diye,
Razı olmuş.
Say Kuu kadın da,
“Peki öyleyse **üst âlemde**,
Dümdüz kuzey tarafta,
Yerin göğün birleştiği yerin ötesinde,
Yetmiş yıllık yerdeki,
Sunduk Lama’dan em
Getirirsen,
İste o zaman iyileşebilir”, demiş. (Ergun, 2005: 196).

Say Kuu kadının telkinleriyle bazı görevleri yerine getiren Han Hülük, kardeşinin iyileşebilmesi için bu sefer üst âleme çıkarak Sunduk Lama’dan em getirmek durumundadır.

Oradan çıkıp kısırağının öğütlediği gibi,
Bolçaytlığ Bora Tey’e,
Bakınmak için çıkıvermiş.
Çıkıverip sudurunu açanda,
Halk kalabalık **üst âlemden**,
Kurbustu Haan’ın indirdiği
Ulusunu imiş.
Çok süslü, güzel şeyi,
Kısırağın içinde olan,

Otağı imiş. (Ergun, 2005: 241).

Yukarıdaki Arı-Haan destanında, Kurbustu Haan tarafından üst âlemden inen halkın süslü ve güzel niteliklerinden bahsedilmiştir. Nitekim Türk destanlarında üst âlem iyiliğin, güzelliğin simgesi olarak bilinmektedir.

Türklerin atla ilgili tasarımlarında atlar konuşabilir, uçabilir, şekil değiştirebilir, sihir yapabilir, olağanüstü hıza ve güce sahiptir. Atın insan yaşamındaki önemi ona sembolik değerler kazandırmıştır. Raux'ya göre, ata, rehber ya da alt-ben olarak seçilen hayvan ya da iyi bilinen ve günlük hayatta rol oynayan bir hayvandır ya da az rastlanan, tuhafılığıyla şaşırtıcı bir hayvandır. At Türklerin günlük hayatında tuttuğu yer ile kutsal hayvanlar seviyesine ulaşmıştır. “Bozkır Türk’ü, çobanlık hayatında hemen bütün varlığını borçlu olduğu, hususî ad ve unvanlar verdiği, törenle gömdüğü ata, gerektiğinde konuşan, zekâ sahibi, gökten inmiş, bir nevi kutsal hayvan gözü ile bakmıştır.” (Küçükbasmacı, 2017: 211). Arı Haan adlı kahramana, kısrağının öğüt vermesi atın kahraman için önemli bir yoldaş olduğunun göstergesidir.

Kan Kara tayganın üstünde,
Kalpak taşın önünde,
Deve elması-otun altına,
Saklanıp yatmış.
Üç gün geceleyende,
Üst âlemden,
“Şuu-şuu” rüzgâr esip,
“Dim dim” yağıp gelse de,
Kapkara karkuş oğlanın yanına,
Gelip konup dört yöne,
Bakıp öterken,
Hüzünlü sesli çok güzel,
Kuş imiş. (Ergun, 2005: 280).

Yukarıdaki Arızalan Kara Attığ Çeçen Kara Möge destanına ait parçanın önceki kısımlarında, kahraman anne ve babasına bakmak için avlanmak durumundadır. Bu kişi avlanmayı taş ile yapmaktadır. Fakat bir gün kahramanın babası, “sana taş ile avlanmak yakılmaz” der ve kahramana ok-yay yaptırtmasını söyler. Bunun içinde Irgak Karaşkan adlı demirciden yardım istemesini söyler. Demirci, oğlandan bazı isteklerde bulunur ve

bu istediklerini yerine getirmesi halinde iyi bir ok-yay sahibi olacağını söyler. Destanın buraya kadar olan kısmından sonra kahramanın kuş (yay yaptırmak için kuşun beş tüyüne ihtiyaç vardır) ile karşılaşması ve aralarında geçen diyaloga yer verilmiştir.

“Neden beni tuttun,
Nedir istediğin senin?” diye
Ağızlı-dilli kişi gibi
Soruvermiş.

Oğlan:

“Demir kara ok,
Katı kara yay,
Yaptırmak için,
Sizin tüyünüz
Gerekli” diyende,
Kuş kendi tüyünden,
Beş tüy koparıp verip:
“Yiğit er isen,
Atış-yarıшта kaybetmez,
Tüy olacaktır.
Kötü niyetliysen,
Dökülüp kopar!” diyerek
Üst âleme saldırayıp,
Uçup gidivermiş. (Ergun, 2005: 280-281)

Kuş, Altay yaratılış tasarımlarında, tanrı Ülgen’in büründüğü don, görünüşe taşındığı biçimi (Korkmaz, 2008: 105) olarak bilinir. Gökyüzünden gelen bu varlık kahramana yardımcı olur ona telkinlerde bulunarak tekrar gökyüzüne doğru yol alır. Görüldüğü üzere, gökyüzü ve gökyüzüne ait olan varlıklar kahramanlar için yol gösterici bir konumdadır. Arızalan Kara Attı Çeçen Kara Möge destanında da bu durum karşımıza çıkmaktadır.

O âlemde savaş, kavga
Denilen şey orada,
Kılıcı, palası şakırdayıp gelir,
Çok zor âlemdir orası.

Prences almaya aman yok,
Canımı, hayatımı kurtarıp
Dönmekteyim, oğlum” demiş.
Çeçen kara bahadır da:
“Kimin askerleri kazanıp,
Yenmekte? demiş.
“Göğün askerleri,
Kazanıp yenmektedir” diye

Han Ügey kağan söylemiş. (Ergun, 2005: 289-290).

Çeçen Kara, yolda karşılaştığı Han Ügey kağana hal hatır sorar ve göğ saplanan kızıl tozun sebebini öğrenmek ister. Han Ügey kağan ise, üç itin tüyü kadar asker gönderdiğini fakat canını zor kurtardığı söyler. Göğün askerleriyle olan mücadeleyi kazanmanın imkansız olduğunu dile getirir ve oradan ayrılır. Burada gökyüzü, “gücü” simgelemektedir. Nitekim Han Ügey, “Göğün askerleri, kazanıp yenmektedir” sözüyle gökyüzüne ait olan unsurların olağanüstü özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Tam kuzey yönde, Çeçen Kara bahadır,
Dünyanın dört yaratığının biri olan
Dag Möge ile karşılaşmış,
Öldürülmek üzereymiş.
Narın Dangına,
Kuş elbisesini giyip,
Üç kat altın kızılığı
Çekip örtünüp uçuverende,
Dag Möge’ye Çeçen Kara bahadır,
Yenilmek üzereymiş.
Narın Dangına sihir, büyü ile
Üç dört yaşlı boğanın gücünü efsunlayıp,
Çeçen Kara bahadıra yedirtmiş (Ergun, 2005: 318).

Dünya mitolojisi açısından konuya yaklaşıldığında Tanrılar, Tanrıların yardımcıları ve demonlar (şeytanlar, kötü ruhlar) arasındaki mücadele iyi ile kötüyü tanımlar. Kültür kahramanlarının kutsal olan “ilk” eylemleri davranış modelleri sunar; Tanrı/Tanrılar tarafından yaratılan hayvanlar ise hem Tanrı’ya/Tanrılara yardım ederler,

hem de Tanrı'yla/Tanrılarla yarattıkları insanlar arasındaki ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinde aktif rol üstlenir. Bazı mitik anlatılarda Tanrıları kartal, kuğu ve kaz gibi kutsal kabul edilen kuşlar temsil ederler (Aça, 2017: 230).

Yukarıda Arızalan Kara Attığı Çeçen Kara Möge destanında da bahsedildiği gibi, hayvanlar (at, kuş) Türk destanlarında kahramanların en önemli yardımcı unsurlarından biri konumundadır. Arzılan Kara at, sahibi Çeçen Kara'nın tehlikede olduğunu fark edince Narın Dangına'ya düş gönderir. Narın Dangına kuş donuna girerek, Dag Möge'ye yenilmek üzere olan Çeçen Kara bahadıra sihir, büyü yapar ve ona üç dört yaşında bir boğanın sahip olduğu gücü verir. Narın Dangına adlı kişinin, gökyüzünden aldığı güç ile kılık değiştirerek kahramana yardımcı olması dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Çeçen Kara bahadır,
Demir kara okunu,
Katı kara yayını,
Şımlatıp çekip:
“Üç kızıl ateşin,
Tam ortasına değ” diyerek
Atı vermezmiş.
Kara mağara yarılıverende,
Üç iblisin biri ölünce,
İkisi koşup çıkıp
Biri altın başlı ördek olarak,
Üst âleme uçuvermiş (Ergun, 2005: 325-326).

Çeçen Kara tarafından cezalandırılmak istenen iblislerden ikisi, altın başlı ördek kılığına girerek üst âleme kaçır. Ördek, Asya mitolojisinde mutluluk ve refahı simgeleyen kuş (Korkmaz, 2008: 125) olarak bilinir.

Günümüzde Türk halk kültüründe şeytan konusunda yaygın inanış onun soyut bir varlık olduğu ve her insanın içine girerek orada yaşadığı ve insanların karar alma süreçlerini etkileyerek onları kötülüğe sevk ettiği şeklindedir. Böyle bir inanışın temelinde İslamiyet'in söylemi vardır (Çobanoğlu, 2019: 271). Yukarıdaki destanda da iblis, altın başlı ördek kılığına girerek üst âleme uçmuştur.

Burada dikkat çeken unsur, yer altına ait olan varlığın kurtulmak için üst âleme sığınmasıdır. Bu da üst âlemin koruyucu hüviyetinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere üst âlem, Ülgen ve ona ait yardımcı unsurların yaşadığı mekân olarak bilinir. Kahramanlara zor durumlarında yardım eden, onları tehlikelere (Erlık'e) karşı koruyan gücün kaynağı, üst âlemedir.

Ay oğlu Aldın-Möge

Gök oğlu Deek-Möge,

Güneş oğlu Hümüş-Möge

Birbirini iteleyip:

-Nasıl böyle evsiz barksız,

Yersiz yurtsuz biri geldi?

Hanın aştın kraliçesini

Bu adam alacak galiba, diye konuşup,

Peşinden itişip geliyorlar imiş (Arıkoğlu, 2007b: 119).

Mögaa Şagaan Toolay destanında, Kanlı karalı Kara-Kögel denen kişi, hanın evine konuk olur. Han kahramana kırmızı ikram eder ve diğer insanların (Ay oğlu Aldın-Möge, Gök oğlu Deek-Möge, Güneş oğlu Hümüş-Möge) kaldıramadığı sacayağı taşıyı kaldırıp yerine yerleştirmesini ister. Üç kişinin kaldıramadığı taşı kaldırır, yerine koyar. Burada dikkat çeken unsur; ak, gök, güneş gibi gökyüzüne ait olan, gücü simgeleyen ön adlı kişilerin, Kanlı karalı Kara-Kögel adlı kahramana yenik düşmeleridir.

Hanın evinden sövüp sayıp,

Bağırıp çağırıp dışarı çıkınca,

Otuzardan altmış pehlivan

İki taraftan gelip tutunca,

Altmış pehlivanı altı tarafa

Arpa buğday gibi dağıtıp,

“Yer-anam, **Gök-babam**, ne yaptın, ne ettin?” deyip

Kara yeri sallayarak,

Mavi göğü titreterek bağırınca,

Gökten taş gibi dolu düşüp,

Hanın halkının,

Yetiştirdiği malının yarısını yerle bir etmiş imiş (Arıkoğlu, 2007b: 165-167).

Mögaa Şagaan Toolay destanındaki parçada, Kanlı karalı Kara-Kögel kahraman tüm imtihanları geçmesine rağmen han kızını (kraliçe) bir türlü vermez. Altmış pehlivanla mücadele etmek durumunda kalan kahraman “gökyüzüne” dua eder ve gökten taş gibi dolu düşmeye başlar. Kanlı karalı Kara-Kögel’in duası kabul olur ve hanın yeri yurdu talan olmuş vaziyettedir. Burada kahramanın zor durumda kalarak gökyüzünden aman dilemesi ve çağrısının yanıtız kalmaması dikkat çeker. “Yer anam, gök babam” tabiri aslında, kahramanın tanrı(lar) tarafından korunduğunun bir göstergesidir.

Han malının ortasından mal,
Eşyalarının ortasından eşya,
Halkının ortasından halkı
Kızına ayırıp vermiş.
Tanaa-Herel ise,
Üsttekilere dokuz renkli gökkuşağı çektirip,
Halkını, ak malını, eşyalarını,
Arkadaşlarını hepsini, iyi yoldan,
Üst dünyadan gönderip:
-Ay-Haan’ın obasına gidip
Orada durun,
Ben alt dünyada ufak tefek
Yol engellerini temizleyerek
Oraya ulaşayım, demiş (Arıkoğlu, 2007b: 255).

Yukarıdaki Tanaa-Herel destanında, Tanaa-Herel, halkını ve obasını korumak için yeryüzündeki ve yer altındaki tehlikelere karşı mücadele eder. Bu mücadelelere girişirken ailesini, arkadaşlarını üst âlemde güvenilir bir yere bırakır. Burada üst âlem koruyucu vasfıyla karşımıza çıkmaktadır.

Yiğit er Ton-Aralçın haan
Bir gün gelirse,
Toolay-Çeçen kadın **gökyüzüne çıktı,**
Diye söylersiniz.

Benim babam korkunç biridir.

Beni izlemeye gerek yok.

Anne babasının kemiğini bulup, toprağa verirken,

İyi olur dersiniz (Arıkoğlu, 2007b: 305).

Yukarıdaki Ton-Aralçın Haan destanında, Toolay-Çeçen kadın, babasının korkunç biri olduğunu söyler. Ton-Aralçın haanın kendisine ve obasına zarar gelmesini istemediği için gökyüzüne çıkar.

Evine yurduna dönmek için yola çıkmış.

Az gitmiş uz gitmiş,

Yarı yola yaklaşıırken,

Boynuzsuz **ak** öküzüne binen,

Büyük ak heybe taşıyan,

Sakalı beline kadar,

Bıyığı omzunu aşmış

İhtiyar Ton-Aralçın haana rastlamış.

İhtiyar ile selamlaşıp,

...

İhtiyar:

-Evet, oğlum, boş yurduna gidip,

Bitkinleşme, hâlsiz düşme sakın! (Arıkoğlu, 2007b: 309).

Ton-Aralçın Haan destanında, kahraman ak öküzüne binmiş vaziyette yurduna dönerken, yolda bir ihtiyara rastlar. İhtiyar kahramana, “boş yurduna gidip, bitkinleşme, hâlsiz düşme sakın!” gibi nasihatlerde bulunur.

Daha önce gördüğü ak boğaya binen,

Kara heybe taşıyan,

Ak sakallı ihtiyar yoluna çıkmış.

İhtiyar heybesini tek koluyla indirip

...

İhtiyar:

-Tek gecede dünyayı

Üç kere dolaşan ihtiyar benim, deyip,

Boğasına binip,

Yere girdiği belli olmadan,
Göge çıktığı da anlaşılmadan kaybolmuş.
Ton-Aralçın Haan:
“Ne ilginç ihtiyarmış öyle?
Kişiye rastlayınca bir şey söylüyor.
Onun söyledikleri aynen gerçekleşiyor” deyip
Düşünüp gidiyormuş (Arıkoğlu, 2007b: 347-349).

Tuvalara ait yukarıdaki Ton-Aralçın destanda, Ton-Aralçın Haan ak sakallı ihtiyar ile karşılaşp bütün içerlerken, ihtiyar:

“Dünyayı iyileştirdin
Şimdi evine döneceksin.
Ulaştığında baban sabah,
Annen akşam ölecek.” (Arıkoğlu, 2007b: 347-349) Bu sözleri söyler.

Ton-Aralçın Haan destanında da görüldüğü üzere, ak sakallı ihtiyar, olup bitecek şeyleri önceden görür ver kahramana söyler. Olağanüstü güçlere sahip bu kişi, aslında Türk inanç sisteminde karşımıza Hızır’dır. Hızır, bilindiği üzere kahramanın zor zamanlarında ona yardım eden, kötülüklere karşı koruyan ve yol gösteren bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altın otağın içinde,
Altın masanın dibinde,
Üç nesilden gelen,
Üç nesilden geçip yaşayan,
Ak Kağana ihtiyar yaşar.
Ak Kağan ihtiyarın ak sakallı,
...
Ak Kağan, üç nesilden beri yaşayıp,
Üç zamandan geçse de.
Bağrından çıkan balası yoktur,
Basan yerinde dostu yoktur (Ergun, 2006: 153).

Yukarıdaki Ak Kan destanında, Ak Kağan ve Altın Arığ koca karının üç nesilden beri çocukları olmamıştır. Destanın devamında Altın Arığ koca karı şunları söyler:

Altın Arığ koca karı söyledi: “Hey, Ak Kağan avlandığın ak taygaya avlanmaya-kuşlanmaya çıkmadığından beri kırk yıl geçti. Nasıl bu zamana kadar avlanmaya-kuşlanmaya çıkmaz oldun?” dedi: Bunu duyan Ak Kağan söyledi: “Gerçekten doğru! Avlanıp-kuşlanmaya çıkmayalım oldukça çok oldu. Dokuz gün boyunca avlanıp-kuşlanmaya gideyim!” (Ergun, 2006: 154).

Altın Arığ koca karının bu sözleri üzerine, Ak Kağan dokuz gün boyunca avlanmaya gider. Ak Kağan’ın avını tamamlayıp yurduna döndükten sonra yaptıkları aşağıda şu şekilde verilmiştir:

Ulu sırttan
inip atasının yurduna kamçılıyıp girdi.
Avının-kuşunun yarısını halkına verdi,
avının-kuşunun yarısını altın otağa
getirdi. Ak Kağan atını altın kazığın
dibinde boşalttı, altın otağa girdi. Eşik
açıp esen verdi, el kaldırıp selâm
verdi. Altın Arığ karısı, aşını-yemeğini
hazırlarlar. Altın masanın dibinde bir
oğlan, bir kız yemek yemekteler.
OĞlanla kız kalkıp söylediler: “Esen
Misin ata?” diye sağ kollarını uzattılar.
bunu gören **Ak Kağan**, sağ dudağının
ucuyla gülüp sağ elini uzattı.
“Çocuklarım iseniz, size de selâm!”
Deyip. Altın Arığ koca karı, Ak
Kağan’ın kolundan kapıp, koltuğundan
yaslanıp altın masanın arkasına, gök
masanın yanına oturttu (Ergun, 2006: 155-156).

Ak Kan destanında, Altın Arığ karısı tarafından avlanmaya gönderilen Ak Kağan, avlandığı avının kuşunun yarısını halkına dağıtıp yarısını da otağına getirir. Ak Kağanı, bir oğlan bir de kız çocuğı karşılar. Bu çocuklar, Ak Kağan ve Altın Arığ'dan olan çocuklardır. Sıra bu çocuklara ad vermeye gelince destan aşığıdaki gibi teşekkül eder:

OĞlan alaca boz kâseyi alıp, ak
bozkıra çıktı. Gök dibini yararcasına
bağırdı. Yer dibini delercesine bağırdı.
“Adımı koyacak kişı karşıma gelsin!
Adımı koyamaz kişı yanıma
Yaklaşmasın!” OĞlan dura dura bekler
de, üç gün boyunca bekledi. İyiler ad
koymaya cesaret edemezler, kötüler
koyacak ad bulamazlar. Üç günün
sonunda ak denizin kenarında ala
kamuşa dayanan ihtiyar kişı gelir. Yol
vermeyen kişinin baldırına vurup
gelmekte, yol veren kişinin başına
vurup gelir. **İhtiyar** adam gele gele
geldiğinde, oğlanın yanına gelip
söyledi: “Hey, Ak Kağan’ın çocuğı,
bunca toplanan halktan-tebaadan senin
adını koyacak kişı çıkmadı mı?

...

Önce doğan
kişinin, ablanın adını koyayım. Ak
Kağan atalı, Altın Arığ analı Altın
Tana olsun!

...

İhtiyar ikinci olarak oğlanın adını
koyar: “Ak Kağan atalı, Altın Arığ analı,
bindiğı atı, atlar atı **ak kır at** olsun!

üstüne binen yiğidi Altın Tayçı olursun (Ergun, 2006: 156-157).

Bir diğer Altın Tayçı destanında ise ihtiyar kahramana şu dualarda bulunur:

Altın Tayçı'nın basmadığı,

“El hiç kalmasın!

Bahadıra yenilme” dedi.

“Yiğide tutturma” dedi.

“Sabah tan atanda,

“Ak kula atın gelir kendisi,

“Kazığa bağlanıp kalır,

Sana kesilen elbise,

Orada bağlı olacak.” (Ergun, 2006: 303).

Yukarıdaki Altın Tayçı destanında, Ak Kağan ve Altın Arığ'dan olma çocuklara ad koymak için ihtiyar kişi gelir. Bu durum Dede Korkut'ta şöyle geçer:

“Oğuz beyleri gelip oğlanın başına toplandılar, aferin dediler. Dedem Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alıversin dediler. Çağırdılar, Dedem Korkut gelir oldu. Oğlanı alıp babasına vardı... Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir. Bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin dedi.” (Ergin, 2010: 25-26).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında, yukarıdaki destandan farklı olarak ad koyma işlemi, kişinin bir kahramanlık yapması sonucu gerçekleşmiştir. Ancak yukarıdaki destanda, ihtiyar kişi tarafından adları koyulan çocukların kahramanlıkları söz konusu değildir. Tam tersine adları verildikten sonra destanın devamında, Altın Tana yer altına, Altın Tayçı da gökyüzüne sefere giderler.

İhtiyar gelip oğlanın adını koyar. “Aba

Kulak atalısın, Ay Sabak analısın!

Kolazı Kağan'ın kır doru atına

binersin, kır doru atın üstüne binen

Çaş Pilek'sin!” diye adlandırdı. “Sen

Çaş Pilek, yakalıya tutturma,

yangınlıya bastırma, parmaklıya

attırma, dudaklıya sövdürtme!
Yeraltından çıkan üç sırlı kara ok seni
delip geçmesin! Ak dünyadan gelen,
dokuz sırlı altın ok seni delip
geçmesin! (Egun, 2006: 209-210).

Yukarıdaki destanda Ak sakallı ihtiyar, kahramanın adını koyar. Ve kahramana dualarda bulunur: “üç sırlı kara ok seni delip geçmesin, dokuz sırlı altın ok seni delip geçmesin.” Bilindiği üzere bu yapıya Dede Korkut’ta da rastlanır.

Yukarıda
duran, **gökteki tek yaratan Yaratıcı**
şaşırmış; çocuklu kişi çocuğundan
ayrılmış. Yavrulu hayvan
yavrusundan azarmış

...

Bu ak
dünyanın hayvanı-kuşu, halkı neden
seni izlerler? Sen üstün
yaratıldığından izlerler. Canım sıkılır,
yukarıda duran yaratıcı ömrünü kısa
yaratmış.”

...

Kır Ölen söyler: “**Gökten**
demir ok düştüğünü görmüyor
musun? Senin ciğerini, yüreğini
delmek için düşer. Arı gücün yeterse,
büküp, kırıp atarsın” der, “Arı gücün
yetmezse burada ölüverirsin,

...

Bu gökten düşen demir
ok, Ak Ölen’in sırtını yarıp düşende,
altına bindiği ak kır at, yerinden
fırladığında, yetmiş dünyayı geçip

gitmiş.

...

Ak kır at bağırır:

“Bekle, Kır Ölen, ben şimdi gelirim;
ölmezlik otu aramaya gidiyorum,
getirip onunla Ak Ölen’i diriltmek
için.” (Ergun, 2006: 214-215).

Yukarıdaki Ak Ölen-Me Kır Ölen destanında, Yaratıcı tarafından az ömür biçilen Ak Ölen’, gökten demir ok düşmesi sonucu sırtı yaralanır. Bu durumu gören ak kır at, sahibinin iyileşebilmesi için ölümsüzlük otu aramaya koyulur.

Türk kültüründe, özellikle anlatılarda karşımıza çıkan ölümsüzlük tabiri ile ilgili aşağıda verilen bilgiler çalışmanın anlaşılabilirliği açısından önemli olacaktır:

“Gılgamış’ın büyük uğraş sonucu elde ettiği ve sonra yılanı kaptırdığı “yaşam otu” ölümsüzlük arayışının sembolik ilk halkasıdır. Bu sembolik bitki zamanla form değiştirerek farklı toplumların mitolojilerinde, mantar, elma, asma ve hayat ağacı olarak işlenmiştir. Ölümsüzlük halkasının ikincisini ise “su”dur. İlk olarak evren ve insanın yaratılış destanlarında karşımıza çıkan suya gençleştirici ve ebedi hayatı sağlayıcı bir fonksiyon da yüklenmiştir. Hayvan türleri ise ölümsüzlük arayışının son halkasını oluşturmaktadır” (Kılıç, 2017: 122).

Ölümsüzlük kavramı, bizim ele aldığımız çalışmadan hareketle yorumlanacak olursa; kahramanın ölümü gerçekleşmiş ya da ölmek üzereyken onun yegâne yardımcısı atı, en yakını (eş, dost, akraba vb.) tarafından bulunun emlerle, çeşitli karışımlarla tekrar hayat bulmasıdır. Buradaki ölümsüzlük, yukarıda bahsedildiği gibi yaşama arzusu olarak değil, hayatta kalma mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üstteki yedi göğün üstünden,

Altın bülbülün sesi yankılanıp

Duyuldu:

“Hey, çocuksuz adam Altın

Kağan,

Derhal süttten arı ak kula atına,

Binip gelip, altın otağına

Girmeden,

Yetmiş aşitli altın taygana çık!” (Ergun, 2006: 236-237).

Çocuksuz Altın Kağan’ın, yedi göğün üstündeki âlemden altın bülbül sesi ile çağırılması dikkat çeken bir durumdur.

Destanın devamı aşağıdaki gibidir:

“Beni yaratan üç yaratıcı!
Bağrımdan çıkan çocuğum yok,
Taraf olacak akrabam yok,
Yad ele gelip tutuşanım yok,
Yakına gelip hâmim yok, Altın
Kağan’ım.

Bana söyleyin hiç değilse

Parmak başınca oğlan,

“Yaratıverin” diye yalvardı (Ergun, 2006: 238).

Yukarıdaki Altın Sırık destanına ait parçada Altın Kağan, üç yaratıcıdan kendisine yoldaş olması için bir oğlan ister.

Bunu duyanda, üç yaratıcının,

Küçükleri kalkıp geldi.

“Hey, abiler” demiş.

“Çocuksuz Altın Kağanımıza

Üç oğlandan küçüğünü vermek

Gerek.”

Böyle deyip oturdu.

Ortancaları kalkıp geldi.

“Hey abim, hey kardeşim.

Çocuğu yok Altın Kağanımıza

Küçüğünü vermek olur mu?

Ortancayı vermek gerek.”

Böyle deyip de oturdu.

Sonra ortada oturan

Ulu yaratıcı kalkıp geldi.

“Hey, kardeşlerim”, demiş.

“Üstün yaratılan Altın Kağan

Oğlumuza
Küçüğü vermek olur mu ki,
Ortancayı vermek olur mu ki,
En büyüğünü vermek gerek.” (Ergun, 2006: 238).

Yukarıda da görüldüğü üzere üç yaratıcı arasında geçen diyalogdan sonra ulu yaratıcı, (yaratıcıların en büyüğü) son sözü söyler ve kahramana büyük bir oğlan verirler. Üst âlemde yer alan bu üç yaratıcı, kahramanın sorunlarına kayıtsız kalmamış ve ona yardım etmişlerdir. Burada yaratıcılar, kahramanın önemli koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanın devamında, Altın Kağan ve Altın Arıg kendilerine bağışlanan Altın Sırık oğulları için üç yaratıcıya dua da bulunmuşlardır.

Altın Şappa demiş:
“Hey, Altın Sırık, enişte,
Benim alacağım kişi,
Üstteki dokuz göğün üstünde.
Dokuz yaratıcının küçük kızları”
Demiş (Ergun, 2006: 271).

Yukarıdaki Altın Sırık destanda, Altın Şappa adlı kahraman evlenmek ister. Evleneceği kişinin de kendisi gibi olağanüstü özelliklere sahip olmasını istediği için üstteki dokuz göğün, dokuz yaratıcısının kızlarına talip olur.

Ak kır at, ak kızıl atın,
Kutsal yelesinden ısıırıp,
Otuz göğün üstüne çıkıverdi.
Otuz göğün üstüne çıkıp,
Ak kır at, atını koyup,
Dört diziyle üç yaratıcının
Önüne yaklaştı.
At ünüyle kişner,
Yiğit ünüyle konuşur:
“Hey, bizi yaratan üç yaratıcı!
Bana acımasanız da altın yeleli,
Ak kızıl at kardeşime acıyın
...

Ak kızıl atın yanına gelip,
Ak kızıl atı tekrar diriltip,
Öncekisinden daha iyi,
Eskisinden üstün binit olmuş (Ergun, 2006: 281-282).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında ak kır at, ak kızıl atı yelesinden tutarak üst âleme çıkarır. Ak kır at, üst âlemde yer alan üç yaratıcıdan, ak kızıl atın ruhunun tekrar bağışlanmasını diler ve dileği yerine getirilir. Görüldüğü üzere üst âlem, tüm canlıların istekte bulundukları yer olarak bilinir. Bu istekler yaratıcılar tarafından genellikle geri çevrilmez.

Ben yedi gün
Karaca yavrusu olup meleyim,
Gökyüzünün üç maralı bunu
duyar
Ulu dağın tepesinden
Bir sıçrayışta, dedi,
Kara denizin yanına,
Kara ormanın kucağına
İnecekler, dedi.
O anda hedefi vuramazsan
Uğursuzluk gelecek, oğul, dedi,
O andan hedefi vurursan
Talih sana gülecek, ey bahadır,
Dedi. (Naskali, 2015: 159)

Maaday Kara destanında Kara-Kura Kağan, ruhunu altın kutunun içerisinde üç maralın karnına saklamıştır. Kahraman öç almak için gökyüzünden inecek olan bu üç maralı vurmak durumundadır.

Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en eski simgelerinden biridir. Gök ve yer unsurlarına bağlı olarak birçok hayvanla ortak özellikler gösterir. Şaman törenlerinde suretine bürünen hayvan-ata ya da ruhlardan biridir. Bu nedenle şaman elbisesi ya da davulu üzerinde temsili olarak ya da ona ait bir parçayla görülebilirler. Yine gök unsurlarına bağlı olarak Orta ve İç Asya'da özellikle beyaz

geyiğin önemli olduğunu görüyoruz. Al ya da kahverengi geyikler ise daha çok yer ya da yer altı unsurlarıyla ilgilidir. (Çoruhlu, 2010: 163).

2.1.3. At/ Kanath At

Çok eskiden beri atı ehlileştirip kullanan Türklerin muhayyilelerinde teşekkül eden destan, masal ve hikâyelerde dikkate değer motiflerin başında yine at bulunmaktadır. Türk muhayyilesinde at; konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezerek haber vermesi, yardımcı olması, sadakati, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefası ile birtakım beşeri özellikler kazanmıştır. Türkler sadece ilk ve orta çağlarda, göçebe medeniyetinde atın etinden, sütünden, kılından, yük taşımasından ve özellikle savaşlarda binek olarak kullanılmasından yararlanmakla kalmamış, aynı zamanda onu destan, masal ve hikâyelerde yaratmış oldukları kahramanların en yakını, ana ve babası gibi telakki etmişlerdir. (Elçin, 1997: 525)

At, evcilleştirildiği tarihten itibaren insanın en yakın yardımcısı olmuştur. Ulaşım, taşıma, eğlence ticaret ve savaşlarda kullanılan at Türkler için hayvandan öte bir kardeş, dost ve arkadaşdır. Atın “dost” olarak görülmesi ata özel bir kişilik verir. Dede Korkut Kitabı’nda Beyrek atına şöyle seslenmektedir: “At dimezem sana kartaş direm, kartaşumdan yig// Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig”. Altay destanlarında da aynı algıyla karşılaşılır. “Tüşte bolzo kanadım / Tünde bolzo nökörim (Gece kanadım / Gündüz ise arkadaşım)” Türkmen atasözleri içinde yer alan “Sabah kalktığında önce atanı, sonra atını gör” sözü atın Türk hayatındaki yerini gösterir. Bir kişi için iyi bir ata sahip olmanın önemini ise Divânu Lügâti’t- Türk’te geçen “Kuş kanatın er atın” (kuş kanadıyla er atıyla) söz belirtmektedir. (Aça, 2017: 209)

Kanathlı yaratılmış kızıl ata

Oçı Bala tekrar bindi. (Dilek, 2007a: 71)

Kısaca belirtmek gerekirse Tanrılarla ilişkili olduğu düşünülen, göğe ait bir unsur olarak karşımıza çıkan bu atlar; kutsal merkezli bir güce sahip olarak kahramanın aşılmaz denilen zorlukları aşmasına yardımcı olmuşlar, kahramanın en büyük yardımcılarının biri olarak anlatılarda yer almışlardır. (Tatlıcan, 2013: 71)

Yukarıdaki Oçı-Bala destanında da bu dikkatleri çeker.

Düşündüğüm güzel yerime

Ulaşmadan durmaz Han boz **at** (Arıkoğlu, 2007a: 585)

Hakaslara ait Ay Huucin destanından alınan bu parçada “at”, Türk destanlarındaki asıl özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Tarihi Türk destanlarında kahramanın yegâne yardımcı şüphesiz “at”tır. Yukarıdaki parçada, at kahramanın yardımcısı olma özelliği ile yer almaktadır.

Demir Möge de:

“Küçük şey, benim ölüm sırrımı

Öğrenip de ne yapacak!

Öğrenmek isterse

Dokuz canlı biriyim ben

Birincisi, Gök Oğlu **Gök Bora** atımda,

İkincisi, yedi ırmağın ötesinde,

Yedi tayganın ötesinde,

Yedi sakarlı küren geyikte,

Üçüncüsü Sarıg tayganın üstünde,

Alaca kara akbabada (Ergun, 2005: 164)

Yukarıdaki Han-Şilgi Attıg Han-Hülük destanında Han Hülük, Demir Möge’yi alt etmek için Say Kuu kadınla iş birliği yapar. Say Kuu kadının oğlu ağlar ve Demir Möge’ye rahatsızlık verir. Demir Möge ise uykusundan sinirli bir şekilde uyanır. Ve Say Kuu kadını azarlar. Burada amaç Demir Möge’nin ölüm sırrını öğrenmektir. Çocuk, babasının ölüm sırrını öğrenmedikçe ölene kadar ağlarım der, bunun üzerine Demir Möge sırrını anlatır.

Dokuz canlı olan Demir Möge’nin canlarından biri de Gök Bora atındadır. Atın, kahramanın dokuz canından birini taşıyor olması, kahraman için önemli bir yardımcı unsur olduğu göstermektedir.

Yedi sembolü, en yaygın motiflerden birisidir. Hem İslâm hem Yahudi hem de Hristiyan kutsal kitabında sıkça zikredilen yedi sayısı, Tanrı ile dünyayı birleştiren bir sayı olarak kabul edilmektedir. Dört unsurun üzerine üç ile sembolize edilen göğün eklenmesi ile bir bütünlük oluşmuş ve bu bütünlüğün, tamamlanmışlığın sembolü de Yedi ($4+3=7$) sayısı olmuştur. Yedi sayısı ile ilgili sembolizmin temelinde, yedi gezegen inancı yer almaktadır. Çünkü dünyanın sabit olduğu, bütün gezegenlerin (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Ay ve Güneş) onun etrafında döndüğü düşüncesi hâkim olmuştur. Haftanın yedi gün kökeninde de yedi gezegen bulunmaktadır (Küçük, 2013: 102).

Geyik Türklerce kutsal sayılan bir hayvandır. Türk mitolojisinde, masallarda ve efsanelerde geyik motifine rastlanır. Geyik, avcılarını peşinden çekerek onları Kaf dağına götürür. Dağ yarı “Geyik de çekti beni kendi dağına” şarkısının kökleri bu mitolojide yatmaktadır. Türk efsanelerinde daha çok dişi geyik yer alır. Bu geyikler de tanrı ile ilgisi olan dişi tanrı veya dişi ruhtur. Özellikle beyaz geyikler kutsaldır (Altun, 2015: 54).

Han Şilgi atı şöyle demiş:

“Sen Aldın Şarlaaş’ı böyle arayarak

Asla bulamazsın!

İleride duran ala tayganın arkasında,

Altın göl var.

O gölün ortasından,

Çıkan demir kavak var.

O kavağın tam tepesinde

Üst âlemden Haan Hereti kuş,

Üç gün sonra gelip,

Konup,

Dört tarafa bakarak durur.

O kuşun başının içinde

Aldın Şarlaaş bulunur.”

Han Hülük ala tayganın arkasına,

Koşturup aşip,

Altın gölün kenarına varıp,

Han Şilgisini kula at tezeğine,

Efsunlayıp büyüleyip, (Ergun, 2005: 2005).

Han Hülük kardeşinin iyileşebilmesi için üst âlemde bulunan Sunduk Lama’dan ilaç ister. Sunduk Lama da, “size uygun ilacı, üç şey bulup getirir isen veririm” der. Sunduk Lama, ilk olarak Aldın Şarlaaş’ın kanadını bulup getirmesini ister. Han Hülük, Aldın Şarlaaş’ın kanadını aramaya koyulur aradan hayli zaman geçer ancak bulamaz. Bu sırada kahramanın atı Han Şilgi, üst âlemde bulunan Han Hereti kuşu bulmasını söyleyerek ona yol gösterir.

Eski Türk yaşamında, atın işlevi ve yeri çok büyüktü; bir savaş aracı olmasının ötesinde, en yakın arkadaştı. Bu nedenle at, Türk kavimleri arasında, öteki evcil

hayvanlardan daha çok saygı görürdü. Ölümden sonraki yaşamda da kendisinden yararlanılacağına inanıldığından kutsanırdı. At ile er kişinin değeri eşit sayılırdı; bu yüzden ünlü yiğitler atlarının adlarıyla birlikte anılırdı. Er kişi öldüğünde, atı da özel bir törenle gömülürdü. (Korkmaz, 2008: 27)

Destan kahramanlarının atları mesafeleri göz açıp kapayıncaya kadar aşarlar. Son derece süratlidirler. Uçabilirler, su üstünde koşabilirler, konuşabilirler don değiştirebilirler. Bazıları abıhayat içtikleri için ölümsüzdür. Denilebilir ki destan kahramanları söz konusu atlara sahip olmasalar sergiledikleri kahramanlıkları bu derece gerçekleştiremezlerdi. Dede Korkut Kitabı'nda "At işler er öginür, yayan erin umudı olmaz" şeklinde geçen söz de bunun bir göstergesidir. (Küçükbasmacı, 2017: 222).

Say-Kuu kadın Han Hülük'ün
Altına balta, küreği
Salıp koyanda
Han Hülük kayıp,
Yıkılıp düşmüş.
Ködelgey Mergen Han Hülük'ün,
Kutsal ak öküzünü boğazlayıp yüzüp,
Han Hülük'ün başını ters çevirip,
Ay balta ile birlikte sokup,
Altmış kulaç kuru
Çukura atıvermiş...

Han Hülük'ün obasını avlusunu,
Yağmalayıp gidivermiş.
Han Şilgisi yularını-ipini koparıp,
Üst âleme uçarcasına gidip,
Han Huva'ya yetip varmış.
"Han Hülük'ü öldürdüler" diye
Söylemiş. (Ergun, 2005: 217)

Türk destanlarında at, en az kahraman kadar önemli bir yer tutar. Bu atların gökten, gölden ya da denizden geldiklerine inanılmaktadır. Kahramanın iyi bir ata sahip olması mücadelesinde büyük bir kolaylık sağlar. At; sahibini tehlikelere karşı uyarır,

korur ve ona yol gösterir. Destan kahramanının gücüyle, kahramanın atının gücü birleşir ve ortaya zafer çıkar. (Küçükbasmacı, 2017: 222).

Say-Kuu kadın ve Ködelgey Mergen, Han Hülük'ü öldürölüp malları yağmalarını yağmalarlar. Han Hülük'ün atı Han Şilgi ise, olan biteni görür ve üst âleme Han Huva'dan yardım istemeye gider.

-Koyunları kurda yedirip,
Yerde doğurtursan,
Baban gibi altıya keserim,
Annen gibi ikiye bölerim, deyip,
Oğlan bunu söylemiş.

...
Şimdi Karatı Haan beni
Bugün kesecektir” deyip,
Daha çok ağlarken,
Alt tarafından üzüntü verici
Keçelenmiş tüylerini sürükleyen
Bir şey yalpalayıp geliyormuş.
Şöyle böyle gelirken baktığında,
Kulun gibi **ak iki yaşında tay**

...
Senin koyunlarının başını
Bir defa toplayayım,
Bana biniver, demiş (Arıkoğlu, 2007b: 487-489).

Yukarıdaki destanda Karatı-Haan, kahramanın annesini ve babasını öldürmüş, aynı zamanda kahramanı öldürmekle tehdit eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun zor durumda olduğunu gören “ak tay”, ona yardım eder ve dağılan sürüsünü toparlar.

“Hangisinin yoluna
gideceğimi kendim de bilmiyorum.
İhtiyar sen bilirsin? Söyleyiver,
hangisini süreyim! Pokay Sarığ koca
karı söyledi: “Ben de bunu bilmem!

Sen **ak kır atını** çözüp, bizim yere
gönder. Üç haçlı altın taygan eteğinde,
altın otağın içinde ne olup bittiğini
görüp dinleyip gelsin! Ak kır at
geldikten sonra hangi yola gideceğini
söylerim.” (Ergun, 2006: 165-166).

Altın Tayçı kahraman, Altın Tana ablası ve ak kula atının intikamını almak için yola koyulur. Bu sırada Pokay Sarığ koca karı ile karşılaşır. Koca karı ona yol göstermek için ak kır atını çözdürmesini ister, böylece kahramanın gideceği yolu tayin etmiş olur. Yukarıdaki parçada, ak kır at ve koca karı kahramana yol gösterici konumundadırlar.

Türk epik destan geleneğinde mit ve masalların bir özelliği olarak, hayvan kahraman tipine de rastlamaktayız. İyi bir ata sahip olunması destanlarımızın ve destan kahramanı olan alperenlerin olmazsa olmazlarındandır. Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı onun atıdır. At, destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü vasıflara sahiptir. Kahraman atı olmadan hiçbir iş başaramaz. Zaferin ve mağlubiyetin esas kahramanı âdeta attır. At, erin kanadı ve övücüdür. Destanlarda geçen atlar soy sop sahibi, şecereleri bilinen, zeki, tehlikeyi önceden sezip haber veren, kahramanlık ahlakına sahip varlıklardır. (Bars, 2008: 168).

Aba Kulak sonra anlar ki: “Omuzu
Boynu elli kat zincir ile bağlı, sırtı
Boynu altmış kat yiğitlerin
Koparamadığı yaş kayış ile sarılıymış.
Ak bit ile kara bit kaybolmuş: Büyük
Küçük kendir belikli iki kız olmuş
İmiş. Büyük küçük iki kız, Aba
Kulak’ı kendi yerlerine sürükleyip
Götürüverdiler. Dokuz kapaklı, dokuz
Boğumlu bakır tavaya koyup, kavurup
Yemek için, kızlar anlaştılar.
Aba Kulak’ın **ak doru atı**, altın eyerini
Yana kaydırды, gümüş yularını yerde

Sürükleyip, dört bir yanda dolanıp,
Aba Kulak’a yardım edecek yiğit
Aramak için (Ergun, 2006: 186).

Yukarıdaki Ak Kan destanına ait parçada, kahraman tarafından kara kayışla vurulan bitler iki kıza dönüşür. Bu kızlar kahramanı tuzağa düşürüp yemek isterken, ak doru at kahramanı kurtarmak için yardım aramaya gider. Yukarıdaki olaydan hareketle atın, kahraman için önemli bir yoldaş olduğu gerçeğine rastlamaktayız.

“Babamı öldürmüşler,
Dokuz yaşında olmasam da,
Üç yaşında giderim.”
Arancula ak kızıl at:
“Yedi yaşında git!”
Altın Ergek der:
“Babamı öldürtüp (ölümüne engel
Olamadım),
Yedi yaşına yetmesem de
Üç yaşında giderim.”
Arancula ak kızıl atın;
Dizgininden kapıp aldı.
Binip gidiverdi.
Sağ kolundan **kanat** çıktı,
Kamçılıyıp Altın dağı aşırıldı.
Sol kolundan **kanat** çıktı, (Ergun, 2006: 218).

Yukarıdaki Altın Ergek destanına ait parçada, Altın Ergek adlı kahraman babasının intikamını almak için atı ile istişare eder. Yola koyulduğu sırada ak kızıl atın sağ ve sol kollarından kanatları çıkar. Olağanüstü güçlere sahip olan bu at, üst âlemle ilişkilendirilebilir.

Ak kızıl atı yedeğe aldı da,
Çıkıp gidiverdi,
Gidiverdi de gidiverdi.
Yedi gök dibini geçti.
Dokuz Yaradan vardı orada,

Tek Yaradan da oradaydı.

Ak kanatlı küren atı

Dokuza Yaradan yaratmış,

Arancula ak kızıl at ile

Yarıştırmak için, yaratmışlar (Ergun, 2006: 225).

Yukarıdaki Altın Ergek destanında yer alan Ak kanatlı küren at, dokuz yaratıcı tarafından yedi gök dibinde yaratılan olağanüstü bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dokuz yaratıcı tarafında yaratılması durumu dikkat çekmektedir.

Dokuzun İslami dönemdeki varlığı daha çok İslam öncesi ve Türk mitleri ve inanışlarındaki dokuzun öneminden kaynaklanır. Tasavvufta da dokuz gök inancı vardır. Ayrıca Allah'ın kudret ve azametinin tecellisine kinaye olarak Allah'ın dokuzuncu kat gökte olduğu düşünülen tahtına arş denirdi (Çoruhlu, 2010: 224).

Ak kır at der:

“Babanın acısı, ananın yangısı,

Korkunç gök oka yetişemezsem

Artık yaratılan Altın Sırık'la,

Altın Şappa'nın altın ruhu yok olup

Kalır.

Altın Şappa ile Altın Sırık,

Ak dünyadan mahrum olacağına

Yuvarlak başımı koparırcasına

Koşayım,

Dört toynağımı düşürürcesine

Koşayım” (Ergun, 2006: 279).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında, ak kır at sahibini kurtarmak için kendi canını hiçe sayarak mücadeleyi yarı bırakmadan devam eder.

2.1.4. Ay

Son derece kutsal olan gök cisimlerinden birisi de Ay'dır. Hunlardan itibaren Ay'a büyük bir saygı duyulmuştur. Göktürkler kut veren varlık olarak tanrıya yönelmiş, Uygurlar döneminde Maniheizm'in etkisiyle Ay kutsallaştırılmıştır. Ayrıca Ay kültü, Çin'e proto-Türk olan Çular tarafından getirilmiştir. Farklı dinî kültürlerden beslenmiş

olmakla birlikte Ay, Türkler arasında kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. (Tatlıcan, 2013: 49)

Güneş her zaman olduğu gibi aynı kalır ve asla bir "oluşum", içine girmez. Oysa ay, büyür, küçülür, kaybolur, tüm evrene hükmeden oluşum, doğum ve ölüm yasasına boyun eğer. İnsan gibi ayın da duygusal bir "tarihi" vardır; çünkü insan gibi ayın da ölümle noktalanmış çöküş dönemi vardır. Ay üç gece boyunca yıldızlı gökte görünmez. Ama bu "ölümün" ardından yeniden doğuş gelir: "yeni ay". Ayın karanlıklara gömülmesi kesin bir son değildir. Sin için söylenen bir Babil ilahisinde ay "kendi kendine büyüyen bir meyve" olarak betimlenir. (Eliade, 2003: 167)

Türk mitolojik tasavvurlarında Ay'ın, çoğu kez kadın veya bakire kız olarak bilinmesi onun Mitolojik Ana kültürüyle birebir ilişki olması fikrini doğurur. Bu nedenledir ki Türk destan ve efsanelerinde Ay kültünün, bazı yönleri ile beraber koruyuculuk ve bakirelik simgesi olduğu da bilinmektedir. Özellikle eski Türk mitolojik düşüncesinde Ay'a atfedilen mistik sıfatların, diğer halklarla bu veya diğer şekilde benzerlik oluşturması Ay merkezli mitolojik düşünceyle ilgilidir. (Bayat, 2007: 271)

Günümüzde Türk halklarının çoğunda Güneş dişi, Ay ise erkek olarak kabul edilir. O halde bu astral kült Güneş'in oğlu, erkek kardeşi veya kocası da olabilir. (Bayat, 2007: 276)

Görüldüğü üzere "ay", Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda "ay"ın destanlardaki mitolojik yansımalarını ele almak çalışmanın seyri açısından önemli olacaktır.

Aylı, güneşli Altay'ına doğru

Ay kanatlı kuştan hızlı,

Atılan oktan hızlı

Kıymetli Kök Çookır

Hızla uçtu. (Dilek, 2002: 196)

Yukarıdaki Kökin Erkey destanında, "Aylı, güneşli Altay" ifadesiyle kahramanın bulunduğu Altay anlatılır. Ayrıca "ay kanatlı kuş" da dikkat çeken önemli bir benzetme karşımıza çıkmaktadır. "Ay kanatlı kuş" kelime grubu şüphesiz ayın olağanüstü özelliklerinden dolayı kuşa benzetilmiştir. Ayrıca parçada geçen kızıl kelimesi, Türk inanç sisteminde; güç, kuvvet ve savaşa karşılık gelir.

Ulu Altın Tas'ın koluna düşüp, üç

dokuz gün (yirmi yedi gün) boyunca
tutuştı. Üç dokuz gün sonunda, ulu
Altın Tas'ı kara yerden kaldırdı. Kırk
göğe sıkıştırdı. **Göğeri** **duran ay**
önünde altı kere döndürdü, sararıp
duran gün önünde üç kere çevirdi.
Döndürüp kara taşın üstüne fırlatanda,
belini altı yerden kırdı. (Ergun, 2006: 169).

Altın Tayçı ve Altın Tas'ın tutuştuğu kavgada, Altın Tayçı'nın düşmanını ay
önünde altı kere döndürmesi dikkat çeken bir durumdur.

Ak kızıl atına bindi,
Yurduna döner.
Yolun yarısına gelip dursa,
Nice çok mal varmış,
Ay kara at varmış.
Ay kara atlı Altın Taş,
Denilen kağan yaşarmış (Ergun, 2006: 224).

Yukarıdaki Altın Ergek destanında kara atın, ay ile bir arada kullanılması dikkat
çeken bir durumdur.

Tırnakları elmas gibi,
Nefesi rüzgâr gibi.
Üç kuşak göğün derinliklerinde,
Ay kanatlı kuş uçurtmazlar,
Üç kuşak Altay'ın üzerinden
Yabani hayvan geçirtmezler (Naskali, 2015: 35).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında göğü koruyan kartallar, alpler, kahramanlar
karanlık yola sapmasınlar, çıkmaz yola girmesinler diye nöbet tutmaktadır. Bu
kartalların ay kanatlı olarak tasvir edilmesi dikkat çeken bir durumdur.

2.1.5. Gök Boğa

İlk Türklerin yaşadığı iç Asya dünyası, boğayı, özellikle doğuda ve yüksek
zirvelerde yaşamakta olan tüylü cinsi “kotuz”u bir kuvvet simgesi olarak kabul ederken
bu simgeye çeşitli anlamlar da atfetmişlerdir. Genellikle yer unsuru içinde

değerlendirilen boğa bazı anlamlarıyla gökyüzüyle de ilişkilendirilmiştir. Yemek için öldürölüp yeraltında dirilen hayvanların tamug'da (cehennemde), kendilerini öldürenlere eziyet eden ruhlar olarak boğa başlı insan şeklinde temsil edilmesi boğanın yere ait bir unsur olduğuna dair başka bir delil teşkil etmektedir. (Tatlıcan, 2013: 75)

Boğanın alplık, yiğitlik, hükümdarlık, güç, kuvvet simgesi olması daha ziyade Gök unsuruna işaret etmektedir. Türk onomastiğinde onun zaman zaman "Gökboğa" olarak anılması bu sebeptir. (Çoruhlu, 2014: 221)

Altın Tana hatununu

Gök boğaya bağlayarak

Gözünün yaşını döktürüp,

Gidiverdi, dediler.(Dilek, 2002: 45).

Yukarıdaki Er Samır destanına ait parçada görüldüğü üzere; "**gök boğa**" kelimesi dikkati çeker. Gök kelimesinden de yola çıkarak bu hayvanın Ülgen'e ait bir yardımcı unsur olması gerekirken, aksine Erlik'e ait olması ona olumsuz bir vasıf kazandırmıştır. Yani yukarıda bahsettiğimiz olumlu "gök boğa" kavramı bu parçada olumsuz bir özellik kazanmıştır.

...Şogjaan Mergen hastalanmış,

Ne yapsam ne etsem diyorum"

Han Hülük alelacele,

Terkideki etinin kesiverip,

Otağına koşup girmiş,

"Ne yapsam ne etsem" diye,

Sorarmış.

Kay Kuu kadın ise,

"Üst âlemde dümdüz kuzeydeki

Gölün **gök boğası** var.

Onun ciğerini, yüreğini alıp getirirsen

İyileşir elbet" demiş.

Han Hülük de

Ayın yenişimde, günün erkeninde

Dümdüz kuzey tarafa,

Gölün gök boğasının
Ciğerini yüreğini almak için,
Gidivermiş. (Ergun, 2005: 180-181).

Erken devir Türklerinde savaş ilahı, kuvvet ve kudret timsali olduğundan hükümdar ya da hükümdarlık simgesi sayılırdı. Orhun abideleri, Tonyukuk yazıtında hükümdarın yağlı semiz bir boğa ile karşılaştırılması bu konuyu desteklemektedir. Kanlı Koca oğlu Kanturalı boyu hikâyesinde ise Kanturalı'nın boğa ile güreşi Boğaç Han hikâyesine benzetilmiş, boğa yapılan güreşte aynı yöntemle yenilmiştir. Bu hikâyede de boğanın boynuzunda ilişip kalayım”, “Demir zincirli boğayı getirdiler”, Boğa, boğa dedikleri, kara inek buzağısı değil midir?”, “Boğanın zincirini aldılar, salıverdiler. ...Boğanın alnına bir yumruk öyle vurdu ki boğayı götü üzerine çökertti” (Özkartal, 2012: 69-70)

Han Hülük, kardeşi Şogjaan Mergen'in iyileşmesi için gök boğanın ciğerini, yüreğini getirmek zorundadır. Görüldüğü üzere gücün, yiğitliğin simgesi olan gök boğa, burada kahramanın imtihan unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Koca kara nine oturmuş.
Selamlaştıktan sonra koca kara nine sormuş:
“Oban yurdun nerede?
Nereye yönelip
Gidersin oğlum?” diye sormuş.
Han Hülük buna:
“Alt âlemdeki Hüree Kızıl tayganın
Beline hâkim olan,
Han Şilgi atlı,
Han Hülük bey benim, ben.
Biricik kardeşim hastalanmış,
Gölün **gök boğasının**
Ciğerini yüreğinin almak için,
Gidiyorum.
Nine de:
“Gölün **gök boğası** ise,
Çok tehlikeli yaratıktır.

Bir günlük yerden
Çürük kokusunu alır,
Kafasının bir tarafı
Alev alev ateş yanar,
Kafasının bir tarafında buz
Çatırdısı çatırdayıp,
Çıkar yaratık denir.
Varmışken var,
Gitmişken git, (Ergun, 2005: 182).

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan, verdiği öğütleri ve öğütlü sözleriyle yaşamlarından sonra dahi dilden dile dolaşan kişiler vardır. Ak sakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindendir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine başvurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir. (Yardımcı, 2007: 50)

Han Hülük, kardeşinin iyileşmesi için gök boğanın ciğerini, yüreğini almak üzere yola koyulur. Bu sırada kahraman, koca kara nine ile karşılaşır. Kara koca nine, kahramana yol gösterir. Türk destanlarında sıkça karşılaştığımız ak sakallı ihtiyar motifi, burada yerini “kara koca nine” tipine bırakmaktadır. Kafasının alev alev yanması vb. özellikleri bakımından gök boğanın olağanüstü güçlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

“Gölün **ak boğası**,
Onun içindedir herhalde” diyerek
Koşturup gitmiş.
Yavaş yavaş yetip varıp,
Atını boz at tezeğine
Efsunlayıp dönüştürüp,
Kendini dallı boz dikene dönüştürüp,
Altın gölün kenarına,
Sürüklene sürüklene gelip,

Kalpak kara taşın üstünde,

Han Hülük kendisi oluvermiş. (Ergun, 2005: 183).

Han Hülük, ak boğayı yakalamak için çıktığı yolculukta, atını efsunlayarak boz at tezeğine dönüştürmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, Tıva kahramanlık destanlarında karşımıza çıkan önemli unsurlardan biridir.

Görüldüğü gibi “şaman efsanelerinde, masallarda olduğu gibi arkaik unsurlar içeren destanlarda da dönüşüm, geniş bir şekilde işlenmiştir. Kahraman istediği kılığa girebildiği gibi kötü varlıklar da böyle bir sihir bilgisine sahip” olması “sihrin dönüşüm motiflerinde oynadığı role işaretler”. Dönüşümün sürekliliği ve geçiciliği zamansal bir durumdur. “Kalıcı dönüşümler mitolojik zamanların düşünce yapısından izler taşıırken, geçici dönüşümler daha çok bir kurtuluş veya geçici çözüm/çare adına yapılır”. Diğer bir deyişle, bir kılıktan diğerine bürünmenin kalıcılığı arkaik unsurlar taşıırken, bir amaç için yapılan değişikliğin ardından görevin tamamlanması ile eski hale dönme ise olumsuzlukları ortadan kaldırıncaya kadar geçerliliğini korumaktadır. (Abdurrezzak ,2017: 170).

Öylece devam ederken,

Gölün **gök boğasının**

Yanından geçerken,

“Dostum, dostum rakı-ıçki

İçme” diye öğüt vermiş.

Öylece çaptırırken,

Uzun kara çadıra koşturup gelende

Ulu ak otağa dönüşmüş dururmuş.

Sefil sarı kadıncağızı görse ki,

Ulu ak otağın içinde

Dokuz kat kızıl minderlerin üstünde,

Ay-güneş nurlu prensese dönüşmüş,

Oturmaz mı. (Ergun, 2005: 214).

Türk destanlarında çoğunlukla gücü simgeleyen “boğa” bu gücü bazen kahramanlara yardımcı olarak bazen de olumsuz yönde kullanmıştır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında, boğa zincirini kopararak Boğaç’a saldırır. Boğa ile oğlan bir hamle çekiştirler. İki kürek kemiğinin üstüne boğanın köpük bağlandı. Ne oğlan yener,

ne boğa yener. Oğlan fikreyledi, der: Bir dama direk vururlar, o dama destek olur, ben bunun alnına niye destek oluyorum duruyorum dedi. Oğlan boğanın alnından yumruğunu giderdi, yolundan savuldu. Boğa ayaküstünde duramadı, düştü tepesinin üstüne yıkıldı oğlan bıçağına el attı, bağanın başını kesti. (Ergin, 2010: 25). Bu mücadeleden sonra Dede Korkut gelerek Boğan Han’a ismini verir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında boğa olumsuz bir figür olarak karşımıza çıkmaktayken, Han Hülük destanında kahramana yol göstererek onu tehlikelerden korumak niyetindedir. Gök boğa kahramana dostum diye seslenerek, rakı-ıçki den uzak durmasını söyler. Bunun söylemesinin nedeni ise, kahramanı iblise karşı korumak istemesidir.

Yukarıdaki destandan hareketle, sarı rengi ile ilgili olarak Numan Durak Aksoy ve Emrah Berkant Patoğlu’nun düşüncelerinden alıntı yapmak yerinde olacaktır. Sarı renk Türk inanışları ile duygularında iyi bir yer tutmaz. Yalnızca doğa ve bahar tasvirlerinde zevkle ve istenerek kullanılır. Türklerde sarı renk; kötü ruhlar, hastalıklar, boş çöller uzun kış günleri ve yokluklar hep sarı renkle sembolleştirilmiştir. Yine Şamanizm’den gelen Albastı, çeşitli suretlerde görünmekle beraber aslında sarı bir kızdır (Aksoy, 2015: 212-213).

Gölün **gök boğası**:

“Han Hülük iyiysen,

Bir dönüver!” diyerek

Atlayıp geçende yine dönüp

Kalmış

Han Huva da:

“Bugüne dek er kişinin,

Er kendisine bakmak bir yana,

Eteğine bile dokunmamışım ben!” diyerek,

Altın bileziği ile

Üç kere efsunlayıp...

Han Hülük:

“Hay Allah!

Uyuya kalmışım ben” deyip

Yüzünü silip ayağa kalkıp

Gelivermez mi...

Han Hülük'ün dostları,

“Bundan sonra rakı, içki

İçmeyiver” diye öğüt vermişler

İmiş.

Gölün gök boğası,

Üç taylık Sagaan İngiliz,

Üst âleme gitmişler. (Ergun, 2005: 220-221).

Han Şilgi at, sahibi Han Hülük'ün ölümü üzerine üst âleme giderek yardım çağırır. Gölün gök boğası ve Han Huva üst âleminden inerek Han Hülük'ün tekrar hayata dönmesine yardımcı olmuşlardır. Han Huva bazı telkinlerde bulunarak tekrar üst âleme doğru yol almıştır. Görüldüğü üzere, üst âlem ve o âleme ait kişiler olumlu vasıflarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Göksel kaynaklı olduğuna inanılan ve savaş tanrısı kabul edilen alplik, hükümdarlık ongunu sayılan, güç kuvvet ve yiğitliği temsil eden (Korkmaz, 2008: 41) boğa, yukarıdaki destanda kahramanın hayata dönmesinde önemli rol oynamıştır.

Er kişi bir defa niyetlendiğini

Yerine getirmese,

Ömür boy yük taşıyan

Boynuzsuz gök boğa olur derler,

Yola çıktık devam edelim,

Madem çıktık devam edelim, diye

Söyledikten sonra yine

Koşturmaya başlamışlar (Arıkoğlu, 2007b: 99).

Yukarıdaki Mögaa Şagaan Tolaay destanında er kişi, kırk askerin denediği, fakat başaramadığı Malçın-Ege hanın Altın kraliçesini davet etme işini başarmak ister. Yanındaki ihtiyar, “kırk kişinin deneyip başaramadığını şeyi nasıl başaracaksın” sorusuna karşılık olarak, er kişi verdiği sözü hatırlatır.

Altay mitolojilerinde, alplik, hükümdarlık ongunu sayılan ve egemenliği simgeleyen, göksel kökenli düşsel hayvan; boğa (Korkmaz, 2008: 71) olarak bilinir.

Sıcak boynuzlu boğa

Bağırarak gelmiş.

-İçini, karnını yarayım,
Şeytansı şeyiniz nerede?
Benim haberimi alıp,
Saklandı mı?
Evine mi döndü? demiş.
Kanlı karalı Kara-Kögel:
-Yok! ne saklandım, ne de evime döndüm (Arıkoğlu, 2007b: 155).

Möгаа Şagaan Tolaay destanında, Kanlı karalı Kara-Kögel buraya kadar, Altın Kraliçe'yi almak için verilen tüm görevleri yerine getirip, rakiplerine karşı üstün gelmeyi başarır. Son olarak karşısına çıkan sıcak boynuzlu boğa ile mücadele eder ve kazanır.

2.1.6. Gökkuşağı

Gök, Türklerde hiçbir zaman sıradan bir mefhum olmamıştır. Bu sebeple, gökle ilgili kavramlar bir sıra dışılık olgusunu temsil eder. Gökkuşağı da bunlardan birisidir. Gökkuşağının çıkması Anadolu'da meleklerin, peygamberin, perilerin ortaya çıkacağını, kız çocuk doğurulacağını; altından geçildiği takdirde dileklerin olacağını, kaderin döneceğinin, şansın açılacağını, kötülüklerden arınılacağını ve baharın habercisidir (Kalafat, 2018: 1149).

Gökkuşağı ile ilgili olarak Eliade'nin şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Gökkuşağı, Dünya ağacı tasavvurunda olduğu gibi şamanın üzerine tırmanarak yukarı tabakalara yükselmesi için yardımcı olarak tasvir edilir ya da söz konusu olan olayı temsil eder.” (Çoruhlu, 2010: 85).

Hizmetçi:

-Hiç kimseyi görmedim, demekten başka

Bir şey söylememiş.

Toolay-Çeçen kraliçe

Yemek hazırlayıp alıp,

Gökkuşağı çekip, onun üzerinden yürüyerek,

Altın kuyu, gümüş kuyuya gelmiş.

Ton-Aralçın haan

Altmış bir boynuzlu Bora-Hülük'ünü

Bukağılayıp, otlamaya bırakmış (Arıkoğlu, 2007b: 317).

Ton-Aralçın Haan destanında, alt dünyadayken ölmek üzere olan Toolay-Çeçen kraliçe, hayatını kurtaran Ton-Aralçın haana yemek hazırlamış ve bu yemeği çizdiği gökkuşağı üzerinden yürüyerek hana ulaştırmıştır. Gökkuşağı gökyüzü ve yeryüzü arasında bir yay görünümündedir. Bu görüntüsüyle gökyüzüne daha yakın olan orta kısımdan geçilmesi durumunda dileklerin daha çabuk olacağına dair bir inanış vardır. Böylelikle merkezde olma duygusu bilişsel olarak ortaya çıkar. Bunun yanında gökkuşağının renklerinin evrendeki bütün renkleri yansıttığı düşünüldüğünde evrenin kendisini de temsil ettiği söylenebilir. Burada evren Tanrı'ya işaret eder. Bu doğrultuda, Gökkuşağı, metafor alanı olarak yukarıya açılan bir kapıdır ve bu kapı Tanrı olgusuna göndermede bulunur. Dileğin olması ve kaderin değişmesine imkân veren gökkuşağı, adeta Tanrı'ya en yakın yerde bulunmak ve dileğin daha kolay olmasını sağlamak için yukarıda bulunan açık bir kapıdır. Bu kapı arada görünür, sonra kaybolur (Kalafat, 2018: 1549-1150).

2.1.7. Güneş

Türk mitolojisinde Güneş, Ay ile birlikte dünyanın merkezi olarak tasarlanan Altın Dağ'ın etrafında dönen gök cisimleri içinde hakkında en çok mit bulunanıdır. Ay merkezli inanç sisteminden sonra özellikle yerleşik hayata geçmekle Güneş mitleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Güneş kodunun üzerine yüklenen dinî anlamın, Türklerin konar-göçer yaşamları ile bağlantılı olup zamanla kabul ettikleri dinlerin etkisi sonucunda biçimlendiğini söylemek mümkündür. Kozmik bilgide Güneş; bilgeliğin, bütünlüğün ve gizemliliğin simgesidir. (Bayat, 2007: 297)

Aya, güneşe çıkıp,

Gökte gezindim,

Dünyayı seyrettim (Dilek, 2007a: 131)

Yukarıdaki destanda yer verilen ay ve güneş, gökyüzüne ait parçalar olmakla birlikte kahramanın da mekânı olarak verilmiştir.

Yeni ayda ben

Temiz elbisemi giyip,

Yemeğin iyisini yiyip,

Aya, güneşe çıkıp,

Gökte gezindim,

Dünyayı seyrettim. (Dilek, 2007a: 131)

Ay Sologoy lo Kün Sologo destanında, “ay, güneş, gök, temiz” gibi birbiriyle bağlantılı olan tenasüplü kelimelerin kullanılması dikkat çeker. Nitekim gök cisimleri olan ay, güneş temizliğin, kudretin sembolüdür.

Burul Kağan’ın yolunu görüp...

Aylı, güneşli Altay’a

Yeraltından

Geldiğine sevinip,

Buurlu Kağan’ın yurdunda

Bu güne kadar yaşamış. (Dilek, 2007a: 243)

Güney Sibirya bölgesinin önemli yerleşim alanlarından olan Ana Altay bölgesi Altaylılar tarafından kutsal sayılmıştır. Ve bu yerleşim yeri genellikle iyiler ve kötülerin çarpışma alanı olarak bilinir. Ana Altay’ın yeryüzünde olması ay ve güneş sistemleriyle birlikte kullanılmasıyla ilgilidir. Yukarıdaki örnek Kan-Kapçıkay destanına aittir.

...Şimdi sohbet edecek bir arkadaş,

Olsa” diye düşünürken,

Dümdüz güney taraftan,

Üç **güneş** çıkmaktaymış.

Arı Haan bunu üzerine:

“Ne kadar ilginç,

Dört güneşli âlemmiş bu” diye

Düşünmüş.

Sarı atı ise:

“Şu üç güneş hakkında,

Ne düşünürsün,

Arı Haan?” demiş.

“Bu acayip dört

Güneşli âlemdir” diye

Düşünürüm” demiş. (Ergun, 2005: 247-248).

Evren tasarımı, gökyüzüne ait olan unsurların başında gelen “güneş” olumlu vasıflarla yüklüdür. Yukarıdaki destanda Arı Haan’ın dört âlemli güneş diye nitelendirdiği bu olay karşısında hayranlık yaşaması ve bu durumu atı ile paylaşması dikkat çekici bir durumdur.

Çeşitli sayılarla ifade edilen katlarındaki kutsallarla birlikte, ay, güneş ve yıldızlar, “gök dünya”yı oluşturan ve her biri kendine has işlev üstlenen unsurlardır. Bunlar destanlarda, kahraman veya onunla birlikte olan çevreyi koruyan, gözetken özelliklerinin yanında; onların üstün vasıflarının belirtilmesindeki kavramlar olarak da karşımıza çıkarlar. Altay Türklerinin Maaday Kara Destanı’nda kahramanın doğumu, ay ve güneş ile birlikte ifade edilen altın ve gümüş kavramlarıyla, “göğsü baştan aşağı saf altın idi, sırtı baştan aşağı saf gümüş idi oğlanın” şeklinde verilir. Destanın değişik yerlerinde altın “ay”ın, gümüş de “güneş”in simgesidir. (Arslan, 2005: 66)

Aracılık, bütünlük ve tanrısal güç anlamlarını bünyesinde barındıran üç sayısı, toplumsal iletişimi temsil etmektedir. Başlangıç, orta ve son şeklinde aşamaları bulunan Üç sayısı, bir ve ikinin özelliklerini birleştirerek iletişim ihtiyacını ve yaşama katılma isteğini ifade etmektedir. Bu bağlamda tarihî süreçte temel bir sayı olarak kullanılan üç sayısı, Tanrı, insan ve evrendeki düzeni simgelemektedir. Çünkü üç sayısı, „Bir’in simgesi Kozmik Tanrı/Gök’tür. İki ise Yer-Toprak şeklinde vuku bulmuş ve bu iki unsurun birleşmesiyle Yer ve Gök birliği sağlanmıştır. (Küçük, 2013: 98)

Evren tasarımı da üç katmandan oluştuğu bilinecek olursa, bu sayının Güney Sibirya Türk Destanlarında sıkça karşımıza çıkması mümkündür.

“Bu zamanın deniziyim demeden,
Gelecek zamanın,
Çayı, deresi ol” diyerek,
Altın kısa saplı kamçısını,
Gökyüzüne denkleştirip,
Ayın **güneş**in gözünü kapatıp,
Denizin ortasına vuranda,
İnce dereler olarak,
Dağılıp saçılarda,
Koşturup geçivermez mi. (Ergun, 2005: 255-256).

Arı Haan kendisine geçit vermeyen hırçın kara denizin ortasına, altın saplı kamçısını vurur ve deniz, ince dereye dönüşür. Bu durum kahramanın olağanüstü güce sahip olduğunun göstergesidir.

2.1.8. Kutsal Ağaç

Türk milleti, her ne kadar İslam kültür dairesi içindeyse de kültürel hafızasında tarih içinde ortak değeri olan birçok kabulleniş unsurunun izlerini yaşamaktadır. Bunlar, yeni dinin ve kültürün belirleyicisi, temeli, esası olmayan; ama onun içinde yaşamaya devam eden kutsallardır. Yazılı umdeler dizisi olmadan nesilden nesile, hafızadan hafızaya aktarılarak yaşayan kültür kalıplarıdır. Eski dinin kutsallarından olan ağaç bu kültürel kalıntılardan biridir. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra eski inançlarını terk etmişler; ama eski dinî disiplinlerinin unsurlarından biri olan kutsal ağacı kültürlerinde yaşatmaya devam etmişlerdir (Ergun, 2017: 109).

Türk’ün dünyayı algılayışının merkezinde, üç âlemi birbirine bağlayan, dünya düzeninin teminatı olan ve her biri ayrı bir anlama sahip olan ağaç vardır. Kozmik düzeni sağlayan ağaç sembolleri, bütün Türk dünyasının ortak sembolleridir. Kutsal kabul edilen ağaçların başında da kayın, çam, dağ servisi-sedir, ardıç ve çınar gelmektedir. Gök Tanrı’nın sıfatlarını sembolize eden ve Tanrı kutunu taşıyan bu ağaçlar, bulundukları yüksek dağ zirvelerini ve çevresini kutsallaştırmaktadırlar. Gelenekte bu tür ağaçların evlere yakın yerlere dikilmeleri hoş karşılanmamış, ayak altında, kirli yerlerde bulunmaları tabiatlarına aykırı görülmüştür. Eğer bu kurallar ihlâl edilirse, yani evin yakınına dikilirse, bunu yapan kişi ya da kişilerin mutlaka cezalandırılacaklarına inanılmaktadır. (Ergun, 2004: 195)

Yukarıda da bahsedildiği gibi, ağaç Türk inanç sisteminde kutsal bir yere sahiptir. Gök Tanrı’yı simgeleyen kutsal ağaçlar, inanışa göre yeryüzü ile gökyüzü arasında bağlantı gücüne sahiptir.

Sibirya Türklerinin destanlarında olaylar, genellikle geleneksel dünya görüşüyle paralel olarak “gök”, “yer” ve yer altı”ndan oluşan üç katmanlı bir âlemde gerçekleşmektedir. Bu destanların karakteristik özelliği, kahramanların yaşadığı yurdun, yani Orta âlemin yaratılışının tasviriyle başlamasıdır. Bazen destanın büyük bir bölümünü oluşturan girişte kâinat, dünya, yıldızlar, toprak, su, hayvanlarla birlikte ana dünya ağcının yaratılışı söz konusu olmaktadır. Yaratılışı anlatılan nesneler aynı zamanda Türk mitolojisinde iyesi olduğuna inanılan kült nesnelerdir. Geleneksel

kültürde Türk geleneksel dünya görüşünde kutsallık atfedilen ağaçların “tek, ulu, kaba, yalnız, bay” vb. sıfatları taşıyan versiyonları ana dünya ağacı gibi algılanmakta ve bunlar ana dünya/yer/ıduk yer sub iyesinin mekânı olarak ormandan ayrıştırılmaktadır. Ağaç iyesi başlığı altında yatatılışın başında yaratılan bu dünya ağacını sembolize eden kutsal ağaçların iyesi söz konusu edilmiştir. (Ergun, 2019: 39)

Türk mitolojisinde kutsal olarak kabul edilen ağaçların belli vasıfları vardır. Bir ağacın kutsal olarak görülebilmesi için mutlaka bu vasıflardan en az birine sahip olması gerekir. Bu vasıflar esas itibarıyla Gök Tanrı’nın sıfatlarıdır. Bu vasıflar şunlardır:

- a) Yalnız ağaç olmalıdır: Bir ağacın kutsal olarak kabûl edilebilmesi için mutlaka bulunduğu mekânda yalnız başına bulunması gerekir.
- b) Yapraklarını ya yaz-kış dökmeyen ya da çok az döken bir ağaç olmalıdır.
- c) Kutsal ağaç, etrafındaki ağaçlardan ya daha uzun, ya da daha heybetli, daha gösterişli olmalıdır.
- d) Kutsal ağaç, meyvesiz olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı doğmaz ve doğurmaz.
- e) Kutsal ağaç, etrafındaki ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır.
- f) Kutsal ağaç, geniş ve koyu gölgeli olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı sığınılan şeydir. (Ergun, 2000: 23-24)

Yukarıda da ifade edildiği gibi ağacın kutsal sayılabilmesi için onu diğer ağaçlardan ayıran bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bizim de ele aldığımız metinlerde, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı sağlayan önemli öğelerden biri de kutsal ağaçtır.

O âleme vardıĝında,
Son derece neşeli dünya
İmiş, böyleymiş,
Çıkan otu,
Üzüm şeker dolu yaratılmış,
Deresinin suyu,
Tabiatın altın “arjani” gibi olmuş,
Yetişen ağacı
Kutsal sandal ağacı yetişmiş,
Cennet gibi bir dünya
İmiş orası (Ergun, 2005: 207).

Yukarıdaki Han-Şilgi Attığı Han-Hülük destanında yer alan o âlem, aslında gökyüzüdür. Tanrısal güçlerin bulunduğu yer olduğuna inanılan ve katlardan oluştuğu kabul edilen (Korkmaz, 2008: 70) üst âlem parçadan da anlaşılacağı üzere birçok güzellikle donatılmıştır.

Ağaç, yerin dibine dalan kökleri, göğe doğru dik bir biçimde yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha pek çok özelliğiyle eski çağlardan beri insanlığın dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte ağaç, daima hayatın ve ebediliğin de timsali olarak benimsenmiştir (Altun, 2015: 47).

Kutsal ağaç motifi; hayat ağacı, kozmik ağaç vb. adları altında bütün dünya kültürlerinde ve hemen hemen bütün dinlerde görüldüğü gibi Türk kültüründe de yaygındır. İnsanlığın ortak değeri olmasına rağmen her kültür dairesi ve her millet tarafından farklı olarak algılanmaktadır. Yaratılışın başında Tanrı tarafından yaratılan bu ağaç, “ilk örnek”tir; “örnek alınacak model”dir. Dallarında başlangıcı temsil eden çift başlı kartal yaşamaktadır. İlk insan onun öz suyu ile beslenmiştir. (Ergun, 2017: 116). Görüldüğü üzere “kutsal ağaç” Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Deminki şeytanlar yılan geçmeyen sık orman

Yanından giderken:

-Yılan geçmeyen sık orman,

Tanaa-Herel’i tut, vur! Deyince:

-**Ağaca** bezini bağlayıp, kutsayıp,

Çayını serpen zavallı geçsin, deyip,

Temiz ve güzel olup geçirmiş.

Daha sonra,

Kara çamur denizin yanına gelip,

Deminki şeytanlar:

-Tanaa-Herel’i tut, vur! deyince,

Ağaca bezini bağlayıp, çayını serpip,

Kutsayan zavallı geçsin, deyip,

Kuru ak ova oluverip,

Geçirmiş (Arıkoğlu, 2007b: 179-181).

Möga Şagaan Tolaay destanında Kahraman, Erlik'e ait eşyaları alır ve kaçar, bu durum üzerine Erlik adamlarını Tanaa-Herel'i yakalaması için görevlendirir. Yukarıda da görüldüğü üzere, kahraman yer altında karşılaştığı tüm olumsuzluklar sonucunda ağaca bezini bağlar ve dua eder. Kutsal ağaç tarafından duaları yerine getirilen Tanaa-Herel, Erlik ve ona ait yardımcı unsurlardan kurtulur.

Gözle görülen, çeşitli vasıfları ile gerçekçi bir saygı gören ağaç, aynı zamanda mitolojik bir sembol olarak birçok mucizeyi gerçekleştirir. O, öncelikle, hayat bahşeder ve üç âlemi birbirine bağlar. Kabile toplumunun bütünlüğünü temsil eder. Bir başka deyişle, bu olağanüstü ağaç, hem canlıların (özellikle insanların) üç âlemdeki işlerini düzenler, hem dünyanın düzenini temin eder, hem de içinde bulunduğu topluma ortak bir bağ, dayanışma yakınlık sağlar. (Ergun, 2004: 145)

Aşağıda “kutsal ağaç” ile ilgili verilen örnek, çalışma açısından önemli olacaktır.

“Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin
Aziz Tanrı
Sen anadan doğmadın
Sen anadan olmadın
.....
Ululuğuna haddun yok
Senün boyun kaddun yok
Ya cism ile ceddün yok
Urduğun ulıtmayan ulu Tanrı
Götürdüğün göge yetüren göklü Tanrı”

Bu sözlerle tasvir edilen Tanrı'yı temsil edecek bir ağacın da yukarıda sıralanan ve sıralanmayan özelliklere sahip olması gerekmektedir. “Dede Korkut Kitabı”ndaki ifadeyle “kölgelüçe”, “kaba”, “başsuz”, “dipsüz”, olan ağaçlar “bir” Tanrı'yı ve onun kutunu temsil etmektedirler. Kökü yer altı dünyasını, gövdesi kişiöğlunun yaşadığı yeryüzünü ve zirvesi Tanrı katını temsil eden “hayat ağacı” tek ve eşi benzeri olmayan bir ağaçtır. Bu da Tanrı'nın “el-Vahid” vasfına tekabül etmektedir (Ergun, 2017: 128).

2.1.9. Yıldız

Yıldız, gökyüzüne ait bir unsur olarak bilinir. Yıldızlardan (Venus) Zühre Yıldızı (Çoban Yıldızı, Çolpan, Solbon, Seher yıldızı) takdis edilir. Orta Asya’da yaşayan bir Türk grubu olan Abakan Türklerinin ilahilerinde Solbon (Venus) yıldızı, tanrı sayılmaktadır. Bunun dışında, olumlu ve olumsuz etkiler getiren bazı yıldızlar, yıldız kümeleri ve gezegenler de önemlidir. J.P. Raux özellikle 7. ve 9. gezegenler olan Venüs’ün Mars’ın, pek çok ritin kaynağını oluşturduğunu ileri sürer ve Türk kültüründe 7 ve 9 sayısının öneminin, 7 ve 9 gezegenlik bir sistem ile ilişkili olduğunu kabul eder (<http://www.turkbilig.com>).

Çoluk çocuğu doyurup

Mutlu yaşayın, dedi.

Ben gökyüzüne çıkacağım,

Halkın yaşamına göz kulak

olacağım.

Aşağıdan bakınca yukarıda

görünen

bir yıldız olacağım” dedi.

Böyle konuştuktan sonra

Namlı şanlı Ködügey-Mergen

Kendine eş diye aldığı

Altın-Küskü ile birlikte

Yıldız olup uçtu (Naskali, 2015: 250-251).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında, “Aylı güneşli Altay’a geri dönen Ködügey-Mergen alaca tüylü ak sürüleri çoğalmış, ak yüzlü halkı artmış bulur. Halkına huzur ve sükûn içinde bir aile gibi yaşamalarını, çoluk çocuğu doyurmalarını, yeryüzün kinle yöneten şeytan kağanı yok ettiğini söyleyip mutluluklar diledikten sonra halkını korumak için yıldız olup göğe çıkacağını ve insanları oradan kollayacağını bildirir. Eşi Altın-Küskü ile birlikte yıldız olup göğe uçar. Gökteki “Yedi Kağan” adıyla bilinen yedi yıldız, birbirine eş yedi Ködügey-Mergen’dir, Kutupyıldızı dediğimiz ise Altın-Küskü’dür” (Naskali, 2015: 21)

2.2. Yer altı

Yer altı, Türk mitolojik algısında üçlü tasarımın en alt katmanıdır. Yer, aynı zamanda da kötü ruh ve tanrıların mekânı olarak bilinmektedir. Yedi, dokuz gibi katlardan oluşan bu katman şeytanlar, devler ve kötü ruhlar ile yer altının kağanına ev sahipliği yapar. Yaratılış ve oluşum efsanelerine göre “Gök dünya”nın yaratıcı ve koruyucu güçleriyle birlikte yer alan Erlik; kıskançlığı, bencilliği ve hilekârlığı gibi nefsi tutum ve davranışlarından dolayı cezalandırılıp, yerin yedi kat altına yani “cehennem”e gönderilmiştir. Dolayısıyla yeraltı, yeryüzünde idealize edilen hayat tarzına ilişkin olumlu faaliyetlerde bulunmayanların “ölüm” sonrasında gideceklerine inanılan “cehennem” in veya insan başta olmak üzere yeryüzündeki varlıklara zararı dokunacak karanlık güçlerin sembolik mekânı durumundadır. (Tatlıcan, 2013: 52-53)

Öylece devam ederken,
Kara sulu dereyi
Birkaç kadın geçivermiş,
Birkaç kadın geçemeyip
Ağlaşmış.
Han Hülük durup:
“Bunlar ne yapan
İnsanlar böyle?” demiş.
Han Şilgisi de
“Aydınlık dünyada çokça ağlayıp,
Duran kişilerin gözyaşı,
Kara sulu dere olarak akar.
Onun için onu geçiyorlar” demiş.
Sonra yoluna devam ederken bir kişi,
Kıl ipe binen bir kişi,
Kıçı delik deşik olmuş
Bağırıp çağırıp oturmuş.
“Bu ne yapan biridir?” diye
Han Hülük sormuş.
Han Şilgisi de:

Bizim aydınlık dünyadayken,
Birisinin biricik malına öldürürcesine binmiş,
Kişinin halince çekip
Durmaktadır” diye
Söylemiş.
Sonra yoluna devam ederken
Dikenli çalı arasında,
Lama’nın ayağına diken batmış,
Ağlayıp dururmuş.
“Bu ne yapıyor?” diye,
Han Hülük sormuş.
“Bizim aydınlık dünyamızda
Kitap, dua bilmez aptal lamadır.
“Ölen kişinin başına oturdum” diye
Kitap, dua okumuş.
O dikenli çalı oluvermiş,
Kendisine saplanmış. (Ergun, 2005: 66-67)

Yer altı, destanlarda cezaların çekildiği yer olarak da bilinir. Nitekim yukarıdaki destan parçasında da görüldüğü üzere, üst âlemde hata yapan kişiler yer altında cezalandırılmışlardır.

Yeri yarıp dağıtmış.
Han Hülük ise;
“Uyuyan kişiyi uyutmaz,
Ne biçim birisin sen?
Babanın verdiği adın nedir?” diye
Seslenmiş.
“Malımı mülkümü yağmalayıp doyan adi!
Ben Gök Oğlu
Demir Möge’nin kardeşi,
Kök Bora atlı
Ködelgey Mergen denen kişiyim.

Demircinin dövdüğü paslı kara

Demir ile mi görüşelim?

Anamın doğurduğu iki kızıl

Yumruk ile mi görüşelim?” demiş. (Ergun, 2005: 173-174)

Yer altı dünyası ile ilgili en açık ve ayrıntılı bilgiler, Maaday Kara Destanı’nda verilir. Kahraman Kögüdey-Mergen, hayatın sırrını çözmek, anne ve babasını ölümler diyarından yeryüzüne geri getirmek, sahip oldukları sürüleri kurtarmak için yer altına iner. 27 Yer altı insan ötesi bir boyuttur; ruhların, ölümlerin âlemidir ve bu âleme karanlık güçler hâkimdir. Yer altı dünyasının kağanı “Kara-Kula”, bu dünyanın asıl hâkimi “Erlik”in kızıyla evlidir ve “yedi kat yer altı”ndan gelerek, yeryüzünü ele geçirir, halka zulmeder. “Kara-Kula’nın nefesi, dikili ağaçları kırar, dağları dondurur, yeryüzünde sap-kök bırakmaz.” (Arslan, 2006:6)

Ködelgey Mergen adlı kahraman, yurdunu yağmalayan Han Hülük’ü cezalandırmak için yer altına iner. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, yer altı Türk destanlarında çoğunlukla kötülüklerin hâkim olduğu yer aldığı olarak bilinir.

Kırmızı rengin Türklerde en yaygın ve tek adı “Kızıl”dır. Bu renk güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Kızıl, Türklerde kanı da temsil etmektedir. Kırgız, Yabaka, Kıpçak gibi daha başka boyların halkı, aralarında bir şey üzerine ant içtikleri veya sözleştikleri zaman kılıcı kınlarından çıkarır ve yanlamasına önlerine koyarlardır. Bundan sonra da kılıç üzerine yemin ederlerdi: “*Bu kök kirsün, kızıl çıksun.*” derlerdi. Bunun anlamı şudur: “*Eğer sen sözünde durmazsan, bu gök renkteki kılıç, senin kanına bulanarak kızıl çıksın ve senden öcünü alsın.*” (Aksoy, 2015: 209).

2.2.1. Cadı

Cadı, Türk inanç sisteminde olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkar. Halk arasında büyücü vasfıyla bilinen yaşlı, çirkin ve kötülüğü simgeleyen bir tip olarak bilinir. Bu yönüyle Erlik’in yardımcısı olarak da görülebilir.

Kahramanın mücadele ettiği “olumsuz varlıklar” ise, “yedi başlı cadı”, kutsal kavaktaki yavrularını yiyen ejderha”, yer altının iki hükümdarı Kara-döo ve Kök-döo”, “yeryüzünde bir çukur içinde bulunan ve sonra kötü olduğu anlaşılan Coyun-Kulak” gibi sembollerle ortaya konmaktadır. (Arslan, 2005: 71)

Mustafa Arslan'ın çalışmasından alınan yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere “cadı”, kahramanın mücadele verdiği, kötülüğü temsil eden, yer altına ait bir unsur olarak bilinir.

Han Kız, güzel kadın,
Onların ardında kadın kişi
Merdiven altını eşelemiş,
Kara köpek doğurmuş yatıyor,
İki köpek yavrusu, alarak,
Koynuna sokmuş. (Arıkoğlu, 2007a: 525).

Türklerde kara renk genellikle şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Kuzeyde olan bir yer (şehir, göl, ırmak vs.) ya da kuzeyde yaşayan bir topluluk. 2. Şiddet, güç yoğunluğu ve gerçeği vurgulamak için. 3. İyi ya da iyilik ilkesinin karşısında olumsuz ya da kötü olan ilkeyi belirtmek için. Yas ölüm gibi insanın hayatında meydana gelebilecek üzüntü verici huşuları ifade etmek için. 4. Olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmeden iki farklı şeyi belirtmek için. (Ögel, 2010: 205)

Köpek Türk kültüründe iyi karşılanmayan bir hayvandır. Tespit ettiğimiz bu parçada “köpek ve kara” iki olumsuz kavram bir arada kullanılmıştır. Ay Huucın destanının ilerleyen bölümlerinde bu kara köpek yavruları, cadı tarafından kahramana karşı kullanılacaklardır. Bu yönüyle cazılar/cadılar yalnızca kadınlardan oluşan iyi insanlara zarar vermekten hoşlanan kötü niyetli ve yürekli varlıklardır (Ozan, 2017: 75).

Pek çok çocuk doğurttum,
Böyle şey görmedim.
Köpek yavruları mı? deyip,
Kadın tükürüp duruyor.
Kızım nerdesin?
Kaçalım bunlardan!”
Gözü görmeyen Büyücü kadın
Kız çocukla çıkmışlar. (Arıkoğlu, 2007a: 527).

Ay Huucın destanının bu parçasındaysa, büyücü kadının oyunları ile çocuklar, kara köpek yavrularıyla değiştirilmiş durumdadır. Köpek unsuru yukarıda yer alan parçadaki gibi olumsuz bir canlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kraliçe karısı şöyle tarif etmiş:

-Buradan atına binip,
Yer ağzından çıktığında,
Yer ağzında bekleyen eğri kara çadırı,
Eğri kara kazanlı
Cadı kara kadın duruyor olacak.
“Bu çadır ne güzelmiş,
Başka çadıra da girmiştim” deyip,
Girip: “Bu kazan ne güzelmiş,
Başka kazanı da görmüştüm,
Bu çay ne güzelmiş,
Başka çayı da içmiştim,
Bu kadar tatlı çay içmemiştim” deyip
Konuşursun (Arıkoğlu, 2007b: 265-267).

Tana-Herel destanından alınan parçada, Tanaa-Herel adlı kahraman, yer altına ineceği sırada karşılaşacağı kötülüklerden, (cadı) karısının yardımıyla korunmuş olur. Tana-Herel’in karısı sırasıyla; çadıra girmemesi, kazana bakmaması ve verilen çayı içmemesi konusunda sürekli uyarılarda bulunmuştur. Nihai hedefe ulaşınca kadar kahramanın karşısına birçok engel çıkar. Bu engeller cadılar, devler, düşman ülkenin bahadırları ve yar altı âleminin yaratıkları vb. olabilir (Düzgün, 2012: 29).

2.2.2. Cehennem / Yer altı

Cehennem, bütün dinlerde kötülüklerin yeri ve kaynağı olarak bilinir. İslâmî inanç sistemine göre, günahkâr kimseler öldükten sonra bu mekâna gönderilerek cezalarını çeceklerdir. Türk kozmoloji bağlamında değerlendirmek gerekirse, cehennem kötü ruhların mekânı olarak bilinir. Bu mekânın yedi katlı olduğu bilinmektedir. Erlik ve onun yardımcılarının hayat sürdüğü bu yer ayını zamanda yeryüzü ile daima savaş halindedir. Altay ve Hakas destanlarında bu duruma sıklıkla rastlanmaktadır.

Yedi başlı **şeytan** yılan
Yeraltının iyesidir.
Altı başlı heybetli yılan
Ayı olmayan **cehennemin** kağanıdır (Dilek, 2007a: 369).

Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında, yer altının sahibi olarak “yedi başlı” şeytan gösterilirken, cehennemin sahibi olarak da “altı başlı heybetli yılan” gösterilmektedir. Görüldüğü üzere şeytan, yılan gibi olumsuz karakterler yer altı (cehennem) ile ilişkilendirilmiştir. İlk mağara resimlerinde ve ilk yazılı kaynaklarda yılanı rastlarız. Mitolojilerde, kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda, halk hikâyelerinde yılan yer alır. Yılan ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi ve tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder (Sökmen, 2018: 282).

Erkin-Koo konuşup,
Yeraltına açılan ağza yöneldi.
İki yılanın izini izleyip,
Erlık abı’nın yerine yönelip,
Uçan kuştan hızlı,
Atılan oktan süratli
Fırtına gibi gitti. (Dilek, 2007b: 150).

Ölöştöy destanında da görüldüğü üzere kahraman, Erlık’ın mekânı olan yer altına doğru yol almıştır.

“Merhaba, merhaba, anacığım, dedi,
Altay’ı geçip nereye gideyim,
Yeri geçip nereye gideyim?
Erlık-biy’in yerine indim,
Sokor-kara’yla Şelmu-kara’yı
İki şeytan yılanı
Hepsini öldürdüm. (Dilek, 2007b: 166).

Kahraman Erlık’ın diyarına yani yer altına (cehenneme) inerek yine Erlık’ın yardımcılarıyla mücadeleye girişir ve galip gelir.

Yedi şeytanın eşlerinin
Bazıları şöyle dedi:
“Sayısız yol kesen
Kötü düşünceli insanlarla
Biz zorla yaşadık,
Altay’ımızdan ayrıldık.” (Dilek, 2007b: 230-231).

~~~

Yedi şeytanın eşlerinin
Dördü iyi kalpli imiş,
Üçü kötü kalpli imiş. (Dilek, 2007b: 231).

Yukarıdaki Ölöştöy destanında görüldüğü üzere, Şeytanların eşlerinin Ana Altay'dan zorla getirildikleri görülmektedir. Yer altına hapsedilen bu insanların bir kısmı iyi iken bir kısmı da kötü yaradılışıdır.

Yer üstünde yaşarken,
Günahsızları çok öldürdüm,
Kara yerin altına
Bedduayla geldim. (Arıkoğlu, 2007a: 553).

Hakas destanına ait bu parçada ise kahraman günahsız kimseleri öldürdüğü için bedduayla yer altına hapsedilmiştir. Görüldüğü gibi yer altı-cehennem unsurları arasındaki benzerlik Hakas destanlarında da kendini göstermektedir.

-Altın dağın eteğindeki
Kara Han'ın kızlarıyız.

Kara yerin şeytanı

Kırç kulak zirveli
Kızıl kara atlı
Han Hırçotay gelip
Temiz güçle götürmek isteyince,
Babamız Kara Han sana gönderdi: (İlgın, 2008: 123)

Kara Kuzgun Destanında karşılaşılan bu bölümde, yer altına ait kötü güç olan Han Horçıtay, Kara Han'ın kızlarını **yer altına** götürmek istemektedir. Kara Han'da bu durum karşısında kızlarını kurtarmak için Altın Saraçı'ya gönderir.

Dağ, Türk halk edebiyatının bütün ürünlerinde, destan döneminden başlayarak en fazla kullanımına başvurulmuş tabiat motiflerinden biri olmuştur. Türk destanlarında dağ önemlidir. Bunda Türklerin göçebe bozkır bir yaşam sürmeleri ve daha çok dağlarda ikamet etmeleri etkili olmuştur. Dağlar yüksek oluşlarından dolayı, yeryüzünde Göktenrı'ya en yakın yer olarak düşünüldüğünden Türkler tarafından kutsal birer varlık olarak görülmüşlerdir (Altun, 2015: 45).

Alp Altın Saraçı,

Acıyla haykırdı:

-Kara yerin şeytanı Han Horçıtay!

İhtiyar Kara Han'ı,

Alacağın var da

Vermediği için mi dövüyorsun?

Yoksa vereceğin var da

Almamaları için mi parçalıyorsun? (İlgin, 2008: 129)

Kara Kuzgun destanının kahramanı Alp Altın Saraçı, Kara Han'ın kızlarının yardım dileğini yerine getirmek için, yer altına iner ve Han Horçıtay ile mücadeleye girer.

Mukozalı çıplak oğul

Sağ kolunu kaldırıp,

Kara Kadın'ı şaklattı.

Saygın Kara Kadın bu ya,

Kara yerde duramayıp,

Üç kez dönüp, ayakta durdu.

Boyunlarından güreştiler,

Böyle tutuşarak,

Dokuz gün geçirdiler.

Dokuz günün sonunda

Kara Kadın'ın canına yetip,

Yer altına indi. (İlgin, 2008: 147).

Kara Kuzgun destanında ki bu parçada, daha önce yer altına inen ve kötü güçlere yenik düşen Altın Saraçı'nın oğlu Mukozalı, Kara Kadın ile savaşa koyulur ve onu bezdirerek yer altına tekrar gönderir.

Ak sarı atlı Ay Arığ kızı

Yerin altındaki şeytan ininden

Altmış oltayla çekmişler.

Güneşli yerin üstünden

Yetmiş demir oltayla,

Büyük sihre alıp,

Göge doğru çekmişler. (Aktaş, 2011: 81).

Han Orba Destanı'nda yer alan bu parçada, Han Mirgen'in eşi Ay Arığ kızın, yer altından yeryüzüne sonrada yeryüzünden gökyüzüne çıkışı anlatılmıştır. Yani bir bakıma kötülükten iyiliğe doğru bir ilerleyişi, kurtuluşu söz konusudur.

İki kardeşin atları

Kara toprağı tepip gittiğinde,

Yerin yetmiş kat altındaki

Yetmiş Erlik Han'a, rahat yatacak yer,

Rahat hayat olmayıp,

Atların eşelenip gitmesine dayanamadan

Kara toprağın üzerine çıktılar. (Aktaş, 2011: 104).

Han Orba destanının bu parçasında Altın Harlıh ve Han Mirgen adlı iki kardeşin Ay Arığ kızı kurtarmak için verdikleri mücadele konu edilmekle birlikte, bu durumdan rahatsızlık duyan yerin yetmiş kat altındaki Erlik Han'ın yeryüzüne çıkışı anlatılmıştır.

“Hara Han kızı Hara Ninci'yi

Halkın önünde rezil ettin sen, köpek!

On iki kat **yerin altından**

Hara Han toprağına kadar

Koşturacağız atların iyilerini...

Alp doğmuş Altın Taycı karşılık verdi:

“öç ölmez, ödünç kaybolmaz.

Tasa çekmeye doğmuş yorga kula at

On iki kat **yerin altından** koşmak bir yana

Son kat yerin altından bile koşar.” (Yılmaz, 2013: 1).

Hakaslara ait Altın Taycı destanının bu alıntısı, kahramanlar arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Altın Taycı ile Hara Ninci'nin mücadelesine halkında müdahil olmasıyla birbirlerine meydan okumalar başlar. Ve Hara Ninci taraftarları, Altın Taycı'yı yerin on kat altına sokmakla tehdit etmişlerdir.

Köpek, Altay yaradılış tasarımlarında “*İlk Adamı*” ı bekleyen, ancak Erlik tarafından kandırılan, lanetli bekçi-hayvan (Korkmaz, 2008: 102). Olarak bilinir. Haran Han'ın kızı Hara İnci'yi halkın önün köpek diyerek azarlaması onun olumsuz niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Han Hülük Us denizine,
Balığa dönüşüp atladığında,
Üç bel balığına dönüşüp,
Deniz dibinde Han Hülük'ü
Üç defa saldırıp yakalayamamışlar.
Sabreder dayanır,
Hal kalmayınca,
Gök dibine Han Hülük,
At başlı atılğan boz
Şahin olup
Hızlıca uçuvermiş.
Üç taylık Sagaan İngil,
Üç yırtıcı kır
Kartala dönüşüp,
Göğün dibinde üç defa,
Saldırıp yakalayamamışlar.
Sonra dayanacak sabredecek
Hal kalmayınca
Alt âleme, karıncaya,
Dönüşerek girivermiş.
Üç taylık Sagaan İngil,
Üç ayıya dönüşüp,
Karınca yuvasını dağıtalım deyip
Bir sürü karınca yuvalarını arasında azıp,
Kalmazlar mı. (Ergun, 2005: 191).

Han Hülük, üç taylık Sagaan İngil'den kaçmak için sırasıyla balık, boz şahin, kartal ve karınca donlarına girmiştir. Bu parçada yer altı kahraman için bir sığınak unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanında önemli bir yeri olan balık Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah, bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir. Balıkla ilgili çeşitli

tasavvurlar İslamiyet'ten sonra da geçerli olmuştur; örneğin balığın dünyanın yaratılışının ya da dünyanın simgesi ya da simgelerinden biri olduğuna dair çok güzel bir örnek Ferideddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr isimli eserinde yer almaktadır. Kitabın başlangıcında şöyle deniyor:

Kimse işi gücü yok ama herkes de bir işte... işsiz güçsüz kimse de yok.

Dağı, önce yeryüzünü önce mih yaptı da sonra yerin yüzünü deniz sularıyla yıkadı.

Yeryüzü öküzün üstüne yerleşti.

Öküz balığın, balık da hayvanın üstünde.

Hava ne üstünde ?

Ancak bir hiç üstünde.

Şu halde her şey bir hiçten ibaret...

Bu kıvranmalar bu didinmeler ancak bir hiç. (Çoruhlu, 2010: 165).

Gök Tanrı'nın simgesi olarak ona ve bazı yırtıcı kuşlara kurban sunuluyordu. Özellikle sanat tarihinde mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak yer alan kartal, gök unsuruna dâhil olup, olumsuz kavramlara karşı iyi olan unsurları temsil etmektedir; örneğin o bu yönüyle bil fal kitabı olan *İrk Bitig* isimli yazmada yer alır. Kartalın hükümdarlık, güç, kuvvetle ilgili simgesel anlamları İslamiyet'ten sonra da devam etmiş, hatta zaman zaman arma olarak da kullanılmıştır. (Çoruhlu, 2010: 154).

Dorumlar buna:

“Sizin ak sütünüzü içmiş,

Kardeşimiz olan biridir” dediklerinde,

Üç taylık Sagaan İngil şimdi,

İyisini-kötüsünü konuşmuş,

“Nereden gelip nereye giden

Bizim sütümüzü içip,

Duran canlısın sen?” diye

Sorarlarmış.

Han Hülük de:

“**Alt âlem** yurtlu

Hüre kızıl tayganın,

Bel tarafına hâkim olan,

Han Şilgi atlı
Han Hülük denilen kişiyim.
Biricik kardeşim
Şogjaan Mergen hastalanmış,
Sizin sütünüzü almaya,
Geldim” demiş. (Ergun, 2005:193).

Han Hülük, üç taylık Sagaan İngil’e yakalandığı sırada, durumlar (deve yavruları) Han Hülük’ün başından geçenleri anlatır. Yer altı kahramanı olan Han Hülük, kardeşi Şogjaan Mergen’in iyileşmesi için çıktığı üst âlemde, üç taylık Sagaan İngil ile dost olur.

Bödene kuşun derisini soyup,
Atına yükleyip baksa ki,
İki kanadı yerde sürüklenip
Dururmuş.
Sunduk Lamasına getirip,
Vermiş.
“Bu mudur, değil midir hoca,
Tanıyıp bakın” diye
Söylemiş Han Hülük.
“Odur, doğrudur oğlum,
Şimdi son bir yere
Yollayacağım seni” demiş.
“Dümdüz ön tarafta
Alt âlemdeki Ejen Haan’da
Erkek kuzum, dişi kuzum
Var, onları getiriver oğlum,
Alalı on yedi yıl
Geçip gitti” demiş. (Ergun, 2005: 208-209).

Gerek İslâmiyet’ten önceki gerekse İslâmiyet’ten sonraki Türk destanlarında “Alplik” ile “Bilgelik” adeta iç içedir. Destanlarda Türk devletlerinin zayıf düşmesi ve yok olmasına tek sebep olarak bilgisizlik gösterilmektedir. Orhun Kitabeleri’nde, “

Kağanlar bilge olmalıdır (İli ve töreyi düzenleyecek Kağanların buyrukları ve buyruk beyleri Bilge olmalıdır).” denilmektedir (Altun, 2015: 90-91).

Bilge kişinin verdiği görevleri yerine getiren Han Hülük, bu görevinde yer altına inmek durumundadır. Yer altı, bilindiği üzere Erlik’in mekânıdır. Olumsuz bir yapıya sahip olan yer altı, destanlarda kahramanların sık sık uğradığı bir yer olarak bilinir. Kahraman kimi zaman kaçırılan yakınına kurtarmak için kimi zaman da çeşitli imtihanları geçmek için bu yer altına iner.

Kara sulu dereyi

Birkaç kadın geçivermiş,

Birkaç kadın geçemeyip

Ağlaşmış.

Han Hülük durup:

“Bunlar ne yapan

İnsanlar böyle?” demiş.

Han Şilgisi de:

“Aydınlık dünya da çokça ağlayıp,

Duran kişilerin gözyaşı,

Kara sulu dere olarak akar.

Onun için onu geçiyorlar” demiş.

Sonra yoluna devam ederken bir kişi,

Kıl ipe binen bir kişi,

Kıçı delik deşik olmuş

Bağırıp çağırıp otururmuş.

“Bu ne yapan biridir?” diye

Han Hülük sormuş.

Han Şilgisi de:

Bizim aydınlık dünyadayken,

Birisinin biricik malına öldürürcesine binmiş,

Kişinin halince çekip

Durmaktadır” diye

Söylemiş.

Sonra yoluna devam ederken

Dikenli çalı arasında,
Lama'nın ayağına diken batmış,
Ağlayıp dururmuş.
“Bu ne yapıyor?” diye,
Han Hülük sormuş.
“Bizim aydınlık dünyamızda
Kitap, dua bilmez aptal lamadır.
“Ölen kişinin başına oturdum” diye
Kitap, dua okumuş.
O dikenli çalı oluvermiş,
Kendisine saplanmış. (Ergun, 2005: 210-211).

İnsanlara ve hayvanlara her türlü felaket getiren ve eziyet eden Erlik, karşılığında kurban istemek üzere etrafa hastalık yayan kötü bir iyedir. İsteği yerine gelmediğinde insanların canlarını alıp yanına, yani yer altı dünyasına çekerek onları kendisine hizmetçi yapmasıyla da bilinir. Bu yönüyle Erlik, şaman dualarında korkunç bir canavar suretinde şeytan görünümlü, yaşlı ama kuvvetli ürpertici iğrenç bir yaratık olarak anılır. (Ozan, 2017: 66).

Yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik'in mekânına inen kahraman, atı Han Şilgi ile cezaya çarptırılan insan ve hayvanlara şahit olurlar. Bunlar, aydınlık âlemde işledikleri günahlar nedeniyle yer altında cezalarını çekmektedirler. Aydınlık âlemde acı çeken kişilerin gözyaşları alt âlemde kara sulu dere olarak akmaktadır. Aydınlık âlemde günah işleyenler alt âlemde bu dereden geçememektedirler. Yine Han Hülük ve atı Han Şilgi yollarına devam ederlerken alt âlemde üstü başı olmayan birinin çırpınışlarını görmüşler. Bu durumu merak eden Han Hülük, atı Han Şilgi'nin yardımıyla, aslında bu kişinin aydınlık âlemde birinin mallarını yağmayan kişi olduğunu öğrenmiş. Yollarına devam ederlerken ağlayan bir lamaya şahit olan Han Hülük ve atı Han Şilgi, bu lamanın aydınlık âlemde kitap, dua bileyen biri olduğunu öğrenmiştir.

Görüldüğü üzere aydınlık âlemde hata yapan kimseler Erlik'in hâkimi olduğu alt âlemde cezalarını çekmektedirler. Bu bakımdan yer altı yapılan kötülüklerin cezalandırıldığı yer olarak da bilinir.

Bir gün karısı durup:

“O oğlumuz ne olmuş bakalım dede?”

Diye böyle demiş.

“Bizim oğlumuz mu var,

Benim görmediğim oğlanı, ne

Zaman doğurdun sen? Diye

Bunu söylemiş.

“Eskiden var ya benim,

Bir baldırımdan çıkan oğlumuz,

Vardı ki”

Diye söylemiş.

“Haa, gerçekten beslemeyip,

Yer yarığına koyduğumuz oğlumuz, (Ergun, 2005: 365).

Yukarıdaki Arı Han destanında, çocukları olmayan dede ve ninenin olağanüstü bir şekilde bir oğlan çocukları olur. Fakat bu çocuğa bakamayan dede ve nine, onu yer yarığına bırakırlar. Bu durum karşısında, obaları ve malları tüm bereketini yitirerek cezalandırılmış olurlar.

Şimdi oraya göçüp yerleşelim.

Orası gökten yıldırımın düşüp,

Alt dünyandan şeytanın gelip

Güç yetiremeyeceği, sağlam,

İyi yurttur

Anne, diye

Konuşuyormuş (Arıkoğlu, 2007b: 91).

Yukarıdaki Mögaa Şagaan Tolaay destanında kahraman, ailesini yer altından ve gökyüzünden gelebilecek kötülöklere karşı koruma çabasındadır.

“Dokuz yarışmayı ben kazandım, han kayın babam” diye

Söylemiş.

Öyle deyince üç pehlivan:

-**Alt dünyada** seninle kapıştıracağımız bir şey

Artık kalmadı.

Şimdi bizim korkacağımız, irkileceğimiz bir şey yok.

Almak istediğini al,

Yemek istediğini ye,
Dost olalım,
Üst dünyaya biz bakalım,
Alt dünyaya sen bak, deyip,
Yalvarıp söylüyorlarmış (Arıkoğlu, 2007b: 161).

Yukarıdaki Mögaa Şagaan Tolaay destanında, Kanlı karalı Kara-Kögel üç pehlivana karşı çıktığı tüm mücadeleleri kazanır ve hanın kızını almayı hak eder. Üç pehlivanın da ifade ettiği gibi, kahraman yalnızca yeryüzündeki güçlerle değil, yer altındaki kötü ruhlarla da mücadeleye tutuşmuş ve galip gelmiştir. Bilindiği üzere, yer altında yaşayan kötü ruhlar kahramanın düşmanı konumundadır. Özellikle Güney Sibirya Türk Destanlarında karşımıza çıkan bu mücadele dikkat çeker.

Zehirli denizin kıyısına gelince,
O denizin yakınında duran
Yüksek kaya dağları
Temelinden kopararak,
Denize atıp,
Onların başlarına basarak
Geçiyorlarmış.
Geçerlerken,
Alt dünyada doğduğu için,
Tanaa-Herel'in Daş-Hüren atı
Zehirli denize bir topuğunu
Sokuvermiş.
Soktuğu topuğu mahvolup şişerek,
Daha sonra da ölmüş imiş...

Daş-Hüren sallanarak kalkmış.
Ondan sonra şifalı
Em, ilaç otuyla tedavi edip,
İyileştirmişler.
Atını iyileştirerek,
Giderken,

Otları zehirli yere
Gelmişler.
Giderlerken,
Daş-Hüren at otları
Zehirli yeri geçip,
Diğer tarafa ulaşmak üzereyken,
Alt dünyada olduğu için, kendini tutamayıp,
Acıktığından, bir tane zehirli ot yiyerek,
Zehirlenip ölmüş (Arıkoğlu, 2007b: 247-249).

Olayları yer altında geçen Tanaa-Herel destanında, kahramanın atı Daş-Hüren; ilk olarak yer altına ait denize topuğunu değdirerek zehirlenir, sonrasında ise yer altına ait zehirli otu yiyerek zehirlenir. Burada dikkat çeken unsur, kahraman ve atının başına gelen olumsuzlukların yer altında meydana gelmesidir.

Altaylılara göre, insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan *yer-su* iyeleridir. Sağlığı, hayvanların çoğalmasını sağlayan ve kötü ruhların fenalıklarını önleyen bu ruhlar, kendilerine saygı göstermeyenleri cezalandırır, hasta eder. *Yer-su* ruhları merhametli ve koruyucu ruhlar oldukları için Eski Türk inançlarında mukaddes su kavramı içine, akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, derele ve pınarlar girmektedir (Oymak, 2017: 93-94). Eski Türk inanç sisteminde, su kültü azımsanmayacak kadar önemlidir. Nitekim su, evrene hayat veren ve canlıların vazgeçilmez nimetlerinden biridir.

Yukarıdaki destanda karşımıza çıkan su unsuru, (zehirli deniz) yer altı ile anıldığı için karşımıza olumsuz vasfıyla çıkar. Burada su, koruyucu, merhametli özelliğini kaybederek kahraman ve atına zarar verir boyuttur.

Kara Purba, giderken görse ki, mal yaşlısı
yolda azalmış, halkın ihtiyarı da yolda
azalmış. Önden giden mal ot otlayıp
gitmiş, sondan giden mala ot yetmeyip
toprak yalayıp gitmiş. Süre süre
geldiğinde, **yeraltı** yerde yaşayan
Büyük küçük Kağan Sarıg kızın yerine
yetti. Uğultulu sırta çıktı, düz (ağaçlı;

dallı,budaklı) bele indi. Ulu sırttan
görende, Ak Kağan'ın ak malı, halkı-
tebaası burada gider. Bu yerde ak mala
otlanır ot yetmez, halkına-tebaasına
durur yer yetmez. (Ergun, 2006: 172).

Yukarıdaki Ak Kan destanında teşekkür eden olaylar yer altında geçer. Hayvanların yeteri kadar beslenebileceği otlağın az olması, halkın yaşamını sürdürebileceği yerin sınırlı olması, yer altının bereketsiz ve olumsuz yönlerini ortaya koymaktadır. Bu da yer altının mitolojik bağlamda kötülüğü temsil ettiğinin göstergesidir.

“Kağan Sulazı, alttaki yer altının
Alpinden,
Üstteki yer üstünün bahadırından
Haraç alıp,
Fazla getirenlerin derisini
Soymakta,
Eksik getirenlerin derisini
Yüzmekte,
Atalar zamanından it yalağından
Aş yedirmekte,
İğne deliğinden gün göstermekte
İşte oraya varıp, onun yerine
Gidip,
Arı ruhunu alacak olursan,
Altın Sırık, alttaki **yer altının**
Alplerinin,
Ulu duasını alırsın”, demiş (Ergun, 2006: 245).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında, Kağan Sulazı denen kişi hem üst âlemin, hem de alt âlemin sakinlerinden zorla haraç alıp onlara zulmetmektedir. Alt âlemin bahadırları, bu durumu Altın Sırık kahramana iletirler. Görüldüğü üzere, yer altında ve üst âlemde yaşanan bu olumsuz durumun çözümü için kahramandan yardım istenir.

Yukarıdaki parçada anlatılan duruma benzer bir örnek Dede Korkut'ta karşımıza çıkmaktadır:

“Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul derlerdi bir er var idi. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçeninden otuz üç akçe alırdı, geçmeyeninden döve döve kırk akçe alırdı.” (Ergin, 2010: 113) Deli Dumrul destanında yaşanan bu haksızlığa Azrail müdahale ederken, bizim ele aldığımız destanda ise Altın Sırık kahraman olayı çözüme kavuşturur. Denilebilir ki destanlarda yer alan kahramanlar, Tanrı'nın yeryüzündeki adaletini temsil etmektedir.

“Aptal doğan Kök Kağan dostum,

Ak mallının yarısını

Çaldırdın,

Farkında bile değilsin.

Karında bulunan oğlunu

Çaldırdın koydun,

Bunun da farkında değilsin.

Yedi kat yer altındaki

Çılan Mongus bahadır kağan,

O çalıp götürdü! demiş (Ergun, 2006: 308).

Yukarıdaki Aran Taycı destanında kahramanın karısı ve çocuğu, yerin yedi kat altındaki Çılan Mongus tarafından kaçırılmıştır. Bilindiği gibi yer altına ait bir özellik olan kahramanların yakınlarının kaçırılması durumu burada da karşımıza çıkmaktadır.

Kağan

Argo ablan buradan ötede **bu yerin bir**

Köşesi yerde ölmez kalmaz yaratılan,

Kırılmaz yıkılmaz güçlü, büyük küçük

Kağan Kara'nın yerinde, iğne

Deliğinden gün görür, it yalağından aş

Yer. Sırtüstü yatıp ölse, döndürüp

Çevirir kimsesi yok. Yüzüstü yatıp ölse,

Sırtüstü çevirir kimsesi yok. Büyük

Küçük Kağan Kara'nın koluna girip

Ölüp kalır (Ergun, 2006: 351).

Yukarıdaki Kan Argo Peçelig Kan Mergen destanına ait parçada, Güney Sibirya Türk destanlarında sık rastlanılan bir olay olan, kahramanın yakınlarının yer altına kaçırılması durumu karşımıza çıkmaktadır.

Karısı Kara-Taacı

Dedi ki:

“Yedi kat yer altında

Akçaaağaç kabuğundan davuluyla

Tordoor şamanı

Getirtip şaman töreni yaptırsak

Bir faydası olur mu? Dedi.

Niçin hastalandığını,

niçin bitkin düştüğünü

Söyler mi acaba?

dedi (Naskali, 2015: 165-166).

Yukarıdaki destanda Kara-Kula Kağan’ın karısı Kara-Taacı, kendilerinden öç almak isteyen kağanın varlığından haberdar olmak için yerinde yedi kat altında yaşayan Tordoor şamanı getirttirirler.

Varlığına inanılan ruhlar, tanrılar ve insanlar arasında aracılık yapan din adamlarına şaman adı verilmektedir. Bunlar her türlü hastalığa çare bulmak, hastanın hastalık esnasında ayrılan koruyucu ruhunu geri getirmek, kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinsel törenleri icra etmek, ruhları ait oldukları yere (ölüler âlemine) göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek, fal bakıp gelecekte haber vermek gibi işleri yaparlar (Çoruhlu, 2010: 64). Yukarıdaki destanda da görüldüğü üzere, olayları anlamak için ‘şaman’dan yardım istenmiştir.

İlkel toplumda insanoğlu karşılaştığı sosyal olaylar, çelişkiler, hastalıklar gibi bazı olgu ve olayların sebeplerini anlayamazdı ve bunları anlamak ve kontrol altına almak isteğiyle Animizm düşünceleri etkisiyle kötü ruhları kovalayıp, iyi ruhların yardımına kavuşacağı maksadıyla büyücülük faaliyetleri ortaya çıkmış ve hayatlarını sürdürmede önemli bir unsur haline gelmiştir (Mömin, 2013: 83).

Ködügey-Mergen’i lanetleyip

gitti:

“Dur bak, halkının ayağına, dedi,
Ladin olur dolanırım,
Yurduna ben senin
Bağ olur yüklenirim.
Seni yeraltına çekerim,
Senin gibi pehlivanı ezerim, dedi.
Arzuladığın yeri gider bozarım,
Hedeflediğin yeri gider
... Darmaduman ederim.
Ay Kağan’ın evladını,
Ay gibi güneş gibi güzel kızını
Erlik’in kızının kaçırdığını
Ködügey-Mergen bildi (Naskali, 2015: 222-223).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında Ay Kağan, kızını evlendirmek için yarış düzenler. Bu yarışmaya Erlik’in oğlu Kuvakayçı ve Ködügey-Mergen’de katılır. Yarışmanın üçünü de Ködügey- Mergen kazanır. Yarışı kaybeden Kuvakayçı ve Erlik Bey’in kızı tehditler savurur, Altın-Küskü’yü (Ay Kağan’ın kızı) yer altına kaçıır. Yukarıdaki destanda karşımıza çıkan olay, ele aldığımız destanlarda sıkça rastlanılan bir durumdur.

2.2.3. Erlik

Tanrı olarak Erlik’in adı, Erklig biçimiyle, Orhun ve Yenisey yazıtlarında da geçer. Bu kelime V.V. Rodlov tarafından okunmuş, ancak araştırmacı bu kelimeyi “kudretli” şeklinde çevirmiştir. Eski Türk yazıtlarında Elik’in yer altı dünyasının baş tanrısı olduğu, ilk önce eski Türk yazıtlarının gizemli ve büyümlü anlamlarını tanımlama analizi sırasında A.M. Gabain tarafından ortaya çıkarılmıştır. (Patapov, 2012: 300)

İnsanın ölümünden sonra Erlik, onun ruhunu yanına alır ve alt dünyaya götürür. Yargılamasını yapar ve onu kendi hizmetkârı olarak çalıştırır. Bazen Erlik, bu ruhları insanlara kötülük yapmaları için yeryüzüne gönderir. Ancak, bu şekilde inanışlar, Altaylılarla Teleütlerin sadece bir bölümünde mevcuttur. Kuzey ve Güney Altaylıların büyük bölümünde insanın “ruhu” ölümünden sonra “ölüler dünyası”na, atalarının

topraklarına vb. gibi yerlere gider, fakat asla Erlik'in yanına gitmez. (Patapov, 2012: 301)

Yer altı dünyası aynı zamanda kötü ruhlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu kötü ruhların başkanı Altaylılarda Erlik, Yakutlarda Arsan Dolay'dır. İnsanlara her türlü kötülüğü yapan Erlik, insanlara ve hayvanlara çeşitli hastalıklar göndererek kurban ister. İsteddiği kurban verilmediği takdirde musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhları gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yerin altındaki karanlık dünyasına götürür ve uşak yapar. (Tatlıcan, 2013: 53)

“**Erlik Biy**’in elçileri,

Erlik’e varmaya acele mi etmişsiniz?

Şimdi ona varın

Lâfınızı, sözünüzü söyleyin.(Dilek, 2002: 51)

Er Samır destanının bu parçasında, kahramanın yeraltına yapacağı yolculuk, şüphesiz onun en büyük düşmanı olan Erlik ve kötü ruhlarla vereceği mücadeleye sahne olacaktır. Nitekim “Altaylılarda, insanlar ve hayvanlar için en ağır ve salgın hastalıklar ile korkunç felaketler Erlik’in adıyla bağdaştırılır. (Anohin, 2006: 15)

Şimdi yalnızca yeraltına

Erlik Biy’e gidiyorum” diye

Halka, millete söylemiş diyorlar. (Dilek, 2002: 94)

Er Samır destanının parçadan da anlaşılacağı üzere, kahraman yer altına Erlik Bey ile mücadele etmek için iner.

Kara kayış kamçıyla

Erlik Biy’e vurdu.

Erlik Biy’in sesi

Yerüstüne kadar çıktı,

Çılgınlıklarının her biri

Yeraltına yayıldı.(Dilek, 2002: 100)

Er Samır destanında, Erlik ile savaşmak için yer altına inen kahraman, burada Erlik’e karşı önemli mücadeleler veririr. Destanın bu kısmında da yine bir takım mitolojik unsurlar kullanılmıştır. Bunlardan birisi “kara” kelimesidir.

Genellikle olumsuz anlamlara sahip olan; ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan Tanrılar, karmaşa ortamı, şeytan vb. pek çok şeyi ifade eden kara renk aynı zamanda da şiddet, güç, yoğunluk ve gerçeği vurgulamak için kullanılmıştır. (Tatlıcan, 2013: 125)

Altın Topçu hatunu
Gençlik zamanında
Bir erkek çocuğu doğurmuştu,
O çocuk er olmak üzereyken,
Erlik Biy çalıp götürdü (Dilek, 2002: 112).

Altay destanlarında (Ak Tayçı) sıkça karşılaşılan durumlardan biride şüphesiz Erlik veya kötü ruhlu Tanrıların, kahramanın yeni doğmuş çocuklarını kaçırmalarıdır. Bu parçada da görüldüğü gibi...

Etrafı iyice inceleyip baktı.
Erlik Biy gelmesin diye
Yeraltına inen deliğin ağzını izledi.(Dilek, 2002: 120)

Sibirya Türklerinin destanlarında, kahraman gökyüzü ve yer altına çeşitli şekillerde ulaşır. Yer altına iniş ve oradan çıkış, bütün destanlarda benzerlik gösterse de, gökyüzünden iniş ve oraya çıkış farklı yollarla gerçekleşir. (Dilek, 2010: 47)

Ak Tayçı destanında kahraman; yer altından gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı bir vaziyette, yeryüzü ve yer altı ile bağlantıyı sağlayan giriş-yolunu izlemektedir.

Bahadır Ak Bökö senin baban,
Seni doğuran anan Altın Topçu.
Fakat iki ağabeyini **Erlik** kaçırdı,
Seni de kaçırmazın diye
Sen doğar doğmaz alıp getirdim. (Dilek, 2002: 129)

Destan kahramanının yer altı dünyasıyla mücadelesini anlatan Sibirya Türk destanlarının büyük kısmında kahraman, Erlik'in yeryüzüne kötülük saçan yakınlarıyla savaşı. Erlik'in söz konusu yakınları genellikle onların kızları ve damatlarıdır.

Kahraman, yeryüzünde bu kötülerin üstesinden geldikten sonra yer altına iner. (Dilek, 2010: 52)

Ak Tayçı destanın bu alıntısında da görüldüğü üzere, kahramanın yakınları Erlik tarafında kaçırılarak yer altına hapsedilir.

Yeraltında **Erlik**'in gönderdiği

Yüz kötü kızı dondurdun (Dilek, 2002: 129)

Bu bölümde, Erlik'in yanında yer alan **yüz kötü kız** unsuru da dikkati çeker. Nitekim kötü tabiatlı olan Erlik'in yardımcıları da kendisi gibi kötü tabiatlıdır.

İlk ak sarayda

Temir Kağan'ın kızı var.

O **yeraltının** sefihidir.

Ortadaki gümüş sarayda

Yerüstünden zorla getirilmiş

Yedi gelin var. (Dilek, 2002: 146)

Yukarı karşılaştığımız durum bu bölümde de mevcuttur. Altın Tayçı destanında, “Temiz Kağan'ın kızı ve yedi gelin” Erlik tarafından zorla yer altına indirilmiş ve hapsedilmiştir.

Şamanizm düşüncesinde yedi sayısının önemli olmasının bazı sebepleri vardır. Sibiry'a'da göğün yedi kat olduğu düşüncesi hâkimdir. Altaylı Şamanlar'ın kıyafetlerinin üzerinde yedi tane çingirak asılıdır. Altaylılara göre bu yedi çingirak, gökyüzünde yaşayan Ülgen'in yedi kızını temsil etmektedir. Şamanizm'e inanan Türk boylarının büyük bir çoğunluğunda ölen insanın ruhunun, öldüğü yeri üç ya da yedi gün içinde terk ettiğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Işıklı âlemin hükümdarı Ülgen'in de yedi oğlu, yedi kızı vardır. (Yıldırım, 2011: 1963)

“**Yedi** yer yedi gök bünyâd olmadan,

Ay ile gün yıldız, icâd olmadan,

Dünya dedikleri abâd olmadan,

Kıbledir Muhammed, secdemdir Ali!” (Ögel, 1995:145)

Yukarıdaki şiir örneğinde de olduğu gibi, yedi sayısına Türk destanlarında mahsullerinde sıkça rastlamak mümkündür.

Beş bahadırı yenerek,

Erlik Biy'in hazırladığı

Pehlivanları öldürerek,

Ak Taycı tekrar çıktı.

Bahadırlarına yazı yazdı: (Dilek, 2002: 154)

~~~

“Kirli kötü ayağımla

Altay’a bir daha gelmem”-diye

Paslanıp kırılmaz palasına

Erlik Biy’e el bastırdı. (Dilek, 2002: 165)

Kahraman kendisine ait olan şeyi geri almak ve Erlik’i cezalandırmak için yer altına iner. Sibiry Türk destanlarında kahramanın Erlik’i cezalandırması iki farklı şekilde karşımıza çıkar:

İlkinde Er Samır destanında olduğu gibi kahraman, Erlik’i dövüp bir daha yeryüzüne zarar vermeyeceğine dair yemin ettirerek cezalandırır.

İkincisinde ise, Maaday Kara destanında olduğu gibi kahraman, Erlik’i öldürür. (Dilek, 2010: 52)

Destanın bu parçasında, kahraman ikinci olanı, yani Erlik’e yeryüzüne bir daha zarar vermemesi için yemin ettirerek cezalandırır.

Büyük şeytan Kayrakan

Boğalara silah yükledi,

Sayırsız askerli,

Ayı ve kurtların çektiği kızaklı

Yeraltının **şeytanları**

Yerüstüne çıkmaya zorladılar. (Dilek, 2007a: 347)

Yer altına mensup kötü ilah ya da ruhlar zümresinin başında Şeytan’a karşılık olarak ele alınabilecek Erlik bulunmaktadır. Erlik sözcüğü bazı araştırmacılara göre, kudretli anlamına gelen “erklig” sözcüğünün değişmiş şeklidir ve Altaylılara göre güçlü kuvvetli demektir. (Çoruhlu, 2010: 53)

Görüldüğü üzere Şeytan, Altaylılar da Erlik’e denk gelmektedir. Kurt; Türklerde bir totemken Hun devrinde ata kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Kurtla

ilgili olarak zamanla gelişen hayvan- ata kavramı devlet, hükümdarlık ve bunların simgesi de olmuş; gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır.

Kurdun Türk kozmolojisinde gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın ve buna bağlı unsurların simgesi olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan kozmolojik unsurlara bağlı olarak, gök kurt ya da bozkurt nitelermelerinin yanında, ak kurt ya da al kurt, kara kurt ibarelerine de rastlanmaktadır. (Çoruhlu, 2010: 156) Fakat Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında kurt, Erlik'in (Şeytan) yardımcı unsuru konumundadır.

Yedi kat yerin altına
İnince dönemeyesin!
Erlik Biy'in kapısından
Tekrar çıkamayasın!
İki canavara rastlamadan,
Halkına kavuşamayasın!
Ada **Erlik**'e rastlamadan,
Altay'ına tekrar dönemeyesin!
Bunları yapamazsan, (Dilek, 2007a: 358).

Yukarıdaki Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında kahraman, kendisine verilen görevi yerine getirmemezse beddualara maruz kalacaktır. Görüldüğü üzere yapılan bedduaların tamamı yer altı ve ona ait olumsuz niteliklerle doludur. Bunlar; Erlik, iki canavar, yerin yedi kat altı (cehennem).

Düşmanlık isteyen savaşçı değilim,
Yoksul, garipten büyümüş,
Yolunu arayan biriyim.
Erlik-biy çağırdı dedi.
Nasıl gitmezim,
Gidiyorum diye,
Erkin-Koo cevap verdi. (Dilek, 2007b: 150).

Ölöstöy destanının bu parçasında, Erlik yeryüzünde hayat süren Erkin-Koo'yu yanına çağırır.

Yer altındaki **altmış Erlik**,

Altı basamak çıkıp gelip,
Şaşkınlıkla başlarını sallıyorlar:

“Ot başı Sapsarı at

Neyin acısına koşuyor ki?” (İlgın, 2008: 129)

Kara Kuzgun destanında, “Altın Saraçı ve Ot başı Sapsarı at”ın düşmanla mücadele için yola koyulduğu sırada **altmış Erlik**’in onu hayretle seyredilişi tasvir edilmektedir.

“**Erlik** Lovun kağanın otağının arkasında

Göz yetmez hırçın deniz gibi göl vardır.

O gölden kılıktan kılığa girip,

Yüzüp geçmezsen

Erlik- Lovun kağan seni öldürür” diye

Nasihat vermiş.

Gerçekten otağının arkasında

Göz yetmez hırçın deniz gibi gök varmış.

Han-Buuday o göle çaptırıp gelip

Güzel boyunlu ördeğe dönüşüp

Yüzüp geçmeye başlamış.

Erlik-Lovun kağan otağından çıkıp

“Şurada yüzen güzel boyunlu ördek,

Bizim âlemin ördeği değil,

Aydınlıklar âleminin ördeğidir” diye bağırılmış.

Han-Buuday:

“İşte şimdi tanıdı” diyerek

Güzel boyunlu güzel sunaya dönüşüp

Geçmeye devam etmiş.

Erlik-Lovun kağan yine:

“ Bizim âlemin güzel sunası değil,

Aydınlık âlemin güzel sunasıdır bu” diye bağırılmış.

Han-Buuday giderken

“İşte şimdi tanıdı! Diyerek

Kaz olup kalmış (Ergun, 2004: 235-236).

Yukarıdaki Alday-Buuçu destanında, kahramanın imtihan için yer altına inişi ve yer altının hâkimi “erlik” ile karşılaştığını görüyoruz. Bu karşılaşma esnasında erlik’e yakalanmamak için sürekli “don” değiştirmesi dikkat çekicidir. Zira kahraman sırasıyla; güzel boyunlu ördek, güzel boyunlu suna, kaz, sarı ala kuğu, su köpüğüne dönüşmüştür.

Şekil değiştirmeyeyle ilgili bilinen en yaygın örnek Hacı Bektaş-ı Veli’ye aittir. Bektaşî şairlerinin şiirlerinde bir mazmun olarak kullanılan ve Velâyet-nâme’de de yer alan bu huşu kısaca şöyledir: Rum erenleri Hacı Bektaş’ı Anadolu’ya sokmak istemezler. 57.000 Rum eri velayet kanatlarını açıp, ta arşa değin yolu bağlarlar. Hacı Bektaş ma’na âleminde velâyetle sıçrayıp arşın tavanına erişir ve bir gökçe güvercin şeklinde kanat vurup Sulucakarahöyük’te bir taş üzerine konar. Velâyet-nâmenin bir başka yerinde Ahmed-i Yesevi’nin manevi evladı olarak gösterilen Kudbüddin Haydar’ı zindandan kurtarmak için Hacı Bektaş’ın şahin donuna girdiği, Ahmed-i Yesevi ve baş halifelerinin turna donuna girip uçtukları, Hacı Bektaş-ı Veli’nin ıbrıktarı ve baş halifelerinden Sarı İsmail’in şahin donuna büründüğü, Beyazıd-ı Bistâminin Anadolu’daki ulu halifelerinden biri olarak gösterilen Baba Resul’ün bir yerde geyik bir yerde de güvercin donuna girdiği ve Ahi Evran’ın da yılan donuna girdiği anlatılmaktadır. (Aslan, 2004: 38-39)

Han-Buuday bir gece uyurken,
Uyandığında, yanında yatan
Güzel sultan karısı yokmuş.
“Benim karıma ne oldu böyle? Deyip
Yüz samur derisinden yorganını
Başından aşırıp büzülüp
Düşünüvermiş.
Öyle düşünürken
Bir zamanlar **Erlık-Lovun** kağan
Sövüp sayıp kalmıştı.
O yaratık, karısını alıp gitmiş,
Gibi gelmiş ona (Ergun, 2004: 276).

Yer altının hâkimi konumunda olan Erlık kötülüğü temsil etmektedir. Alday-Buuçu destanının bu parçasında Han-Buuday’ın eşi, Erlık-Lovun tarafından

kaçırılmıştır. Han-Buuday eşini kurtarmak için Erlik-Lovun'un memleketine doğru yola çıkmıştır.

Boktu-Kiriş'in kızdığı yüzünden belli,

Öfkelendiği yüzünden belli

Koşup girip gelmiş.

Gözüne bakmanın imkânı yok

Erlik'in kara yüzünü

Takınmış da girip gelmiş.

Üç kağan da:

“Yukarı oturup rahatlayın

Et yiyin, çay için” demişler. (Ergun, 2004: 405)

Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında, Boktu-Kiriş'in sinirli hali, Erlik ve kara renkleriyle bağlantılı verilmiştir. Bu durum Erlik ve kara renginin olumsuz özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Dümdüz ön tarafa

Koşturup gidivermiş.

Bir teptiğinde

Bir aylık yeri geçip,

Erlik'in kızıl sırtının üstüne

Çıkıp gelip öteye baksa ki,

Karanlık bir âlem imiş.

Han Şilgisinden sormuş

“Şu yurt neresidir?

“Çinge Kara Hem denilen yerdir”

“Ongar Kara Hem denilen yerdir.

İki nehir bitişiğindeki,

Erlik'in ulu yalçın kayası odur” diye

Atı söylemiş. (Ergun, 2005: 208-209).

Türk halk kültüründe kötü ruhlar veya sihirli güçler olarak bilinen ve geçmiş çok eskilere dayanan ‘kara iyeler’ diye bir güç vardır. Kara iyeler, adı üstünde kişiyi “kötülüklerle baş başa bırakan” güçlerden kabul edilir. Söz konusu güçlere olan inanç, Orta Asya'nın Türk kültürlü halklarından Anadolu ve Balkan Türklerine kadar geniş bir

alana yayılmıştır ve günümüze dek varlığını koruyan bir değerdir. Kötü ruhlardan kabul edilen iyelerin başında *Erlik* ve onun zümresinden sayılan *Alkarısı* ile *Karabasan* gelir. Bahsi geçen kara iyeler günümüzde özellikle Anadolu’da daha farklı isimlerle anıldığı gibi İslamiyet’in etkisiyle yerlerini zaman içerisinde “cin” kavramına bıraktıkları da gözlenmiştir. (Ozan, 2017: 63).

Kahramanın yer altındaki en önemli yardımcısı ve yol göstericisi Han Şilgi atıdır.

Yüz sekiz kadınlı Şan-Haan
Tanaa-Herel’in davet edip getirdiği
Altın kraliçe kadını
Hile, oyunla almayı düşünüp,
Tanaa-Herel’i yanına çağırıp getirtip,
-Şeytan dünyasında **Erlik-Lovun** hana
Çaylak kuşu derisinden gocuğumu,
Kara kuzu postundan yelegimi,
Üzerinde rütbeli kara samurdan şapkamı vermiştim.
Benim verdiklerimin karşılığında
Hiçbir şey vermemişti.
Onu alıp getir, deyip,
Gidecek misin, gitmeyecek misin? Diye
Küçümseyerek sormuş (Arıkoğlu, 2007b: 263).

Yukarıdaki Tanaa-Herel destanında Şan-Haan, Tanaa-Herel’in kadını hile ile almak için yanına çağırır ve yer altına inip orada Erlik’le mücadele etmesini ister.

Yanlarına varıp, kara kalın kamçısını
göğe kaldırdı, ak bit ile kara biti
nişanlayıp vuruverdi. Kamçının
şakırtısı **Erlik Kağan** (yer dibi)’dan
geçti, güneşli dünyada yankılandı.
Dokuz köşeli altın okun fırlaması gibi
duyuldu. Ak bozkırın içinde, göz gözü
göremez kara duman bürüyüp
kalıverdi (Ergun, 2006: 186).

Yukarıdaki Ak Kan destanında yer alan Aba Kulak adlı kahraman, kara kalın kamçısı ile biri ak diğeri kara olmak üzere iki biti vurmuştur. Kamçının şakırtısının yer altına (Erlik’ın mekânına) kadar ulaşması dikkat çeken bir unsurdur. Nitekim destanın devamında bu iki bit, iki kıza dönüşüp kahramana zarar vermek isteyeceklerdir.

Altın Arığ kız kardeşim, kayboldu,

Yedi yıl aradım, “demiş.

“Altın Arığ’ı bulamadım,

Sen hiç gördün mü, ak kızıl at?”

Baştan at: “Bilmiyorum.” demiş.

Israr edince, söyler:

“Yedi kat yer altında

Yedi Erlik Kağan yerinde,

Kıs Alp’ın toyladığı yerde

“Gördüm.” demiş ak kızıl at.

“Orada senin kız kardeşin”

Üç yiğit oğlan yetişti

“Adın nedir?” demiş.

“Yedi kulaç kızıl doru atlı,

Altın Periste Kağan’ım.” (Ergun, 2006: 222-223).

Yukarıdaki Altın Ergek destanında Altın Periste Kağan, kız kardeşini aramak için yolculuğa çıkar ve bu esnada ak kızıl at ile karşılaşır. Ak kızıl at, kahramana kız kardeşinin yerin yedi at altında, Erlik Kağan’ın mekânında olduğunu söyler. Güney Sibiry Türk destanlarında bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Kahramanın yakınları çoğunlukla yer altına kaçırılır ve burada tutsak edilir.

Atlar atı atlısınız,

Yiğitler yiğidi yiğitlersiniz,

Alttaki yedi erlik kağanın çocuğu,

Torulvasta (Yılmaz) Ton Molotla,

Çarılvesta (Yıkılmaz) Çaş Molot

Doğmuş.

Yedi Erlik Kağan söylenmedik söz

Söyledi:

“Vuruşmayanla vuruşmayın,
Saldırmayanla atışmayın” deyip,
Yılmaz Ton Molot,
Yıkılmaz Çaş Molot dediler:
“Hey, baba yer üstünde,
Yer altında bir kağan,
Bir bey de olsun,
Bizimle tutup vuruşacak,
Ak dünyada cesur alp yok (Ergun, 2006: 284).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında, Yedi Erlik Kağan’ın çocukları; Yılmaz Ton Molot ve Yıkılmaz Çaş Molot, dokuz yaratıcının düzenlediği yarışmada Altın Sırık ve Altın Şappa ile mücadele ederler.

Yeryüzünü kuşatıp,
Yetmiş kağanı esir aldı,
Altay’ı kuşatıp,
(Maaday Kara’nın) halkını
yakalayıp aldı.

Kara-Kula Kağan
Yedi kat yeraltından
Erlik Bey’in sevgili kara kızı
Abram-Moos Kara-Taş isimli bu kızı
Ayı puslu o yerden
Aylı güneşli Altay’a
Alıp getirdi (Naskali, 2015: 48).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında Kara-Kula Kağan’ın, Erlik Bey’in kızı olan Abram-Moos Kara-Taş isimli kişi ile evlenmesi dikkat çeken bir durumdur.

Ak renkli ak at diye
Bahadır delikanlının görmüş
olduğu şey
Meğer ağustos böceği dedikleri
böcek imiş.
Rahvan at diye gördüğü

Zehir sarısı yılanlar imiş.

Yetmiş arşın boyundaki yılanı

Güzel bir rahvan ata

Dönüştürüp onu bindirtmişti (Naskali, 2015: 183).

Maaday Kara destanında Erlik Bey'in kızı, atı yılanı dönüştürmüştür. Çeşitli ülkelerin mitolojilerinde yılan ölümsüzlüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı ve kötülüğü sembolize eder. Yılan yer altı dünyasına ait kabul edilir. Şaman dualarında Erlik tavsif edilirken elinde kara yilandan bir kamçısı olduğundan bahsedilmektedir (Küçükbasmacı, 2017: 199-201).

Erlik Bey'in yerine doğru

Yol alırken

Erlik Bey'in halkı,

Kurbağa kılıklı bahadırlar,

Domuz şekilli ziyankârlar

Ködüгей-Mergen'i görünce

Hepsi şaşırdılar (Naskali, 2015: 247).

Yukarıdaki parçada kahraman Ködüгей-Mergen, Erlik Bey'den intikam almak için yer altına iner. Buradaki bahadırlar, domuz ve kurbağa suretindedirler. Türkler başlangıçtan beri domuz yemiyor ve geleneklerinde de bu hayvan iyi bir yer tutmuyordu. Domuz kötü ruhları çağrıştıran bir hayvan olarak sembolize edilmiş ve İslamiyet'ten sonra da bu devam etmiştir (Çatalbaş, 2011: 54). Bu nedenle domuzun yer altı ile ilişkilendirilmesi doğal bir durumdur.

2.2.4. Erlik'in Yardımcıları

Bilindiği “yer altının ruhları, yardımcı tanrıları, yaratıkları, şeytanları ve halkı vardır.” (Yıldırım, 2011: 1961) Yer altında yer alan Erlik ve onun yardımcıları kötülüğün sembolü konumundadır. Bu yardımcıların bir kısmını Nilüfer Yıldırım şu şekilde derlemiştir: “Kara Bökö, Erkin Ko, Celbis Sokor, Ceeken Küren”. (Yıldırım, 2011: 1961).

Yeraltında yaşayan

Ceeken, Küren, ata binen

Celbis Sokor kağan

Kız kardeşini esir alıp kaçırdı. (Dilek, 2002: 187)

Yukarıda verilen Kökin Erkey destan örneğinde geçen kahramanların ve yaratıkların ortak özelliği kötü huylu ve kötü düşünceli olmalarıdır. Çünkü yer altı, kötülerin diyarıdır. Yer altında bulunanlar yer üstünde bulunan insanları kaçırlar, korkuturlar, onlara işkence yaparlar. Orta dünyada bulunan kahramanlar da savaşmak için çoğu zaman yeraltına inerler, orada hüküm süren, yeryüzünün insanlarını esir alan uğursuz yaratıkları mağlup ederler. (Yıldırım, 2011: 1961).

Yeraltı ülkesinde **Celbis Sokor**'un

Canını alan Demir Çookır

Babasız kalan bizlere

Yardımlarını ulaştıran Demir Çookır (Dilek, 2002: 198).

Kökin Erkey destanının bu parçasında kahraman, Erlik'e yardımcı olan Celbis Sokor'u öldürerek cezalandırır. Yer altına hapsedilen yardıma muhtaç kişileri kurtarır.

Gözü kanlı Kan Taacı bey

Yeraltındaki **Erlik biy**'in

Tek yeğenidir, dedi. (Dilek, 2007b: 56)

~

Kırmızı kanı yok ki aksın, dedi.

Nefesi yok ki kesilip ölsün, dedi.

Midesi çelikten yaratılmış,

Boğazı onun taştan yaratılmış.

Yaşlanacak yaşı yok,

Kesilip ölecek nefesi yok,

İnsan başını tabak yapmış,

İnsan kemiğini baston yapmış,

Sayırsız insanın kanını içmiş,

Kovalar dolusu terini içmiş (Dilek, 2007b: 56).

Erke-Koo destanının bu kısmında ise Erlik'e ait olağanüstü özellikler verilmiştir. Metnin bu bölümünde adeta Erlik ölümsüzleştirilmiştir. “Kanı yok, nefesi yok, midesi çelikten, boğazı taştan” gibi benzetmeler bunu destekler. Yine “insan başını tabak yapması, sayısız insan kanı içmesi” Erlik'in kötü tabiatına ait özelliklerdir.

Kötü düşünceli mel'un

Âh, beni kandırdın diye,
Erkin-Koo inanmadığını söyledi.
“ Baksana, baksana, delikanlı
Bir başı at şekilli,
Bir başı insan şekilli, diye,
Erlik-biy kendini haklı çıkarmaya çalıştı. (Dilek, 2007b: 158)

Yukarıdaki Ölöştöy destanında, Erlik’e ait yardımcı unsur, kılık değiştirerek hem insan görünümünde hem de at görünümünde karşımıza çıkmaktadır.

Ermen-Çeçen şöyle konuştu:
“Erlik-biy’in yerinde
Gizli bölgesinde
Kara Moomo adlı örümcek var,
Dokuz kollu, yedi gözlüdür.
Üç yıldır halat dokuyor,
Yedi yıl boyunca kopmaz.
Böyle sihirli bir halat
Bu günlerde bitmek üzere,
Onu alıp getir.
Sana eş bulurum,
Evli barklı yaparım.” (Dilek, 2007b: 213).

Yedi sayısı İslami inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkar. Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. Bakara Suresi 29. ve Mû’minûn Suresi 17. Ayette Allah’ın göğü yedi kat yarattığı belirtilir. Hac’da Kâbe yedi kez tavaf edilir. Safa ile Merve arasında yedi şart uygulanır, yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır. Tasavvufta bedenin ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktasından söz edilir. Ayrıca dünyayı çevreleyen dokuz felekten yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Tasavvufta yedi çeşit nefisten söz edilmiştir. Kuzey yarım küredeki Süreyya (Ülker ya da Pervin) yıldız kümesi yedi yıldızdan meydana gelmiştir. (Çoruhlu, 2010: 223).

Ölöstöy destanında, kahramanın evlenebilmesi için ilk olarak verilen vazifeyi yerine getirmesi gerekmektedir. Bu görev ise Erlik'in yardımcı olan "Kara Moomo"dur. Bu yardımcı unsur aynı zamanda olağanüstü güçlerle donatılmıştır.

Hesapsız Ay Huucın

Devam ederek:

"Korkusuzu emlesem,

Ağabey kişi, karın olur,

Güzel karıların

Üç yengem var.

Hiç yok.

Görünmeyenden bir tane alırsanız,

Başı iki olur.

Dilden başka dili oluruz,

Anasına benzeyip doğanlar

İki başlı olurlar,

Evin içinde yürürken

Güzel olur bakmaya." (Arıkoğlu, 2007a: 593).

Erlik'e ait olan yardımcı unsur, Ay Huucın destanında farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kahraman, burada Erlik'e ait olan yardımcı unsuru kendisine eş yapmak istenmiştir. Şu ana kadar yaptığımız çalışmada geneli itibariyle bu durumun tam tersi söz konusu olmuştur.

Yedi ağızlı yerin bacasına

Kadar koştı ak kır at.

Kötü ruhlar onu görüp,

Kızılçık ağacının arasından oflayıp

Kayalıklara doğru koşmaktalar. (Yılmaz, 2013: 3).

Altın Taycı destanının bu parçasında kahraman ait olan "ak kır at" yer altına inmek için, geçiş yeri olan "yedi ağızlı yerin bacası"na yönelir. Bu durumu gören Erlik'e ait yardımcı "kötü ruhlar" (yardımcı unsurlar) rahatsızlık duyarlar.

"Anamın ayağını hanginiz yedi,

Alçaklar, söyleyin" diye

Kara yeri inletip bağırır.

Yakın olan **börü**:

“Biz yemedik,

Arkamızdaki börü yedi” diye cevaplamış.

Arkadan gelen börüyü

Şahin çevikliğiyle

Kartal dalmasıyla koşa koşa

Diri tutup yakalamış (Ergun, 2004: 320).

Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında kötü yaradılışlı olan börü, kahramanın annesini kaçırmıştır. Kahraman bu durumu öğrenir ve kötü yaradılışlı börüyü cezalandırır. Türk destan geleneğinde kutsallığı ve kahramana yol göstericiliğiyle bilinen börü (kurt) bu destan parçasında kötü ruhlu bir yapıya sahiptir.

“Peki, siz hangi yurdun,

Hangi kağanın halkına

Ait kişisiniz” diye

Ulug-Haan işte şimdi gelip sormuş.

“Alt âlemin

Heybetli, dumanlı Bora taygasının eteğinde

Moruy-Kara-Hem’in sahibi

Bora-Şokar atlı Boktu-Kiriş deneni

Ben olurum” diye

Cevaplamış. (Ergun, 2004: 374).

Moruy-Kara-Hem yeraltının hâkimi konumunda olan tanrıdır.

Kara bozkırı aşağıya doğru oynayıp

Peşrevleyip inerken

Yer iyesi Çelbigе kuğu iblis

İşte bu kayıp koşturup

Gelirmiş.

Yer iyesi Çelbigе kuğu iblis

Boktu-Kiriş’i gelip kavramaz mı.

Boktu-Kiriş şahin çevikliğiyle
Kartal kuşun hızıyla
Kurtuluverip (Ergun, 2004: 397).

Yukarıdaki Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında, yer altının hâkimi konumunda olan Erlik'in yardımcısı, yer iyesi Çelbige kuğu iblis'in Boktu-Kiriş ile verdikleri mücadele anlatılır.

Ulug-Ege Haan söylemiş.
Boktu-Kiriş de iblisin içinde
Tekmelenmeye başlamış.
Yer iyesi **Çelbige kuğu iblis** de:
“Karnım ne kadar da ağrıyor,
Nedir bunun anlamı?” demiş...
“ Öldüreceksen çabuk öldür,
Yakacaksan çabuk yak,
Kişiye ızdırap çektirme, adı” demiş iblis.
İçini karnını kesip yarıncı
Onun içinden dünyanın hayvanı çıkmış,
Malı da kişisi de çıkmış.
Önceden yutulan kişileri gördüğünde
Başları kel olup kalmış.
Sonradan yutulan kişileri gördüğünde
Saçlı başlı imiş. (Ergun, 2004: 398)

Kötü yaratılışlı Çelbige kuğu iblis, Boktu-Kiriş ve onunla birlikte birçok hayvanı yutmuştur. Ulug-Ege Haan bunları kurtarır ve sonradan kendisine tuzak kuran Çelbige kuğu iblisin planlarını bozar. İblis, Türk İslam inanç sistemine göre kötülüğün, fenalığın temsilcisidir. Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında da kötülükleriyle ön plana çıkmıştır.

Tevene-Möge:
“Alt dünyanın iki ayaklı “kogamayı”
Benim hayatıma sen mi yiteceksin?” deyip
Yatarmış.
“Deer-Haan atam, nereye bakıyorsun?
Alt dünyanın iki ayaklı “**kogamay**”ına

Beni salıp verecek misin? Diye
Bağırmış.
Gökyüzünün dibinden
Ağır kara bulut çıkıverip
Üç renkli gökkuşağı
Arkasından çıkıvermez mi.
Deer-Haan çelik rüzgâr oku ile
Şimşek çakıvermiş.
Kaşla göz arasında
Boktu-Kiriş üç yıllık yere
Koşuverince
Dirseği baldırı kırık
Tevene-Möge oğlunu
Deer-Haan yanıklılışla çakıvermiş. (Ergun, 2004: 405)

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında, Tevene-Möge adlı kahraman, yerlatına ait “kogamay”ı cezalandırması için Deer-Haan’dan şimşek çaktırmasını ister ve bu isteği yerine getirilir.

Kakpagalday Sayın Ool buna:
“Senin kardeşin şeytan ağrısından hastalanmış,
Ruh hastalığından hastalanmış.
Törünün başındaki
Kahverengi sandık içinde,
Şeytan-İblis var” diyerek
Uzaklaşmış. (Ergun, 2005: 181)

Yukarıdaki Han-Şilgi Attıg Han-Hüllük destanında, kahramanın kardeşinin hastalanmasının nedeni İblis’tir. Destanlarda karşımıza çıkan bu tip kötülüklerin temsilcisi olarak bilinir. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, kahramanın yer altında mücadele verdiği unsurların başında iblis gelir.

Bahadırların mücadele etikleri sihirli “şülbü”lere, “Arzılan-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge”de rastlamaktayız. Destanda, Çeçen-Kara Möge’yi huzuruna çağıran Dalay Baybın Han, ondan demir ağızlı kara mağarada yaşayan üç iblisle savaşmasını ve onları yok etmesini ister. Bahadır, ertesi gün yola çıkar, üç iblisten ikisini öldürür, diğerini

altın başlı ördek olup göğe uçup gider. Olayın üzerinden çok geçmeden ineklerin arasından bir kel kara buzağı doğar. Narın-Dangına, düşünde vaktiyle ördeğe dönüşen iblisin obasına kel kara buzağı olarak dünyaya geldiğini görür. (Ergun, 2005: 75).

Yaşlı kara nine de:

“Nasıl olur da hastalanıp,

Ağrıyıp duran oğlanmış,

Falina baksana kızım” demiş.

Sefil sarı kadıncağız,

Fala bakıp:

“Şogjaan Mergen kardeşi,

Hoş otağın içinde,

Sapasağlam oturan biridir.

Ulu ak otağın törünün başındaki,

Kahverengi sandık içinde,

Şeytan, İblis var demektir”

Diye söylemiş.

Han Hülük düşünüp taşınıp:

“Bitli-kurtlu karı,

Yalan söylüyor herhalde,

Şeytan, İblis nasıl girer oraya” diye,

Oturup düşünmüş.

Ulu kara nine de:

“Üç taylık Sagaan İngil denilen,

Dünyanın dört devlerinin

Biri olan düşman canavardır.

Kendisine rast gelersen,

Ölüp kalırsın, (Ergun, 2005: 188).

Türk mitolojisinde yer alan Erlik dışında şeytan, cin vb. tasavvurlar eski Türk dinsel inanışları, Budizm, Maniheizm gibi dinlerin etkileriyle şekillenmiştir. Kötü ruhlara Altaylarda kara neme, Yakutlardaysa abası denir. Bazen bunlara çoğunlukla Uygurca da yekler de denilir. Bu sözcük Uygurca’da aynı zamanda şeytan sözcüğünün de karşılığıdır. Türk İslam kültüründe cinler-şeytanlar, kötü yaratıklar temelde eski

Türk, Hint, İran mitolojileri ve inanışlarıyla bunların bir karmasından oluşur. (Çoruhlu, 2010: 56-57).

Kahramanın macerası esnasında geçtiği güzergâh boyunca rastlayıp yardım aldığı başka olağan kişilerde vardır. Aşılan diyarlar boyunca kahraman özellikle coğrafi bir engeli aşmak, gideceği yolu seçmek veya yolda karşılaşılabileceği tehlikelerle ilgili çeşitli kişilerden bilgi edinir. Bu kişiler genellikle güngörmüş yaşlı kadın ya da erkektir. Dede ve nine olarak nitelendirilen bu tipler kahramana, geçeceği yol tehlikeli ise öncelikle evine geri dönmesi için öğüt verirler. Kahramanın kararlı tutumu karşısında ona karşılaşıacağı zorlukları nasıl bertaraf edebileceği hakkında açıklamalarda bulunurlar (Düzgün, 2012: 39).

Türk destanlarında kadın, bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük desteğidir. Yetiyecek çocukların terbiyesinde en büyük etken “ana” olduğu için Türkler, kadına büyük değer vermişlerdir. Yaratılış Destanı’nda, Ak Ana dünyayı yaratması için Tanrı’ya fikir ve ilham verir. Oğuz Kağan’ın anası Ay Kağan da kutsal bir kişidir; Oğuz Kağan’ın evlendiği kadınlardan ilki ışıktan, ikincisi ağaçtan doğmuşlardır (Altun, 2015: 91).

Yukarıdaki Han-Şilgi Attıg Han-Hüllük destanında ise kahramana yol gösteren kişi, yaşlı kara nine olarak göze çarpmaktadır.

Çeçen Kara bahadır,
Dalay Baydın kağanın otağında,
...Ağırlanırken kağan buna:
“Hey, halkımın-kavmimin içinde,
Ünlü erler eri olarak,
Doğan kişisin.
Bu Şil Tayga ile Şilen Tayga üstünde,
Demir ağızlı kara mağarada,
Üç iblis ortaya çıkalı,
Üç yıl oldu.
Onlar bu zamana kalırsa,
Çok tehlikelidir.
Onlar ile savaşmaz ise,

Olmaz, oğlum” diye bunu söylemiş (Ergun, 2005: 324-325)

Erlik, Türk destanlarında kahramanın en büyük düşmanı olarak bilinir. Bu düşmanlığı bazen yardımcı unsurlarla gerçekleştirir. Yukarıdaki destanda, kahramanın obasını yağmalayan üç iblis karşımıza çıkar. Kötülüğü temsil eden bu varlıklar, Arzılan Bora Attığı Çeçen Kara Möge destanının ilerleyen kısımlarında kahraman (Çeçen Kara) tarafından cezalandırılacaktır.

Narın Dangına iyice
Düşleyip ertesi gün,
Çeçen Kara bahadıra söylemiş:
“Bizim bu sevgili buzağımız,
Eski **iblis** odur.
Onu fark ettirmeden,
Savaşmazsak olmaz.” (Ergun, 2005: 327)

Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserinde (G303.3.3.) numarası altında yer alan hayvan kılığına giren şeytan motifi evrensel olarak yaygındır ve hemen her kültürde bu motifle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, Türk halk inançlarında şeytanın insan kılığından sonra en çok görüldüğü şekil hayvan kılığıdır. Türk halk kültüründe, şeytan yukarıda da işaret edildiği gibi melek olarak düşünülen koyun hariç hemen her hayvanın kılığına girebilmektedir (Çobanoğlu, 2019: 276). Burada iblisin girdiği kılık, buzağı olarak karşımız çıkar.

Yukarıdaki Arzılan Bora Attığı Çeçen Kara Möge destanının bir önceki kısmında, Çeçen Kara tarafından cezalandırılmak üzere olan iblis, altın başlı ördek kılığına girerek üst âleme kaçar. Yukarıdaki parçada ise, iblis buzağı kılığına girerek tekrar kahramanın yanına sokulur. Narın Dangına tarafından tespit edilen bu durumu Çeçen Kara öğrenince tekrar iblisi cezalandırmak ister. Destanın ilerleyen kısımlarında Çeçen Kara bahadır, iblis tarafından öldürülür.

-Ülke-vatanı olan kişi
Evine döneceksin galiba,
Giderken de, eşini alıp,
Gideceksin tabii, oğlum.
Öyleyse, alt dünyada

Adıgır-Kara-Mangıs varmış.

Zamanı (dünyayı) iyileştirmek için,

Onu gidip yenip gel, oğlum,

O mangıs yer içinde kişi siniriyle

Bağlanmış yatar,

O sinir kopacak olursa, dünyayı

Yerle bir edecektir, diye söylemiş.

...

Toolay-Çeçen kraliçe:

-Babamın niyeti kötüdür,

Seni öldürmek için oraya göndermiştir (Arıkoğlu, 2007b: 329-331).

Yukarıdaki Ton-Aralçın Haan destanında, Kurbustu-Han kızını Ton-Aralçın Haan'a vermek istemez. Bunu açık bir şekilde dile getirmeyen Kurbustu-Han, Ton-Aralçın Haan'dan yer altına inerek orada dünya için tehlike unsuru olan Adıgır-Kara-Mangıs'ı yenip gelmesini ister. Adıgır-Kara-Mangıs denilen kişi yer altına ait kötülüğü temsil eden bir varlıktır. Bu bağlamda Erlik'in yardımcıları arasında gösterilebilir.

Ton-Aralçın Haan,

Sabahın tan atan erken vaktinde

Alt dünyaya kızılık indirerek,

Onun üstünden

Aşağıya inmiş.

Ton-Aralçın Haan alt dünyaya gelince,

Hüler-Mangıs'ı bulamamış,

Bir yerde ararken

Yüz ihtiyar kadın fısıldaşıp,

Gidiyorlarmış.

Yüz ihtiyar kadınla görüşerek,

Ton-Aralçın Haan:

-Nereye gidiyorsunuz, ihtiyar kadınlar? diye

Sormuş.

İhtiyar kadınlardan biri:

Yüz kişi karacığeri bulmaya gidiyoruz, demiş.

Ton-Aralçın Haan:

-Yüz kişi karacığerini

Ne yapacaksınız? diye sormuş.

İhtiyar kadınlardan bir diğeri:

-Hüler Mangıs’a vereceğiz- demiş (Arıkoğlu, 2007b: 337-339).

Yukarıdaki Ton-Aralçın Haan destanında, Ton-Aralçın Haan kaynatası tarafından görevlendirilerek yer altına iner. Kurbustu-Han kızını vermek için Ton-Aralçın Haan’a Hüler-Mangıs’ı yenme şartını koşar. Yukarıdaki parçada yer alan Hüler-Mangıs, bir önceki kısımda yer alan Adıgır-Kara-Mangıs’ın akrabasıdır. Hüler-Mangıs, yukarıda da görüldüğü üzere ihtiyar kadınlara zulmeden bir varlıktır.

Erlık-Lovun han arkasını dönüp,

Masasının üzerine baktığında,

Hem dokuz cevheri,

Hem de yumuşak kızıl şeyini bulamamış:

Tanaa-Herel her şeyimizi götürdü,

Koyun başlı, inek başlı,

At başlı, şeytanlar, elçiler! diye

Bağırınca,

Deminki şeytanları Tanaa-Herel’in

Peşine düşmüşler. (Arıkoğlu, 2007b: 279).

Erlık, yer altında yalnız değildir. Kötülüğü temsil eden, Erliğe yardımcı olan bazı unsurlar, ele aldığımız destanlarda önemli bir yere sahiptir. Yukarıdaki destanda Erlık-Lovun, Tanaa-Herel’i cezalandırmak için yardımcıları; koyun başlı, inek başlı, at başlı, şeytan ve elçilerini görevlendirmiştir.

Koyun, Gök Tanrı’ya sunulan kurbanlar arasında olmuştur. Günümüz şamanist topluluklarından Beltirler, gök için düzenledikleri törenlerde beyaz koyun kurban etmişlerdir (Tansü, 2015: 11). Türk inanç sisteminde, gökyüzü ile ilişkilendirilen ‘koyun’, Tanaa-Herel destanında yer altına ait bir unsur olarak karşımıza çıkar.

“Hey, yiğit Altın Kağan’ım,

Alt dünyanın yeraltının,

Kara iblisine, ulu ruhunu,
Yiğit ruhunu nasıl bastırırsın?
Arıyıp kalan gücünü,
Toplayıp neden vurmuyorsun?” (Ergun, 2006: 235).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında, Erlik’in yardımcısı olan Kara iblis ve Altın Kağan kahramanın mücadelesi anlatılmaktadır.

Ben de Kağan Sulazı’nın diyarına
Giderim.
Alt dünyanın alpini bırakmadan,
Ben hepsini yukarı sürdüm”,
Demiş,
“Şimdi, alt dünyanın yiğidinin
Hepsi,
Kırk aşılı kağan tayganın dibine
Gelir.
Ben çatal başlı, kara kamçılı
İnce suratlı Kıl Şimeldey,
Küçük kardeşim var.
Ona şöyle görev verdim:
“Bir **iblis** kalmasın” diye
Kurnaz olanları saklanır,
Taş arkasına girip.
Çukurlara girip yatarlar (Ergun, 2006: 251).

Altın Sırık adlı kahraman, yer altında insanlara zulmeden ve onlara kötülük yapan Altın Sulazı’nın mekânına gider. Kahramanın amacı, yer altında Erlik’ e yardım eden ve onun kötülüklerinin simgesi olan diğer varlıkları cezalandırmaktır.

Erlik Bey’in elçileri,
Yeraltının bahadırları,
Soysuz bu korkusuz yiğitler,
At öldürmeye alışkın alçaklar,
Er öldürmeye yatkın yatkın reziller.
Doksan dokuz at öldürmüşler,

Beni de öldürseler, yüz olacak,

Dedi (Naskali, 2015: 109).

Yukarıda yer verilen Maaday Kara destanında, olumsuz vasıflar yüklenen Erlik'in yardımcıları kahramanın atını öldürmek istemektedirler.

2.2.5. Fare

Fare pek çok kültürde düzenbazlık ve muhtemelen yeraltında açtığı tünellerin de etkisiyle öteki dünyayla ilişkilendirilip uğursuzluk kabul edilen bir hayvan olup, sözgelimi Batı dillerindeki adı mouse Latince'de hırsız anlamına gelen “mus” kelimesiyle ilişkilidir (www.ozhanoturk.com). Aşağıda verilecek olan destan parçalarında, farenin olumsuz vasıfları dikkat çekmektedir.

Babasının gırtlığının kıkırdağını

Fare ısırıp yanına alarak,

Yedi katlı yer,

Dokuz katlı toprak altına

Girmiş imiş.

Sonra derisi yüzülmüş as'a dönüşüp,

Peşinden girip,

O fareyi öldürüp,

Gırtlığının kıkırdağını alıp çıktığında,

Babası yeniden ölmüş

Yatıyormuş (Arıkoğlu, 2007b: 179-181).

Yukarıdaki Mögaa Şagaan Tolaay destanında, fare olumsuz bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Kahramanın babasının gırtlığını, kıkırdağını ısırıp, yerin yedi kat altına girer. Burada, yer altına ait bir canlı olarak karşımıza çıkan fare, kötülüğü temsil eder. Bunda, yer altına ait bir canlı olmasının etkisi de vardır. Çünkü yer altı bilindiği üzere, olumsuz vasıflarla yüklü bir yerdir.

2.2.6. Kara

Genel hatlarıyla bakıldığında bütün dünya mitolojilerinde ve simgeciliğinde kara rengin daha çok olumsuz anlamları ifade etmek üzere kullanıldığını görüyoruz. Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili

mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, Şeytan vb gibi pek çok şey kara renkle birlikte ifade edilmiştir. (Çoruhlu, 2010: 205)

Kara görünümlü elbisemi giyip,

Kara yüzlü,

Alıs Kağan'ın Altay'ında

Kara Kağan'ın yerinde

Yıllar boyunca iş bitirdim (Dilek, 2007a: 131)

Ay Sologoy lo Kün Sologoy destanından tespit edilen bu parçada, yine **kara** renginin elbise, yüz ve kağan kelimeleriyle birlikte kullanıldığını görülmektedir.

Kara doru at birdenbire

Kara yerden

Altmış demir oltaya takıldı.

Geniş yer üstünden

Yetmiş bakır oltaya takıldı.

Tüm gücünü aklına toplayıp,

Az olanı ayağına salıp,

Kara doru at dayandı (Aktaş, 2011: 163)

Kara renk unsurunun göze çarptığı Han Orba destanında, önceki destanlarda karşımıza çıkan kötü özelliklerin dışında, burada olumlu özellikler ön plâna çıkmaktadır. Çünkü **kara doru at** sahibini kurtarmak için yer altına yolculuklar yapar ve çeşitli mücadelelere girişir. **Kara** rengi burada atın gücüne ve azmine karşılık gelir.

Üç atadan beri

Vuruşa- savaşa da kırılmayan şey,

İyi kullanabilirsen

Güzel bir şey, oğlum demiş.

Demir uçlu **kara** oku tutup:

Bu kara okun ucuna

Erimiş çelik ekleyip

Doğunun Çöpey demircisi

Batının Bapıy demircisi dövmüş. (Ergun, 2004: 219)

Alday-Buuçu destanında, kahramana babası tarafından verilen demir uçlu **kara** ok, yenilmezlik özelliğine sahip ve üç atadan beri kullanılagelen bir savaş aletidir. **Kara** sıfatı bura da gücün, kudretin sembolü olarak kullanılmıştır.

Han-Buuday sorunca

Atı da:

“Erler eri olsan da

Er aklın daha yetmez Han-Buuday,

Biz aydınlıklar aleminden geçip

Karanlıklar dünyasına girmişiz işte” diye

Söyleyip cevaplamış.

O, yoluna devam ederken

Bir kişinin dilinden demir çengelle vurup

Bir duvara asıldığını görmüş. (Ergun, 2004: 234)

Alday-Buuçu destanında, kahramanın atı, Han Şilgi'nin; “biz aydınlıklar âleminden geçip karanlıklar dünyasına girmişiz işte” sözleri rahat bir durumdan olumsuz bir duruma geçişin ifadesidir, denilebilir. Çünkü kahraman Han- Buuday evleneceği kızı almak için birtakım imtihanlara tabi tutulmuştur. Bu yüzden yer altına yapacağı yolculuk hem kendisi hem de atı için zorluğa, sıkıntıya işaretir.

Otuz kulaç boylu,

Üç kucak kuyruklu,

Üç karış tüylü,

Dört ayağı çelik gibi,

Kulağı göğe takılmış,

Kuyruğu yere serilmiş,

Han Şilgi atlı imiş.

Kırılmaz olsun diye

Geyik kemiği ile,

Kaplanıp yapılmış,

Yarılmaz olsun diye

Fil kemiği ile

Kaplanıp yapılmış,

Otuz iki kolanlı,

Üç kat göğüslüklü, kuskunlu,
Dağ sırtı gibi yumrulaşmış,
Düz ova gibi yayılmış,
Keçeli imiş.
Üst dudağı,
“Üü” harfinden oluşmuş,
Alt dudağı
Aştan-yemekten oluşmuş,
On sekiz kat alınlı,
Kara samur börklü,
Kara ipek donlu,
Kara kalın deri edikli,
Hambı kadife kuşaklı,
Erler eri Han Hülük Bey
Yaşarmış. (Ergun, 2005:153-154)

Han-Şilgi Attığ Han-Hülük destanında, Han-Hülük yer altının beyi konumundadır. Yer altında beylik sürdüğünden dolayı olumsuz vasıflar taşımasını beklediğimiz Han-Şilgi tam tersine olumlu bir tiptir. Gökyüzündeki kardeşi (Aldın Noyun) ile düşmanlara birlikte mücadele vermektedirler.

Anadolu’da karaya karşı tavır sürekli olumsuzdur. Karanın yıkıcı ve ürkütücü bir anlam taşıması karanlıktan kaynaklanır. Kara, ölüm ve yas da ifade eder. At, Türk toplumunda çok sevilen bir hayvan olduğu halde karasına ilgi duyulmaz. Dede Korkut’ta çocuğu olmayanlar için kara çadır kurulmuş olup Dede Korkut’un babasının adı da Kayı Kara Hoca/Koca’dır. Divânu Lugâti’t- Türk’te ise gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilerin hizmetçi kadın, köle ve cariyelere “karabaş” denilmiştir (Aksoy, 2015: 205).

Yukarıdaki parçada yer alan kara sözcükleri; samur, ipek don ve deri ile bağlantılı kullanıştır.

Geyik Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en eski simgelerinden biridir. Gök ve yer unsurlarına bağlı olarak diğer birçok hayvanla ortak özellikler gösterir. Şaman törelerinde suretine bürünen hayvan-ata ya da ruhlarda biridir. Bu nedenle şaman elbisesi ya da davulu

üzerinde temsili olarak ya da ona ait bir parçayla görülebilir. Kurtta olduğu gibi olasılıkla çok erken devirlerde totem sayılmış olan geyiğin bu özelliği, Pazırık Kurganlarından birinden çıkarılmış atların başlarında geyik masklarının bulunuşundan da anlaşılmaktadır. Bu, aynı zamanda atın daha sonra geyiğin yerini aldığına işaret ediyor. Sonraki devirlerde ruhlarına sahip olmak amacıyla geyiklerin kurban edilmesi onun bu eski niteliğinden kaynaklanmış olmalıdır. (Çoruhlu, 2010: 163).

Prenses yetip varıp,
Konuşmaya başlamış:
“Gündüz kişi gözüne gözükmeyen
Gece gözükmeyenin anlamı nedir?” diye
Çeçen **Kara** bahadır sormuş.
“Anadan doğalı kişi,
Gözüne gözükmemiş biriyim.
Beni yalnız sen gördün
Gündüz olanda,
Sefil sarı kıza dönüşüp,
Dökük kara çadırdaki otururum” diye
Bunu söylemiş (Ergun, 2005: 300).

Türk kültüründe “Kara”, renk anlamını yanı sıra genellikle olumsuzluk, uğursuzluk, büyüklük, güçlülük, ululuk ve şiddet anlamlarını yüklenmiştir. Bu sebeple Manas Destanı’nda kahramanların isimlerinde sıkça kullanılmıştır. Bazı Çin kaynaklarında ise “Kara” ile Türk hakanları arasında ilişki kurulurken; Türk hakanlarının adlarının ve unvanlarının, özellikle tarihlerinin erken dönemlerinde şatafatlı ve guru okşayıcı değil de kabaca tasvir edici olduğunu, “yüce” ve “haşmetli”den ziyade; “şişko, evde oturan” gibi anlamları da olduğu görülmektedir (Aksoy, 2015: 204-205).

Arzılan Bora Attığı Çeçen Kara Möge destanında, Çeçen Kara adlı kahraman, gündüz insanoğluna gözükmeyen prensesi görür. Bu durum karşısında şaşkınlık yaşayan prenses kahramana, “beni yalnız sen gördün” der ve bu da, Çeçen Kara’nın olağanüstü bir güce sahip olduğuna işaret eder. Kara rengi burada kahramanımız için; güçlülük ve ululuk anlamlarına karşılık gelebilir

Halkın ortasında,

Büyük kara taş konulmuş.
Kımıldatanı kımıldatır,
Güneş parlatanı parlatır.
Böyle imiş.
Yer oğlu Çerzi Möge
Diz kapağına kadar kaldırmış,
Göklerin Demir Kırlık kağanı,
Bele kadar kaldırıp,
Bırakıp düşürmüş.
En sonunda **Çeçen Kara bahadıra**,
Sıra gelmiş.
O büyük kara taşı,
Omuzdan yukarı kaldırıp,
On kulaçlık mesafeye atıvermiş (Ergun, 2005: 304-305).

Uzun Sarık kağan kızını (Altın prenses) evlendirmek için yarışlar düzenler ve bu yarışlarda galip gelen kişiye kızını vereceğini söyler. Düzenlenen yarışlarından biri de, büyük kara taşı kaldırıp on kulaçlık mesafeye atmaktır. Yarışa sırasıyla yer oğlu Çerzi Möge, Göklerin Demir Kırlık kağanı ve Çeçen Kara bahadır katılır. Yarıştan galip gelen kişi, Çeçen Kara bahadır olur. Burada dikkat çeken unsur, Çeçen Kara bahadırın Göklerin Demir Kırlık kağanına karşı üstün gelmesidir. Gücü, büyüklüğü simgeleyen kara rengi, bu destanda göğe karşı üstün gelmiştir.

Demir kara tayganın,
Eteğinin yurt tutan,
Dokuz savaşı yenip kazanan,
Dokuz kadını kaçıran,
Üç savaşı görüp geçiren,
Ganimet yiyip,
Karnı doymayan...
Kara niyetli, kanı karalı,
Katı zalim, demir başlı,
Demir Kara Çançın denilen,
Kişi yaşarmış (Ergun, 2005: 346).

Kara rengi, yukarıda ele aldığımız Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün destanında mecazî boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Demir Kara Çançın denen kişinin “kara niyetli, kanı karalı” olarak tanıtılması, bu rengin kötülüğü, olumsuzluğu çağrıştırdığının göstergesidir.

Sen buradan öteye git.

Kargış yetmez **kara koca karının**

yerine varırsın! Koca karının bu ak
dünya içinde bilmediği şey yok. Ona
varıp tatlı dil ile sorarsın. Kara koca
karı bizim dünür kişidir (Ergun, 2006: 176-177).

Yukarıdaki Ak Kan destanında geçen kara rengi, gücü simgelemektedir. Nitekim kahramanın yardım istediği kara koca karı, kargış almayan ve ak dünyada olup biten her şeyi bilen bir kişidir.

Ulu sırtının üstünden,

Atlar atı, kara yeleli,

Kara doru at aşıp geldi.

Kara doru atın üstüne,

Koca tayga gibi yiğitler yığidi,

Binip oturmuş imiş.

Ulu sırtın tepesinden sıçradı, (Ergun, 2006: 231).

Yukarıda Altın Sırık destanında, sözü edilen kara doru at, olağanüstü özelliklere sahip bir varlıktır. Onun bu olağanüstü özelliklere sahip olması, kara sıfatının gücü simgelediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dokuz yılın sonunda,

Alp alpe vurup duranda,

Yiğit yığide vurup duranda,

Kara duman içinden,

Bir tarafından,

Altın Çıltıs koşup çıkar,

Diğer tarafından,

Kara Salgın koşup çıkar,

İki bahadır kara duman içinden,

Tam çıkmak üzereyken,

Tekrar yiğit eline düşerler (Ergun, 2006: 257).

Yukarıdaki Altın Sırık destanında, kara renginin olumsuzluk anlamı düşünüldüğünde, bahadırların kara duman içerisinde çıkamaması ve tekrar yiğit eline düşmeleri, bu rengin tutsaklıkla ilişkili olarak kullanıldığını gösterir.

“Hey, Kağan Mergen, senin aşığını

Yemeğinin yemeye gelmedim, elçi olarak

Geldim. Buradan ötede, yetmiş âlem

Ardına yaşayan, yetmiş kağanın

Dışında yaşayan, oradaki yetmiş âlemin

Kağanı beyi, alttaki iblislerden altı

Dolanıp haraç alan, üstteki ak dünyayı

Dokuz dolanıp haraç alan, altmış

Büyülü, yetmiş sihirli, alttaki yer kadar

Güçlü, üstteki gök kadar güçlü, ölmez

Kalmaz yaratılan, dokuz kadınlı **Kara**

Mükü, beni sana elçi olarak gönderdi (Ergun, 2006: 334-335).

Hem üst âlemde hem de alt âlemde haraç alan Kara Mükü, olağanüstü bir güce sahiptir. Yukarıda bahsedilen özelliklerine bakıldığında, büyü, güçlü ve ölümsüzlük gibi vasıflara sahip olan Kara Mükü'nün bu olağanüstü güçlere sahip olmasını, kara rengin gücü simgelemesiyle açıklayabiliriz.

Kağan malına düşkün, dedi.

Kara erkek deve öldüğü için

Benim boynumu keser,

Dört yırtıcı dişli dört yaşındaki

erkek deve

Erlik Bey'in armağanı, dedi,

Sevgili kara kızının bineği” dedi (Naskali, 2015: 140-141).

Yukarıda geçen destan parçasında, Erlik Bey tarafından kızı Abram-Moos Kara-Taacı'ya hediye edilen kara deveyi kahraman öldürür ve etini pişirir. Burada dikkat

çeken unsur, yer altına ait kahramanın devesinin de kara renkli olmasıdır. Bilindiği üzere yer altı ve kara rengi birbiriyle bağlantılıdır.

2.2.7. Kara At

Rekabet kurallarının çok katı olduğu Orta Asya ve Sibiry gibi yabanıl topraklarda insan ve hayvan grupları arasında sürekli çatışma vardır. Altay Asya'sının bir ucundan ötekine uzanan bu ekonomik, askeri ve anaerkillik ilişkilerin çok karmaşık ve değişken ağında, hayvan dünyası, savaş ilişkilerinden aşağı kalmayan bir yere sahiptir. (Roux, 2005: 121)

Şamanist Türk mitolojisinde at, şamana vecdi seyahati sırasında binek vazifesi görür. Ona havada uçuşa imkânı sağlar. Bazen Gök tanrılarının atlarını şamanların tören sırasında kullandıkları “dünya ağacı” dediğimiz kozmik ağaca bağladıklarına inanılır.

At gök unsuru ile ilişkili olduğu kadar, Yer/su unsurlarıyla da alakalıdır. Özellikle “siyah at” ölüm ve öteki dünya ile ilgili bir semboldür. Dolayısıyla ak rengin zıttı olan kara renk karşıt kavram çiftini oluşturmuş olur. Bu nedenle şaman dualarında Erlik “kara bir beygir” üzerinde tasvir edilir. (Çoruhlu, 2014: 220)

Destanlarda yer alan unsurların gökyüzü ve yer altı ile olan bağlantıları, destanların akışındaki üstlendikleri rollerle yakından ilişkilidir. At ve Türkler başlangıçtan beri birbirini tamamlayan iki varlık idiler. Tarihin çeşitli medeniyetlerinde at görülmüştür. Ancak yiyeceği, giyeceği ve bütün varlığı ile at sürülerine dayanan kavimler, yalnızca Türkler ile komşuları olmuşlardı. At sırtında geçen bir hayat, baş döndüren bir sür'at, yayladan kışlağa ve kışlaktan yaylağa doğru sürüp giden bir kovalamaca, onların günlük ve olağan hayatı idiler. (Ögel, 1979: 17) Bahaeddin Ögel'inde ifade ettiği gibi at Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Ancak bizim bu bölümde yer vereceğimiz destan parçalarında, yer altı unsurunun etkisiyle birlikte, “at” olumsuz bir rol üstlenmiştir.

Dokuz kulaç boylu

Kara doru atlı

Alp Hushun adım sanım. (Arıkoğlu, 2007a: 553).

Ay Huucın destanında karşımıza çıkan “kara” unsuru, önceki destan parçalarında olduğu gibi olumsuzluk üzerine değil güç, kuvvet kavramları etrafında

şekillenmiştir. Çünkü “Kara Doru At” burada destanın kahramanı olan Alp Hushun’ın atı konumundadır.

Türk destanlarında görülen örnek tip, “Alp” tipidir. Oğuz Kağan Destanı’nda bu tipin en idealine rastlıyoruz. İslâmiyet’ten sonraki Türk destanlarında bu tip, yerini “Alp-Eren” tipine terk eder. Türk destanlarında (özellikler Oğuz Kağan Destanı’nda) ülkğ, dünyaya buyruk olmaktır. Sosyal hayat olarak hayvancılık, avcılıkla uğraşma, akıncı güç ve göçebe yaşayış “Alp tipi”ni doğurmuştur (Altun, 2015: 90).

2.2.8. Kara Boğa

Gökyüzü ile ilgili olan bölümde değindiğimiz “Gök Boğa” ve “Kanatlı At”ın zıttı konumunda olan “Kara Boğa” ve “Kara At” yer altına ait bir unsurdur. “Gök Boğa” ve “Kanatlı At” ile ilgili tüm olumsuz özellikleri barındırmakla beraber, Erlik ve kötü ruhlarla birlikte kahramana karşı da bir mücadele içindedirler.

Yedi yaşlı kızıl boğaya

Dönüşüp, ben gideyim.

Kara boğayla boynuz vuruşurum. (Dilek, 2007b: 74).

Yukarıdaki parça Ölöştöy destanından alınmıştır.

Boynuzlu kara atlı

Yiğit Kaşkak Kara,

Hepsi tutarak,

Bahadır kızı yeraltı cehennemine

Kaldırıp götürdüler (Dilek, 2007a: 104).

Boğa genellikle yer unsuru içinde değerlendirilmekle beraber bazı anlamlarıyla gökle de ilişkilendirilmiştir. Bazen yer altı ilahı Erlik bir boğanın sırtında (Hint mitolojisindeki tanrı Yama’nın tasvirine benzer şekilde) gösterilmiştir. Kara boğa aynı zamanda Erlik’e kurban olarak sunulur. (Çoruhlu, 2010: 166).

Yukarıdaki Oçı-Bala destanında, kahramanın kılık değiştirerek kızıl boğa donuna bürünmesi ve ardından “**Kara Boğa**” mücadeleye girişmesi dikkati çeker. Kara renginin kazandırmış olduğu olumsuz vasıf “Boynuzlu Kara At”ta da kendini gösterir. Bir nevi Erlik’in yardımcıları olan bu karakterler yeryüzünde yaşayan kahramanlarında düşmanlarıdır.

Celbeng’in yerinden

Yedi başlı boğa getirtmiş,

Erlik Biy'in yerinden

İki kara boğa getirtmiş (Dilek, 2007a: 214).

Yukarıdaki Ösküs-Uul destanında görüldüğü gibi “yedi boğa ve iki kara boğa” yer altına ait düşman karakterlerdir. Yedi sayısında Bektaşî giyiminde de simgesel ifade amacıyla kullanılmış olarak rastlarız. Kemer eski zamanlarda birtakım erdemleri ifade etmek üzere yedi kere bağlanırmış. Öte yandan Bektaşî tacının yedi dilimli olanına güneşe izafeten (belki Tanrı'yı ve bazı yerlerde Ali'yi kastederek) şemdi taç denilir. Öte yandan Kadirî tarikatının Eşrefî koluna koluna mensup olanların giydikleri taçlar da yedi dilimliydi. Bu tacın (başlığın) yedi terki yedi göze işaretir. Bu tacın üzerine on sekiz bin âleme ifade eden ya da besmeledeki b harfi sayısına göre konulan on sekiz ya da on dokuz köşeli mühür, yedi ismi (esma-i seba) simgeleyen yedi renk ibrişimle işlenir (Çoruhlu, 2010: 223).

Erlik Bey'in biricik kara kızı

Abram-Moos Kara-Taacı isimli

kızı,

Kanlı gözlü Kara-Kula

Kağanın karısı,

Kara-Kula Kağan'ı

Yarı yolda karşılamaya gelip

Otuz iki tekerlekli

Altın gümüş arabaya

Atını da kendisini de bindirip

Kara boğanın sırtında kendi yurduna

Alıp götürdü (Naskali, 2015:79).

Yukarıdaki destanda Kara boğa, gücü simgelemektedir.

Kara sürünün ortasında,

Kalabalık yurdun arasında

Dokuz yaşında **kara bir boğa**

Sağa sola geziniyordu.

Doksan kulaç boynuzu

Mavi göğe kadar uzanıyordu,

Doksan arşın kuyruğu
Donmuş Altay'ı süpürüyordu.

...

Kara boğaya binmiş

...

Erlik Bey'in sevgili kara kızı

Abram-Moos Kara-Taacı

İdi bu (Naskali, 2015: 127-128).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında, Erlik Bey'in kızının bindiği kara boğa, olağanüstü özelliklere ve devasa güce sahip bir yaratık olarak karşımıza çıkar. Kara rengi burada hem kudreti hem de kötülüğü simgeler.

2.2.9. Kara Köpek

Köpek, Türklerde genellikle kurdun karşısında koyunun konumuna benzer bir işlev üstlenmiştir. Nitekim ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken, zayıf şamanlar köpek biçimine giriyordu ve köpek genellikle yeraltına inerken kullanılıyordu. Bu olumsuz anlamına uygun olarak bazı Türk topluluklarında cenaze töreninde kurban edilen bu hayvan, Türk Kozmolojisinde ölüme işaret eden timsallerdendir. (Çoruhlu, 2010: 176).

Türk kültürünün bütünü göz önüne alındığında, köpeğin daha ziyade yer/ yeraltı unsurunun temsil ettiği niteliklere sahip olduğunu anlıyoruz. Kudretli, şamanlar köpeği sadece yer altı dünyasına inmek için kullanırlardı. Türk kozmolojisinde ölme işaret eden unsurun zoomorfik timsallerinden biri köpektir. (Çoruhlu, 2014: 2019)

Tanrının lanetlediği Alp Hushun

Han Mirgen'e beddua etmiş...

At güzeli Han boz at,

Dörtnala koşup gitmiş,

Devrilip, ölüvermiş.

Korkusuz Han Mirgen

Kara köpek oluvermiş...(Arıkoğlu, 2007a: 555).

Hakas destanına ait bu parçada, kahramanın lanetlenmiş biri tarafından yapılan bedduanın tesiri altında kalarak “kara köpeğe” dönüşmesi dikkat çekici bir durumdur.

At götürmez Pora Ninci
Dönüp konuşuyor:
“büyük obanın bekçisi,
Büyük **kara köpeğim**,
Biz dönüp gelene kadar,
Bu evden çıkmayacaksın,
Beşikteki çocuğa
Hiçbir şeyi yaklaştırma!” (Arıkoğlu, 2007a: 561).

Destanın bu kısmında ise, “kara köpek” kötü yaratılışlı Pora Ninci’nin yardımcısı konumundadır. Buradaki renk unsuru gücün yanında kötülüğünde sembolü durumundadır.

Alday-Buuçu öfkelenip
Kudurup gelmekteymiş.
“Eski-kadim zalim düşman
Alday-Buuçu denilen
Şimdi yetip geldi.
Öfkelenen, kuduran ciğeriyle
Kişi öldürüp koymasın bu! diyerek
Eşinin sögesine
Enik, **it yavrusuna** dönüşüp
Yatıvermiş. (Ergun, 2004: 278)

Ruhların ikinci zümresini teşkil eden kara iyelerin başkanları Yakutlarda *Arslan Dolay*, Altaylılarda *Erlik* veya diğer adıyla *Erlik-biy*’dir. Kötülüğün timsali olan, bilgisiz ve yıkıcılığı ile ön plana çıkan Erlik Ögel’ e göre “savaş ve taarruz için hazırlanmış antagonist bir yaratık” olarak şeytanla da özdeştir (Ozan, 2017: 66).

Alday-Buuçu destanında Han-Buuday, hanımını kurtarmak için Erlik-Lovun’un memleketine gider ve Erlik-Lovun tarafından öldürülür. Han-Buuday’ın babası Alday-Buuçu, oğlunun intikamını alacağı sırada Erlik-Lovun köpek yavrusuna dönüşmüştür.

Han Hülük ise,
“Peki ben uzak yere,
Gideceğim,

Obama yurduma göz kulak olmaları için,
İki köpeğime buyruk veririm” demiş.
Dinleyin hey,
Ulu Hambere, küçük Hambere adlı
İki itini çağırıp,
“Ben dümdüz kuzeye,
Yetmiş yıllık yere,
Gidecek oldum,
Tüyü kulağı doğurmalı,
Yaşı geçmiş olan ölmeli,
Ölebilirim belki,
Obamıza yurdumuza göz kulak olup,
Kalırsanız itlerim” diye
Buyruk vermiş.
“Diri kalırsam,
En az elli yıl,
Ötesi en fazla altmış yıl sonra yetip gelirim demiş.”
(Ergun, 2005: 196-197)

Kahramanın üst âleme çıkarak Sunduk Lama’dan em getirmesi gerekmektedir. Uzun sürecek bu yolculuk sırasında, Han Hülük obasını yalnız bırakmamak için ulu Hambere ve küçük Hambere adlı iki köpeğine yurdu emanet eder. Köpek, Türk destanlarında olumsuz bir unsur olarak görülmekteyken, bu destanda yer altı kahramanı olan Han Hülük’ün yardımcısı konumundadır.

Kahraman birçok destanda dileğini yerine getirmek, rüyasında gördüğü kızı aramak diğer bazı destanlarda komşu olan akraba kavimleri kurtarmak, bazı destanlarda düşman yurdunda ölen baba veya akrabalarının öcünü almak, bazen de düşman hanın açtığı savaşa gitmek gibi nedenlerle yola çıkar. (Düzgün, 2012: 29). Han-Şilgi Attığı Han-Hülük destanında da kahramanın yaptığı yolculuklar kardeşinin iyileşebilmesi içindir.

Ton-Aralçın haan
Üst dünyaya çıkıp,
Giderken,

İki tayga gibi Eger, Kazar adlı iki it
“Atını öldürelim, kendisini öldürelim” deyip gelmişler.
Ton-Aralçın haan altın küçük kamçısıyla
İki itin boyunlarını kopararak,
-Bu zamanda hikâye olsun,
Sonraki zamanda masala karışsın,
Alt dünyada sürüyü çevirir
İtler olsun! deyip,

Alt dünyaya atıvermiş (Arıkoğlu, 2007b: 319-321).

Ton-Aralçın haan, üst âleme çıktığı sırada iki itle karşılaşır. İki it, kahramanın önce atını sonra da kendisini öldürmek ister. Ton-Aralçın, üst âlemdeki bu iki kötü yaradılışlı köpekleri yer altına gönderir. Yer altı bilindiği üzere kötülerin yer aldığı, kötülerin cezalandırıldığı yer olarak bilinir. Böylece kahraman bu iki iti ait oldukları yere göndermiş olur.

Kahramanlar çıkmaz yollara
Dalmasınlar diye nöbet tutarlar.
Birbirine eş iki ön ayaklarını
Uzatarak başlarını dayayıp,
Erlik Bey’in kara yolunu
Kesip havlarlar.
Azı dişleri gıcırdayan,
Ala gözleri kan çanağı
Azar ile Kazar, **iki kara köpeğim**
Uluyup

havlar (Naskali, 2015: 36).

Kara köpek, Türk destanlarında olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Ancak yukarıdaki parçada yer alan iki kara köpek, kahramanlara yol gösterip Erlik Bey’in yolunu kesmesi bakımından olumlu sayılabilecek bir görev üstlenmişlerdir.

2.2.10. Kara Kuzgun

Kara Kuzgun, Türk destanlarında çoğunlukla olumsuzluğu ve kötülüğü temsil etmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, ‘kara kuzgun’ çoğunlukla Erlik ve kötülüğü simgeleyen kişilerin yanında yer alarak onlara yardım eder. Aşağıdaki parçada

Ülgen'in yarattığı ve Kara Han'ın can verdiği insanın yaratılışı ile ilgili mit, çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Kara Han'ın oğlu büyük tanrı Ülgen, insan vücutları yarattı, bunların canı yoktu. Can vermek için Kara Han'a bir kuzgun gönderdi. Kara Han, Ülgen'in yarattığı insan için istenilen canı verdi. Kuzgun da canı gagaları arasına sıkıştırarak geri döndü. Yol uzundu. Kuzgun acıktı. Uçarken yeryüzünde bir deve leşi gördü. İştihası onu leşe doğru sürüklüyordu. Fakat kuzgun leşten uzaklaştı, yoluna devam etti. Biraz gittikten sonra gözüne yerde bir at leşi göründü. İştihası kabaran kuzgun kendini tuttu, leşin yanından geçti. Son kuvvetini vererek uçan kuzgun bu defa bir inek leşi gördü. Bu leş kuzgunu daha çok kendine çekti, kuzgun: (Ah ne güzel) dedi. Bunu derken gagalarını açınca can bir çam ormanının üzerine düşerek ağaçlara dağıldı. Bunun içindir ki çamlar kışın, yazın yapraklarını dökmez, canlı dururlar (www.eskikulturizm.wordpress.com). Yukarıdaki parçadan da anlaşılacağı üzere kuzgun nefesine yenilerek kendisine verilen görevi yerine getirememiştir.

Bir yerde gider iken,
İki kara kuzgun uçup gelip:
“Ben atının gözlerini oyayım,
Sen kendinin gözlerini oy” deyişip,
Gelmezler mi.
Han Hülük alelacele,
Hararındaki avının gözünü
Çıkarıp verip,
Yavaş yavaş uzaklaşırken,
İki kara kuzgun buna,
“Ağaca taşa vura vura,
Gagalarımız kırılıp kaldı,
Ne kadar hoş canlıymış bu,
Yolu açık olsun”
Şansı bol olsun!” diye,
Alkışlayıp dua edip kalmışlar. (Ergun, 2005: 200-201)

Kardeşinin iyileşmesi için üst âlemdeki imtihanları geçmek durumunda olan Han Hülük, burada iki kara kuzgun ile karşılaşır. Onlara yardımda bulunan Han Hülük, iki

kara kuzgunun dualarıyla oradan ayrılır. Han-Şilgi Attığı Han-Hülük destanda yer alan fakat belirtilmeyen kısımlarda Han Hülük yine sırasıyla, iki kara oğlana, iki sarı kadıncağıza, iki kara buğraya da yardımlarda bulunmuş ve onların hayır dualarını almıştır.

Bir yerde giderken,
Ak sakallı, ak başlı ataya,
Rast gelmiş.
O anda halini-hatırını sormuş.

İhtiyar:

“Nereden gelir,
Nereye gidersin,
Oğlum? diye sormuş.

Oğlan da:

“Uzun Sarıg kağanın,
Kış olanda koyu çorbasını,
Alıp içmek için,
Yaz olanda sarı suyunu içip,
Zayıf kendim semirip,
Acıkan kendim doymak için,
Giderim” demiş.

İhtiyar:

“Eğer varabilirsen,
Ondan artık şey yok oğlum” demiş.

“Orası kişi varamaz nasıl bir,
Yerdir?” demiş.

İhtiyar:

“Yoldaki devriyeleri,
Geçmek kolay değildir,
İki **kara** kuzgun,
Yukarı çıkan canlıların çift gözünü,
Aşağıya inen canlıların sağlam gözünü,
Deşmektedir” demiş...

İhtiyar:

“Orası geçilse de iki kara kuzgun buğra var,

Alt çenesinde altmış kişi,

Üst çenesinde otuz kişi katıyıp kalmış,

Onlar yukarıya çıkan kişiyi

Yukarı ezip ısiran

Aşağıya ineni aşağıya ezip ısiran

Hayvanlardır, oğlum” demiş...

İhtiyar:

“Eğer onu geçsen bile,

Ezer kazar iki it var.

Onlar yukarıya çıkan,

Canlıyı yukarıdan parçalar,

İneni aşağıdan,

Parçalar” demiş. (Ergun, 2005: 293-294-295).

Hızır inancı, bugün Anadolu’da, eski Türklerin mitolojik düşüncesiyle benzemiştir. Gök Sakallı Hızır, Altın Sakallı, Aykoca Hızır, Ak-Koca, Kök-Koca, Ak Sakallı Gök Koca, Altın Sakallı Ay Koca, Ayaz Ata, Muz Ata, Ak-Sarıklı olarak da tasvir edilir. Gök Tanrı inanç çevresinde iyi ruhlardan olan Kıdır’ın İslamiyet’i kabulünden sonra Hızır’a dönüşmüş halidir. Türk mitolojisindeki en eski mitlerde ve efsanelerde rastladığımız Kıdır kimi zaman kayın ağacından inip inşalara yardım eder ve çocuklara ad verir. Çocuğu olmayanlara çocuk vermek, doğan çocuklara ad koymak, kısmet açmak, çiftçilere mahsul vermek, yolculara yol göstermek gibi pek çok olağanüstü göreve ve davranışlara sahiptir. Bugün Anadolu’da Hızır, Hızır İlyas ve Hıdırellez ile ilgili yapılan bütün pratik ve uygulamaların kökeni, Gök/Ak Sakallı Hızır’a yani Kıdır iyesine dayanabilir. (Sarıtış, 2017: 59).

Yukarıdaki Arzılan Kara Attığ Çeçen Kara Möge destanında kahramana yardımcı olan kişi ak sakallı (hızır) ihtiyardır. Çeçen Kara, Uzun Sarıg kağanın çorbasını ve sarı suyunu içip karnını doyurmak için yola koyulurken, ak sakallı kişi ile karşılaşır ve hal-hatır soruşur. Ak sakallı ihtiyar, Çeçen Kara’yı başına gelecek çeşitli tehlikelere karşı uyarır.

Altaylı şamanist Türklerde ruhların ve kötü tuh olarak ‘aru töz’ ya da ‘kara töz’ olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Kara töz deyimi kötü ruhları ifade eder. Sözü edilen kötü ruhların başında da her türlü felaketin kendisinden geldiğine inanılan yeraltı tanrısı Erlik bulunmaktadır. Erlik’in gözleri ve kaşları kömür karasıdır. (Çoruhlu, 2010: 206). Ak sakallı kişi, kahramanı iki kara kuzgun ve iki kara buğraya karşı uyarmıştır. Nitekim bu canlılar kahraman kişiye zarar verebilecek canlılardır. Kara sıfatlarını almaları ise kötülüğe işaret olarak düşünülebilir.

Tavşanın başını sokamayacağı

Sık çalılara girmiş,

Yılanın başını sokamayacağı

Kalın çalılara dalmış.

Kara-Kula Kağan

Yedi kara kurda

Varıp dedi ki:

“Boz kısrağ bu çalılardan

içinde, dedi,

Yedi gün geçmeden onu

yiyecek.”

Dokuz kara kuzguna

Varıp

Boz kısrağın gözünü

oyan kuzguna (Naskali, 2015: 78).

Yukarıdaki Maaday Kara destanında, Kara-Kula Kağan’ın boz kısrağı öldürtme planı anlatılmaktadır. Bu görevi yedi kara kurt ve dokuz kara kuzgun yerine getirecektir.

‘Kurt’ Türk devletleri, halkları ve toplulukları için önem arz etmiş, hatta ‘kurt’un Türk kültüründe yer alışı en ince ayrıntısına kadar dikkate alınarak incelenmiştir. Nitekim “kurt motifi”nin Türkler için tipik olduğu, yani başka kavimlerde görülmeyen bir etnografik belirti olduğu, Eski Çin kaynaklarında bile Türk asıldan olmayan bazı kavimlerin “kurttan türeyenlerden değildir” şeklinde ayırt edildiği ifade edilmiştir. Türkler arasında ‘kurt’a verilen büyük ehemmiyet asrımızın başlarına kadar devam etmiştir. Mesela Çağdaş Altaylıların destanlarında “mavi kurt” gökle, “beyaz kurt” ışıık

ıyesi ve Altay ıyesiyle, “sarı kurt” toprak anayla, “kara kurt” kötü güç veya yer altı dünyasıyla ilişkilendirilmiştir (Arvas, 2017: 184).

SONUÇ

Destan ve destancılık geleneği, Türk kültür ve yaşamında önemli bir yere sahiptir. Millet olma yolunda verilen mücadelelerin anlatıldığı destanlar, bir nevî Türklerin millî kimliklerinin de yansımaları konumundadır. Türk destan geleneği açısından önem arz eden Güney Sibiryâ bölgesi, coğrafi konumu itibarıyla de destan yaratmalarının doğuşuna müsait bir dokuya sahiptir. Nitekim geniş bozkır alanlarına sahip olan bu bölge, atlı bozkır geleneğinin ürünü olan “Altay, Hakas, Şor, /TuvaTıva” gibi Türk boylarının destanlarına kaynaklık etmektedir.

Türk inanç sisteminin, üçlü evren algısı üzerine kurulan bu destanlar sırasıyla; gökyüzü, yeryüzü ve yer altı tabakaları ile bağlantılı olarak bir oluşum içerisine girerler. Çalışmada ele alınan Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanları, evrenin bu katmanlarına ait çeşitli inanç unsurlarına göre şekillenir. Güney Sibiryâ bölgesine ait olan Altay ve Hakas destanlarında, mitolojik unsurların ağır bastığı göze çarpmaktadır. Gökyüzü ve yer altı bağlamında ele alınan bu destanlar, yine bu bağlamda kahramanların, tanrıların, çeşitli ruhların ve yaratıkların, birtakım inançların yüklendiği çeşitli nesnelerin mitolojik tezahürleri ve oluşumları çalışmanın merkezini teşkil etmiştir.

Çalışmanın “Türk Kültüründe Evren Algısı” adlı ilk bölümünde Türk mitolojisindeki üçlü evren algısı üzerinde durulmuş ve bu algının gökyüzü, yeryüzü ve yer altı kavramları etrafında şekillendiğinden bahsedilmiştir.

“Güney Sibiryâ Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar” adlı ikinci bölümde ise Türk kültüründeki üçlü evren algı ve tasarımlarının Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanlarına olan yansımaları konu edinmiştir. Bu algı ve tasarımlar ortaya konurken metin merkezli bir çalışma yapılmıştır. Gökyüzü ve yer altı ile ilgili mitik unsurlar sosyal ve kültürel bağlam çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapılan Altay, Hakas, Şor, Tuva/Tıva destanlarının toplumun zihinsel kodlamaları olan mitlerle örüldüğünü söylemek mümkündür. Çalışmanın alanını sınırlamak adına Güney Sibiryâ bölgesindeki destanların gökyüzü ve yer altı dünyaları etrafında şekillenen mitik algı ve tasarımları tartışılmıştır. Ele alınan anlatılar; destan kahramanlarının gökyüzü ve yer altı ikileminde karşılaştıkları olumlu ve olumsuz durumlar, Erlik’le ve ona ait yardımcı unsurlarla olan mücadeleleri, Ülgen ve Ülgen’e bağlı kutsal güçlerin yol göstericiliği ve korunması gibi olaylar üzerine kurulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, Ali Osman. (2017). “Sibirya Türk Destanlarındaki Büyüsel Dönüşüm Motifi Üzerine Tespitler”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 43, s.163-176.
- Aça, Mehmet. (2004). “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, Milli Folklor, S. 62, ss.8-18.
- Aça, Mehmet. (2017). “Türk Mitolojisinde Kartal”, Türk Mitolojisine Giriş, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aksoy, Numan Durak.(2015).“Eski Türk Mitolojisinde Renklerin Günümüz Anadolu’suna Yansıması: Gaziantep Örneği” Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 126, ss. 199-217.
- Aktaş, Erhan. (2011). *Hakas Destanları 3*, TDK Yayınları, Ankara.
- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*, (çev: Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya.
- Alp, K.Özkem. (2009). *Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş*, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev: Zekeriya Karadavut-Jannet Mayermanova), Kömen Yayınları, Konya.
- Arıkoğlu, Ekrem. (2007a). *Hakas Destanları 1*, TDK Yayınları, Ankara.
- Arıkoğlu, Ekrem vd. (2007b). *Tuva Destanları*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aslan, Namık, (2004) “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, Milli Folklor, S.64, ss.38-39.
- Âşık Paşa. (2000). *Garib-Nâme I/1*, (haz: Kemal Yavuz), TDK Yayınları, Ankara.
- Arslan, Celil. (2000). “Türk Yaratılış Mitolojilerindeki Farklılıklar (Farklı Unsurlar)”, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.5, cilt.-,no.-, ss.573-585.
- Arslan, Mustafa. (2005). “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”,*Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası, s.65-74, İzmir.
- Artun, Erman. (2015). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri Edebiyat Tarihi/Metinler*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Arvas, Abdüsselam. (2017). “Türk Mitolojisinde Kurt”, Türk Mitolojisine Giriş, (Ed. Fatma Ahsen Turan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Bars, Mehmet Emin. (2008). “Köroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol:

3/2 s. 164-178.

Bayat, Fuzuli. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi “Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1.”*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Campbell, Joseph. (2003). *Yaratıcı Mitoloji*, (çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.

Can, Şefik. (2014). *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Çağlar, Birsal. “*Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme*”, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 200.

Çatalbaş, Resul. (2011). “Türklerde Hayvan Sembolizmi Ve Din İlişkisi”, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Sayı:12, Cilt: 3, ss. 49-60.

Çoban, Volkan Ramazan. (2013). “Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen’in İnaniştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni”, Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, yıl: 01, sayı:01.

Çobanoğlu, Özkul. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çoruhlu, Yaşar. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, Ankara.

Çoruhlu, Yaşar. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınlar, Konya.

Dalkesen, Nilgün. (2015). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”, Milli Folklor, S. 106, ss.59.

Dilek, İbrahim. (2002). *Altay Destanları 1*, T.D.K Yayınları, Ankara.

Dilek, İbrahim. (2007a). *Altay Destanları 2*, TDK Yayınları, Ankara.

Dilek, İbrahim. (2007b). *Altay Destanları 3*, TDK Yayınları, Ankara.

Dilek, İbrahim. (2010). “Güney Sibiryaya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, Millî Folklor Dergisi, Yıl 22, S. 85, ss.46-56.

Düzgün, Ülkü Kara. (2012). “Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi”, *Folklor/Edebiyat*, cilt:18, S.69, ss.9-46.

Ekici, Metin. (2002). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II”, Millî Folklor, Yıl:14, Sayı: 54, ss. 11-18.

E.L Lvova- İ.V. Oktyabrskaya- A.M. Sagalayev- M.S. Usmanova. (2013). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri*, (çev: Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya.

Elçin, Şükrü. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Eliade, Mircea. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, (çev: Sema Rifat), Om Kuram Yayınevi İstanbul.
- Eliade, Mircea. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, (çev: Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem. (1970). *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Basım Evi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem. (2010). *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ergun, Metin. (2000). “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, Millî Folklor, Yıl: 12, Sayı: 47, ss. 22-30.
- Ergun, Metin vd. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin vd. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergun, Pervin. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ergun, Pervin. (2010). *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Kömen Yayınları, Konya.
- Ergun, Pervin. (2017). “Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü”, Türk Mitolojisine Giriş, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ergun, Pervin. (2019). *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*, Kömen Yayınları, Konya.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. (2015). *Türk Destanlarına Giriş*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gündüz, Şinasi. (1998). *Mitoloji İle İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Etüt Yayınları, Samsun.
- Gürsoy, Gürsoy-Naskali. (2015). *Altay Destanı Maaday Kara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İlgin, Ali. (2008). *Hakas destanları 2*, TDK Yayınları, Ankara.
- İnayet, Alimcan. (2010). “Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz Celmoğuz” Bilge Kültürk Sanat Yayınları. İstanbul.
- İndirkaş, Zühre. (2007). *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kalafat, Nermin. (2018). “Kültürel Bellek Metaforu Olarak Derleme Sözlüğü’ndeki Gökkuşağı Adları”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yıl 8, S. 16, ss.1145-1166.
- Kaya, Muharrem. (2015). *Mitolojiden Efsaneye “Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri”*, Bağlam Yayınları, Ankara.

- Kanter, Beyhan. “M.Ruhi Şirin’in Şiirlerinde Çocuk Öznenin Sınırsız Gücü: İyilik”, *I. Ulusal İyilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Elazığ, Haziran 2009, s. 303-308.
- Kılıç, Yusuf. (2017). “Eskiçağ Toplamlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su Ve Hayvanlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: XIII, ss. 122-156.
- Korkmaz, Esat. (2008). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Fuad. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Küçük, Mehmet Alparslan. (2013). “*Türk Destanlarında ‘Sayı’ Motifinin Dinî Yansımaları*”, *Gazi Türkiyyat*, Güz 2013/13: 91-109.
- Küçükbasmacı, Gülten. (2017). “*Türk Mitolojisinde At*”, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Küçükbasmacı, Gülten. (2017). “*Türk Mitolojisinde Yılan*”, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Malinowski, Bronislaw. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*, (çev: Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Mömin, Samire. (2013). “*Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine*”, *Ulakbilge Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss. 79-89.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (2010). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, Öcal., vd., (haz.), (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Ozan, Meral. (2017). “*Türk Mitolojisinde Kara İyeler*”, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Oymak, İskender. (2017). “*Türk Mitolojisinde Su Kültü*”, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin. (1979). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin. (1995). *Türk Mitolojisi II*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin. (2010). *Türk Mitolojisi I*, TTK Yayınları, Ankara.
- Özkartal, Mehmet. (2012). “*Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)*”, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 24, S. 94, ss. 59-70.
- Çobanoğlu, Özkul. (2009). “*Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler*”, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2-3, ss. 269-282.
- Patapov, L.P. (2012). *Altay Şamanizmi*, (çev: Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya.

- Reichl, Karl. (2011). *Türk Boylarının Destanları*, (çev: Metin Ekici), TDK Yayınları, Ankara.
- Roux, J. Paul. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev: Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sakaoğlu, Saim vd. (2006). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sarıtaş, Süheyla. (2017). “*Türk Mitolojisinde Ak İyeler*”, Türk Mitolojisine Giriş, (Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sever, Mustafa. (1999). “*Türk Mitolojisinde Kuşlar*” *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 11, S. 42, ss.83-88.
- Sökmen, Sultan vd. (2018). “Anadolu’da Önemli Bir Simge Olan Şahmeran’ın Halk İnanışlarındaki Yeri”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 15, ss. 281-296.
- Tansü, Yunus Emre vd. (2015). “Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler” *Türk Dünyası Üzerine Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 218, ss.1-16.
- Taş, İsmail. (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya.
- Tatlıcan, Nezi. “*Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Başkurt-Kazak-Tatar) Mitoloji ve Tarihsellik*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2013.
- Tavkul, Ufuk. (2007). “Kafkas Nart Destanlarında At Motifi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt.4, Sayı.3, ss.197.
- Turan, Fatma Ahsen vd. (2017). *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Uraz, Murat. (1994). *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- Yardımcı, Mehmet. (2007). *Destanlar*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Nilüfer. (2011). *Türk Halklarının Destan Yaratılarında Üç Dünya*, Turkish Studies, 1951-1965.
- Yılmaz, Gülsüm Killi. (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Yolcu, Mehmet Ali (2014). “*Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacibektaş Zemzem Çeşmesi*”, Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu, Cilt.3, Sayı. 8, ss. 93-94.
- Yonar, Gönül. (2015). *Yaratılış Mitolojileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yuguşeva, Nadya. (2001). “*Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnanıcı ve Anadolu'daki Yansımaları*”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, I Sayı: 590, s. 201- 210.

Yunus Emre. (2013). *Nasihatler Kitabı Risâletü'n Nushiyye*, (haz: Ziya Avşar), Türk Dünyası Kültür Başkenti, Ankara.

İnternet Kaynakları:

<http://ozhanoturk.com/2018/03/21/fare/> (20.03.2019).

www.eskikulturizm.wordpress.com (11.05.2019)

<http://www.turkbilig.com> (22.05.2019)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Veysel GÜRTÜRK
Doğum Yeri ve Yılı : Tatvan/Bitlis 21.01.1992
Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lise Öğrenimi : Yeşilyayla Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi-2010
Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü-2015

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İngilizce : Orta Düzey

İş Deneyimi :

Olur Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni